OCENA WARTOŚCI I PLAN ZARZĄDZANIA Młyna Papierniczego w Dusznikach-Zdroju

BOGUSŁAW SZMYGIN, ANNA FORTUNA-MAREK, ANDRZEJ SIWEK

POLITECHNIKA LUBELSKA

Lublin 2017

OCENA WARTOŚCI I PLAN ZARZĄDZANIA
Młyna Papierniczego w Dusznikach-Zdroju

ISBN: 978-83-60990-35-3

Recenzenci naukowi publikacji:
prof. ndzw. dr hab. inż. arch. Piotr Molski
prof. ndzw. dr hab. Monika Murzyn-Kupisz

Opracowanie redakcyjne:
Bogusław Szmygin
Katarzyna Choroś

Opracowanie graficzne:
Aleksandra Laskowska

Wydawcy:
Politechnika Lubelska
ul. Nadbystrzycka 38D, 20-618 Lublin

Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju
ul. Kłodzka 42, 57-340 Duszniki-Zdrój

Polski Komitet Narodowy ICOMOS Zamek Królewski
Plac Zamkowy 4, 00-277 Warszawa

Druk:
Drukarnia „Perfekta Info"
ul. Doświadczalna 48, 20-280 Lublin

Publikacja wsparta w ramach projektu:

Smart Values – Scientific modern analysis of research topic; Values and valuation as the key factors in the protection, conservation and future modern utilization of the heritage – collaborative research of European cultural heritage.

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki numer DEC-2013/11/Z/HS2/00001 (UMO-2013/10/Z/HS2/00804)

OCENA WARTOŚCI I PLAN ZARZĄDZANIA
Młyna Papierniczego w Dusznikach-Zdroju

BOGUSŁAW SZMYGIN, ANNA FORTUNA-MAREK, ANDRZEJ SIWEK

Politechnika Lubelska

Lublin 2017

Spis treści

Wstęp 7

System oceny wartości zabytków Smart Value i Plan Zarządzania zabytkami o największej wartości 9

CZĘŚĆ I – DIAGNOZA 20

1 Charakterystyka dobra 21

1.1 Charakterystyka historyczna dobra 21

1.1.1 Historyczny kontekst wytwarzania papieru 21

1.1.2 Zarys historii papierni 23

1.2 Charakterystyka formalna dobra 28

1.2.1 Lokalizacja 28

1.2.2 Krótki opis zespołu papierni 28

1.2.3 Granice 30

1.2.4 Funkcja dobra 30

1.2.5 Własność dobra 31

1.3 Wnioski i zalecenia 31

2 Charakterystyka wartości dobra 33

2.1 Charakterystyka cech dobra istotnych dla wyznaczenia grupy porównawczej 33

2.1.1 Lokalizacja i otoczenie 33

2.1.2 Układ kompozycyjny zespołu budynków 33

2.1.3 Obiekty zespołu o charakterystycznej formie zewnętrznej 35

2.1.4 Wewnętrzna historyczna forma obiektów 41

2.1.5 Wystrój wnętrz młyna 45

2.1.6 Materiały i substancje, konstrukcja 47

2.1.7 Wyposażenie papierni – zachowane historyczne elementy oraz dodatkowe obiekty muzealne 49

2.1.8 Funkcja obiektu 51

2.2 Określenie typu dobra i wskazanie grupy porównawczej 53

2.3 Kryteria wartościowania i ocena wartości dobra w stosunku do grupy odniesienia 55

2.4 Analiza wartości papierni - określenie atrybutów wartości oraz ocena ich autentyzmu i integralności 61

2.5 Wnioski i zalecenia dotyczące konieczności przeprowadzenia dalszych prac naukowo-badawczych związanych z poznaniem dobra 70

2.6 Wnioski i zalecenia określające sposób postępowania z dobrem 70

3 Charakterystyka stanu dobra 75
3.1 Stan zachowania zabytkowej substancji 75
3.2 Stan techniczny 76
3.3 Wnioski i zalecenia określające zadania konserwatorskie wynikające z oceny stanu dobra 77

CZĘŚĆ II CHARAKTERYSTYKA SYSTEMU OCHRONY I ZARZĄDZANIA DOBREM 78
4 Charakterystyka systemu ochrony i zarządzania dobrem 79
4.1 Charakterystyka elementów krajowego systemu ochrony i zarządzania dobrem 81
4.1.1 Uwarunkowania prawne i status dobra 81
4.1.2 Wnioski i zalecenia 84
4.2 Charakterystyka lokalnego systemu ochrony i zarządzania (poziom samorządu gminnego, powiatowego i wojewódzkiego) 84
4.2.1 Wnioski i zalecenia 93

5 Zagrożenia i monitoring dobra 97
5.1 Charakterystyka (określenie) zagrożeń, które powinny być zidentyfikowane i monitorowane 97
5.2 Charakterystyka systemu monitoringu dobra 109
5.3 Wnioski i zalecenia 117

CZĘŚĆ III – CHARAKTERYSTYKA UŻYTKOWANIA DOBRA 118
6 Charakterystyka interesariuszy dobra 119
6.1 Charakterystyka zasadniczych grup interesariuszy, którzy mają związek i wpływ na funkcjonowanie dobra 119
6.2 Określenie obszarów współpracy z interesariuszami 120
6.3 Wnioski i zalecenia 121

7 Prezentacja, Udostępnianie, Turystyka 125
7.1 Charakterystyka działań oraz potrzeb i możliwości w zakresie prezentacji i udostępniania dobra 125
7.2. Charakterystyka działań, możliwości i potrzeb związanych z rozwojem turystyki opartej o dobro 132
7.3. Wnioski i zalecenia 135

8. Koncepcja systemu planów działania 139

9. Bibliografia - wybór 141

Wstęp

Epoka młynów papierniczych została zapoczątkowana w XIII stuleciu. W okresie trwającym ponad pół tysiąca lat, w Europie powstało kilka tysięcy młynów papierniczych. Wprawdzie jeszcze w XX wieku działała niewielka liczba czerpalni papieru, a nieliczne pozostały do dziś, jednak należy przyjąć, że dawne papiernictwo opierające się na prostych urządzeniach napędzanych energią wodną i ręcznym czerpaniu masy papierniczej na sita, zostało wyparte przez fabryki stosujące maszyny papiernicze w ciągu XIX stulecia. Niektóre młyny zostały przebudowane na fabryki papieru maszynowego, w nielicznych zaczęto wytwarzać inne produkty, jednak najwięcej czerpalni papieru uległo całkowitej likwidacji. Jedynym śladem po wielu młynach papierniczych są arkusze papieru zdeponowane w archiwach lub starodruki przechowywane w bibliotekach. Do dziś przetrwało niewiele dawnych papierni, będących świadkami historycznej technologii produkcji. Spośród zachowanych historycznych obiektów, jednym z ciekawszych jest młyn papierniczy w Dusznikach-Zdroju.

Początki dusznickiego papiernictwa giną w mrokach dziejów. Wiemy, że w miejscu, w którym znajduje się młyn, papier czerpano przed 1562 rokiem, a istniejący do dziś obiekt został wzniesiony w 1605 roku, przy wykorzystaniu murów wcześniejszej papierni. Duszniccy papiernicy znani byli z pracowitości i uczciwości, co było dostrzegane przez licznych klientów, ale również władców. W 1607 r. cesarz Rudolf II nadał Gregorowi i Georgowi Kretschmerom herb, a wkrótce również tytuł szlachecki. Przedstawiciel kolejnego rodu papierników – Anton Benedikt Heller oraz jego zięć Joseph Ossendorf uzyskali od króla pruskiego zaszczytny tytuł królewskich nadwornych papierników. Zarówno Kretschmerowie jak i Hellerowie nie szczędzili pieniędzy na młyn, który przez kolejne stulecia był rozbudowywany i upiększany. W pierwszej połowie XVIII powstał zachodni szczyt ozdobiony wolutowymi spływami, po 1743 r. obok papierni wzniesiono drewnianą suszarnię oraz pawilon wejściowy, a na przełomie XVIII i XIX stulecia przepięknie ozdobiono północną i zachodnią elewację papierni. Inwestycje zrealizowane w tamtym okresie pozwoliły przetrwać papierni przez niemal półtora wieku. Produkcję zatrzymano dopiero w latach 30. XX w. W historycznym budynku muzeum zdołano utworzyć dopiero w polskich czasach, dzięki zaangażowaniu finansowemu państwowego przemysłu papierniczego. Placówka dla zwiedzających została otwarta w 1968 r. i prędko stała się najważniejszą atrakcją turystyczną Dusznik-Zdroju i okolicy.

Dziś młyn papierniczy jest jednym z głównych punktów na mapie kulturalnej i turystycznej ziemi kłodzkiej, miejscem realizacji licznych przedsięwzięć kulturalnych i naukowych, zwiedzanym każdego roku przez dziesiątki tysięcy osób. Dzięki zaangażowaniu kilku pokoleń muzealników, w murach historycznego młyna udało się zgromadzić unikatowe kolekcje, wśród których największe znaczenie posiada zbiór arkuszy ze znakami wodnymi wyprodukowanych w młynach papierniczych na terenie całej Polski (dla niektórych papierni arkusze te są jedyną materialną pozostałością po ich działalności), kolekcja dokumentów identyfikacyjnych (paszportów, dowodów osobistych) oraz zbiór polskich banknotów emitowanych od insurekcji kościuszkowskiej po dzień dzisiejszy.

Młyn zmienił zatem swą funkcję z produkcyjnej na kulturalną. Jednak w 1971 r. zdołano odtworzyć czerpalnię papieru, w której pokazywano turystom jak niegdyś czerpano papier. Dziś każdy zwiedzający może włożyć fartuch czerpalnika i własnoręcznie wykonać arkusz papieru, tak samo jak to czyniono w Dusznikach przed wiekami.

Odpowiedzialność za młyn papierniczy stała się powodem zabiegów o nadanie temu wyjątkowemu zabytkowi statusu Pomnika Historii, a obecnie motywuje nas do starań o wpisanie obiektu na listę światowego

dziedzictwa kulturowego UNESCO. W celu zapewnienia zrównoważonego wykorzystania historycznej budowli zespół pod kierunkiem prof. Bogusława Szmygina opracował *Plan Zarządzania Pomnika Historii Duszniki-Zdrój – młyn papierniczy*. Dokument ten, mieszczący się w niniejszym wydawnictwie, diagnozuje dobro kultury jakim jest historyczna papiernia, charakteryzuje system ochrony i zarządzania obiektem oraz określa płaszczyzny jego wykorzystania. Opracowanie publikujemy z nadzieją na upowszechnienie problematyki dotyczącej zarzadzania dobrami kultury o szczególnej wartości, do których zaliczamy młyn papierniczy w Dusznikach-Zdroju.

dr hab. Maciej Szymczyk
Dyrektor Muzeum Papiernictwa

System oceny wartości zabytków Smart Value i Plan Zarządzania zabytkami o największej wartości

Ochrona zabytków kojarzona jest przede wszystkim z działaniami technicznymi, których celem jest utrzymanie w odpowiednim stanie substancji i formy historycznego obiektu. Takie działania należy jednak nazwać konserwacją zabytku, natomiast jego ochrona jest zadaniem o wiele bardziej złożonym. Prace przy obiekcie podejmowane przez konserwatorów zabytków są bowiem dopiero finałem całego szeregu wcześniejszych decyzji i działań.

Ochrona poszczególnych zabytków jest generalnie funkcją sprawności krajowego systemu ochrony, który obejmuje wiele elementów. Funkcjonowanie takiego systemu wymaga m.in. określenia zbioru zabytków, zasad ich utrzymania, funkcji jakie mają pełnić, źródeł ich finansowania, organizacji systemu ochrony, przekonania społeczeństwa do celowości ochrony zabytków. Te wszystkie działania są oczywiście bardzo trudne, gdyż zabytków jest wiele, ich konserwacja kosztowna, adaptacja do współczesnych funkcji trudna, ich właściciele nie dysponują wystarczającymi środkami na odpowiednie utrzymanie, a wsparcie publicznymi funduszami zawsze niewystarczające.

W tych warunkach skuteczna ochrona poszczególnych zabytków wymaga przede wszystkim rozwiązania dwóch problemów – precyzyjnego określenia ich zabytkowej wartości oraz stworzenia odpowiedniego systemu ich zarządzania. Określenie zabytkowych wartości umożliwia wskazanie tych elementów i cech zabytku, które powinny być chronione w koniecznym procesie jego dostosowania do współczesnych funkcji użytkowych. Czytelne określenie wartości jest też ważnym argumentem uzasadniającym potrzebę ochrony zabytków. Z kolei Plan Zarządzania zabytkiem jest formą kompleksowego zaplanowania działań służących jego długookresowej ochronie. Plan Zarządzania zabytkiem z założenia ma zapewnić ochronę jego wartości, a więc ich określenie jest również podstawą jego opracowania. W dotychczasowej praktyce konserwatorskiej nie wdrożono jednak ani standardu określania wartości zabytkowych, ani standardu Planu Zarządzania. Problem ten najwyraźniej dostrzeżono w systemie Światowego Dziedzictwa UNESCO, czyli w systemie obejmującym najcenniejsze dobra kultury i natury w skali światowej. Kwalifikacja dóbr nominowanych na Listę UNESCO wymaga oceny ich wartości (w oparciu o 10 kryteriów), a każde dobro wpisywane na Listę musi już mieć opracowany Plan Zarządzania. Jednak pomimo tych wymagań również w systemie Światowego Dziedzictwa nie doprecyzowano i nie ustandaryzowano metodologii określania wartości zabytków, ani też struktury Planu Zarządzania. Wynika to przede wszystkim z faktu, że zarówno charakterystyka poszczególnych dóbr jak i uwarunkowania ich ochrony są w skali całego świata bardzo różne. Daleko posunięta standaryzacja oceny ich wartości oraz Planów Zarządzania nie jest zatem możliwa i celowa. Tym niemniej w publikacjach i dokumentach opracowanych dla Światowego Dziedzictwa zawarto szereg informacji, które powinny być wykorzystane przy opracowaniu metodologii oceny wartości zabytków oraz struktury Planu Zarządzania.

W Polsce rejestr zabytków liczy blisko 70 tysięcy pozycji. Wśród nich wyróżniono grupę najcenniejszych obiektów i zespołów, którym nadawany jest status Pomnika Historii. Spośród tych właśnie zabytków wybiera się nominacje na Listę Światowego Dziedzictwa. Dlatego tej grupie dóbr należy zapewnić najdoskonalszy system ochrony, zarówno ze względu na ich wartość, jak i wymagania systemu UNESCO. To zaś wymaga precyzyjnej oceny ich wartości oraz opracowania Planu Zarządzania.

Problematyką oceny wartości dziedzictwa od kilku lat intensywnie zajmował się Polski Komitet Narodowy ICOMOS. Prace te doprowadziły do zorganizowania projektu badawczego sfinansowanego w ramach jednego z europejskich programów badawczych. Efektem tego projektu jest metodologa oceny wartości

zabytków nazwana „systemem Smart Value". System SV został zastosowany do oceny trzech różnych typologicznie zabytków, wśród których znalazł się Młyn Papierniczy w Dusznikach-Zdrój[1].

1. SYSTEM WARTOŚCIOWANIA ZABYTKÓW SMART VALUE[2]

Funkcjonowanie systemu ochrony zabytków wymaga kilku typów działań – przede wszystkim identyfikacji zasobu, wskazania zakresu ochrony, zaplanowania prac konserwatorskich, uzasadnienia potrzeby opieki nad zabytkami. Charakter tych działań jest zróżnicowany. Część działań wymaga jedynie określenia całościowej wartości zabytku (np. ocena obiektu mająca na celu ustalenie czy obiekt powinien mieć nadany status zabytku). Natomiast część działań wymaga również określenia relacji pomiędzy wartościami a ich materialnymi nośnikami (np. ocena zabytku mająca na celu ustalenie zakresu ingerencji). W konsekwencji proces oceny zabytku powinien dostarczać różnych informacji, zależnie od zróżnicowanych potrzeb systemu ochrony.

Różna charakterystyka działań składających się na system i proces ochrony zabytków jest uwzględniona w systemie wartościowania SV. Proces wartościowania zabytku w metodzie SV składa się z dwóch zasadniczych poziomów (etapów)[3].

Poziom I. Określenie wartości zabytku – całościowe określenie wartości zabytku (bez wskazań dla jego ochrony).

Poziom II. Analiza wartości zabytku – ocena wartości elementów zabytku, poprzez określane atrybutów wartości (w celu określenia sposobu jego ochrony i zakresu możliwych ingerencji).

I poziom wartościowania zabytku – całościowe określenie wartości zabytku

Określenie wartości zabytku (wartości całościowej) polega na jego porównaniu do zbioru zabytków, które zostały wskazane jako właściwa grupa odniesienia. Wartościowanie, czyli porównywanie, może być dokonane tylko w oparciu o przyjęte kryteria. Dlatego dokonanie porównania wymaga ustalenia kryteriów, w ramach których można dokonać oceny (mechanizm stosowany w systemie Światowego Dziedzictwa UNESCO)[4].

Wartościowanie zabytku ma charakter względny, gdyż zawsze (i tylko) odbywa się w ramach określonego zbioru zabytków.

Wartościowanie wymaga określenia grupy odniesienia oraz cech (kryteriów) ze względu na które dokonywane jest porównanie.

Wybrane do porównania cechy uznajemy za wartości, reprezentujące je obiekty za wartościowe (w świetle przyjętej grupy i kryteriów).

Waloryzacja zabytku jest procesem, który dokonywany jest w kilku etapach. Wynika to z konieczności indywidualnego wyznaczania kryteriów do oceny danego zabytku oraz odpowiednich grup odniesienia. Działania te muszą być wykonywane w określonym porządku.

Etapy waloryzacji /w ramach poziomu I/:

1. Charakterystyka i analiza zabytku w celu wybrania cech/elementów, ze względu na które zostanie określona grupa odniesienia
2. Wskazanie grupy odniesienia (która będzie stanowiła kontekst porównawczy)
3. Określenie kryteriów wartościowania (zweryfikowanie cech określonych jako podstawa wartościowania poprzez ich porównanie w ocenianym obiekcie oraz przyjętej grupie odniesienia).
4. Ocena wartości dobra w świetle wybranych kryteriów w stosunku do grupy odniesienia

Ocena wartości w systemie SV wymaga określenia tzw. grupy odniesienia (grupy porównawczej). Grupa odniesienia to grupa zabytków w ramach której jest dokonywana ocena wartości (tworzących kontekst

---

1 Charakterystyka systemu wartościowania SV oraz ocena wybranych dóbr została przedstawiona w publikacji – B.Szmygin, A.Fortuna-Marek, A.Siwek, *Wartościowanie dziedzictwa w systemie SV – metoda i przykłady zastosowania*, Politechnika Lubelska, Lublin 2017.

2 Opis metody wartościowania SV został w całości przytoczony z rozdziału: *System wartościowania dziedzictwa SV – uwarunkowania i założenia*, op. cit., ss.18–21.

3 Pierwszy poziom wartościowania jest podstawą działań w dyscyplinie zajmującej się całościową analizą zabytku – określanej jako zabytkoznawstwo (heritology). Drugi poziom wartościowania dostarcza informacji wykorzystywanej w dyscyplinie zajmującej się technicznym utrzymaniem zabytku – określanej jako konserwatorstwo.

4 Metoda oceny wartości w systemie Światowego Dziedzictwa była wzorem dla metody oceny dóbr kandydujących do statusu Pomnika Historii, stosowanym w polskim systemie ochrony zabytków.

porównania). Grupy odniesienia mogą być ustalane według różnych kryteriów – np. typologia, terytorium, okres powstania. Grupa odniesienia może być tworzona o oparciu o jedno lub kilka kryteriów; najczęściej grupa odniesienia jest tworzona w oparciu o typologię, z dodatkowym uwzględnieniem kryteriów terytorium i chronologii[5]. Zabytek może być oceniany w ramach jednej lub kilku grup odniesienia

W istniejących systemach ochrony zabytków nie określa się standardowo grup odniesienia – nie wykonuje się analizy porównawczej[6]. Brak wskazania grupy odniesienia sprawia, że ocena wartości zabytku jest dokonywana w oparciu o „domyślną grupę odniesienia". Domyślną grupą odniesienia jest najczęściej nieokreślony zbiór zabytków (bez wskazania całego zbioru i bez wskazania jego cech), na obszarze objętym działaniem oceniającego urzędu konserwatorskiego (kraj, region, miasto).

Określanie grupy odniesienia jest nieodzownym elementem procesu wartościowania – determinuje proces wartościowania, dlatego wymaga specjalistycznych kwalifikacji (znajomości odpowiedniego zbioru zabytków i jego istotnych cech).

Odkreślenie grupy odniesienia wymaga wskazania kryteriów służących do identyfikacji jej elementów. Na podstawie przyjętych kryteriów można określić grupę odniesienia – im więcej elementów (zabytków) tworzących daną grupę zostaje zidentyfikowanych, tym wartościowanie może być dokładniejsze i wiarygodniejsze. Tylko w wyjątkowych okolicznościach jest możliwe (i konieczne) zidentyfikowanie wszystkich elementów tworzących grupę odniesienia; to oznacza, że wartościowanie zabytku dokonywane jest tylko na podstawie zidentyfikowanych zabytków tworzących grupę odniesienia.

Przykładem analizy porównawczej w oparciu o zidentyfikowaną grupę porównawczą zabytków jest ocena nominacji na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Obowiązująca procedura zakłada określenie grupy odniesienia, którą tworzą zabytki należące do tej samej grupy typologicznej co oceniane dobro[7]. Dodatkowo określa się obszar, na którym znajdują się zabytki tworzące grupę odniesienia. Skalą minimalną jest region (obszar musi być większy niż kraj), skalą maksymalną (i pożądaną) jest cały świat.

Specyfika wartościowania w systemie Światowego Dziedzictwa sprawia, że oceny nominacji dokonują Międzynarodowe Komitety Naukowe ICOMOS, które specjalizują się w poszczególnych grupach typologicznych zabytków.

W dokumentach Światowego Dziedzictwa określono również podział dziedzictwa na grupy typologiczne. Dla pewnych grup zabytków wykonano tak zwane studia tematyczne, które zawierają ich analizę. Są to więc opracowania, przedstawiające analizę grup odniesienia dla określonego typu zabytków.

Wskazaniu grupy odniesienia powinno towarzyszyć określenie kryteriów, na podstawie których nastąpi porównanie/ocena zabytku do pozostałych zabytków należących do danej grupy.

Kryteria są tworzone przede wszystkim na podstawie materialnej charakterystyki dobra i jego cech, postrzeganych w kontekście całej grupy odniesienia. Dlatego kryteriami może być np. wiek, oddziaływanie, wielkość, jakość, nowatorstwo, twórca.

Każda grupa zabytków (odniesienia) ma określoną specyfikę, ze względu na którą trzeba określić ważne dla niej kryteria. Określanie kryteriów jest procesem indywidualnym (w pewnym zakresie można wykorzystać kryteria stosowane w systemie Światowego Dziedzictwa)[8].

5 Najbardziej naturalne jest porównanie zabytków w ramach grup obiektów o podobnych funkcjach – np. zamki, kościoły, kamienice. Najczęściej wprowadza się dodatkowe kryteria zawężające grupy odniesienia – np. zamki w Polsce (terytorium), zamki kamienne (materiał), zamki średniowieczne (okres powstania). Ograniczenie grup odniesienia ułatwia określenie kryteriów, które pozwalają na większą obiektywizację porównania poszczególnych obiektów (w ramach grupy odniesienia).

6 W przypadku dóbr nominowanych na Pomnik Historii w polskim systemie ochrony zabytków wykonuje się analizę porównawczą, której celem jest wykazanie wyróżniającej wartości ocenianego dobra na tle krajowego zasobu zabytków. Analiza ta jest przeprowadzana w oparciu o kryteria określone dla Pomników Historii. W niektórych decyzjach o wpisie do rejestru zabytków również pojawiają się uzasadnienia, które można uznać za fragmentaryczne analizy porównawcze. Działania te mają jednak niewielki zakres, co pozwala stwierdzić, że w polskim systemie ochrony zabytków nie wykonuje się standardowo analiz porównawczych.

7 Kategorie dóbr (grypy typologiczne) dla celów wpisywania na Listę UNESCO zostały określone w *Wytycznych Roboczych* (Aneks III – *Wytyczne dotyczące wpisywania określonych typów dóbr na Listę Światowego Dziedzictwa*). Procedura oceny zabytku wpisywanego na Listę UNESCO zakłada jego porównanie w ramach właściwej grupy typologicznej.

8 W systemie Światowego Dziedzictwa do oceny dóbr kultury stosuje się 6 kryteriów. Kryteria te nie odnoszą się do konkretnych cech fizycznych dóbr, ale do sposobu ich postrzegania w skali danego zasobu zabytków (art. 77 *Wytycznych Roboczych*).

Określaniu kryteriów powinno towarzyszyć wskazanie zasad ich pomiaru (optymalne są kryteria mierzalne, które tworzą większe możliwości obiektywizacji oceny). Ocenie zabytku dokonywanej w oparciu o więcej niż jedno kryterium powinno towarzyszyć określenie skali oceny ich ważności względem siebie. W przypadku wielu kryteriów spełnienie tego postulatu jest jednak bardzo trudne, np. porównanie wieku obiektu i jego cech formalnych, gdyż nie istnieją obiektywizujące je miary.

W przyjętym rozumieniu jako kryterium nie powinna być traktowana ocena autentyzmu (stanu zachowania zabytkowej substancji i formy) oraz integralności (kompletności) cech/elementów. Ocena autentyzmu i integralności elementów/cech zabytku (Założenie 2) należy bowiem do kolejnego etapu jego oceny.

Trzeba też dodać, że kryteria służące ustaleniu grupy odniesienia i kryteria służące ocenie zabytków w ramach grupy odniesienia nie są tożsame (w pewnych przypadkach mogą być jednak podobne, a nawet pokrywać się).

Waloryzacja dokonana na poziomie I prowadzi do całościowej oceny wartości zabytku w kontekście zasobu, ze względu na przyjęte kryteria. Dokonanie takiej oceny jednocześnie umożliwia dokonanie całościowej waloryzacji zasobu, którym w tym przypadku jest grupa odniesienia.

Waloryzacja jest tym łatwiejsza im prostsze kryterium oceny zostaje przyjęte; im prostsze kryterium, tym większy zasób zabytków może być poddany ocenie.

Prostym i łatwym w stosowaniu kryterium jest np. wiek obiektu. Łatwość stosowania tego kryterium sprawia, że jest ono najczęściej stosowane w waloryzacji całego zasobu zabytków (nawet bez podziału na grupy typologiczne). W wielu krajach jest to kryterium służące za podstawę wydzielenia zasobu zabytków spośród pozostałych obiektów – w takiej sytuacji jest to kryterium konstytuujące zabytek.

Podstawową wadą tak prostych kryteriów jest ich ogólny charakter – zastosowanie takich kryteriów nie dostarcza wskazań co do sposobu ochrony zabytku (poziom II wartościowania).

Dlatego aby uzyskać informacje określające sposób ochrony zabytku należy zastosować więcej kryteriów oceny, co jednocześnie prowadzi do ograniczenia zbioru ocenianych zabytków (ogranicza grupę odniesienia). Informacje na temat sposobu ochrony (interwencji) zabytku można uzyskać dokonując analizy na II poziomie wartościowania.

II poziom wartościowania zabytku – analiza wartości zabytku (analiza zabytku jako nośnika wartości)

Drugi poziom wartościowania zabytku polega na wskazaniu tych elementów/cech, które są *atrybutami* wartości przypisanych temu zabytkowi (ustalonych na poziomie I).

Analiza zabytku w ramach poziomu II ma więc na celu ustalenie atrybutów wartości. Atrybuty mają charakter materialny lub niematerialny.

Analiza wartości zabytku w celu określenia ich atrybutów nie wymaga porównań poza zabytkiem (nie wymaga porównań do grupy odniesienia).

Określenie atrybutów wartości ma na celu ustalenie tych elementów zabytku, które są kluczowe (niezbędne) dla zachowania jego całościowej wartości. Zakłada się bowiem, że nie wszystkie elementy zabytku są równocenne, gdyż nie wszystkie mają takie same znaczenie dla wartości zabytku (określonej na poziomie I).

Analiza wartości zabytku i ustalenie ich atrybutów jest konieczna gdy jest planowana ingerencja, czyli gdy jest planowane naruszenie zabytkowej formy i substancji. W takiej sytuacji konieczne jest wskazanie elementów podlegających ochronie. Jest to podstawa określenia sposobu ochrony i użytkowania zabytku.

Etapy waloryzacji /w ramach poziomu II/[9]

1. Charaktertystyka atrybutów wartości (wskazanych na poziomie I)
2. Określenie materialnych nośników atrybutów wartości
3. Wyznaczenie granic możliwych ingerencji w zabytek
4. Sformułowanie wytycznych dotyczących zakresu ochrony zabytku

Atrybuty są to cechy lub elementy zabytku kluczowe dla jego wartości (które zadecydowały o nadaniu statusu zabytku). Atrybut wartości może mieć charakter materialny – jeżeli jest to element zabytku, lub niematerialny – jeżeli jest to cecha zabytku. Cecha zabytku uznana za atrybut jego wartości, może mieć postać materialną –

[9] *Wyznaczenie granic możliwych ingerencji w zabytek* (pkt.3) oraz *Sformułowanie wytycznych dotyczących zakresu ochrony zabytku* (pkt. 4) merytorycznie nie należą do procesu wartościowania. Etapy te jednak zostały dołączone do procesu wartościowania zabytku, gdyż mają znaczenie dla jego zarządzania.

wtedy jest to tzw. nośnik atrybutu. W pewnych przypadkach materialnie istniejący element zabytku może być atrybutem wartości, a jednocześnie nośnikiem atrybutu wartości jaką jest cecha, którą materializuje. Na przykład konstrukcja zrębowa albo szachulcowa w drewnianym obiekcie jest elementem zabytku i równocześnie cechą wyróżniająca dany obiekt w zbiorze innych zabytków drewnianych.

Poszczególne wartości zabytku mogą być reprezentowane przez jeden lub kilka atrybutów; ten sam atrybut może reprezentować różne wartości. Materialne atrybuty mogą być oceniane z punktu widzenia autentyzmu i integralności.

Nośniki atrybutów wartości to materialne istniejące elementy będące upostaciowieniem atrybutów wartości zabytku. Materialny atrybut może być jednocześnie tożsamy ze swoim nośnikiem. Nośniki atrybutów wartości, podobnie jak i same atrybuty, mogą być oceniane z punktu widzenia autentyzmu i integralności.

2. STRUKTURA PLANU ZARZĄDZANIA ZABYTKAMI O NAJWIĘKSZEJ WARTOŚCI[10]

System SV służy określeniu wartości zabytku traktowanego jako dokument historyczny, którego analizę wykonuje wykwalifikowany zabytkoznawca. Jednak ocena wartości zabytku nie jest celem samym w sobie. Ocena wartości zabytku powinna być podstawą określenia formy jego ochrony i użytkowania. Sposób ochrony i użytkowania zabytku powinny być określony w Planie Zarządzania, który powinien być obligatoryjnym dokumentem w ochronie zabytków. Informacje uzyskane w procesie wartościowania zabytku SV pozwalają na opracowanie Planu Zarządzania. Należy nawet stwierdzić, że wartościowanie zabytku dokonane w systemie SV powinno być uzupełnione przygotowaniem Planu Zarządzania; wartościowanie zabytku powinno być traktowane jako element Planu Zarządzania.

Na podstawie analizy wymagań i założeń dotyczących ochrony i zarządzania zabytków o największej wartości została stworzona modelowa struktura Planu Zarządzania. Jest to model uwzględniający zasady przyjęte w systemie Światowego Dziedzictwa UNESCO, ponieważ Plan Zarządzania w pierwszej kolejności powinien być opracowany dla wszystkich dóbr nominowanych i już wpisanych na Listę. Struktura planu składa się z trzech części, odpowiadających głównym problemom, które powinny być ujęte w Planie Zarządzania.

Pierwsza część planu zawiera syntetyczną prezentację dobra, ze szczególnym uwzględnieniem parametrów istotnych z punktu widzenia systemu Światowego Dziedzictwa (I część – *Charakterystyka dobra Światowego Dziedzictwa*). Jest to raport o charakterze technicznym, opisujący dobro w jego fizycznej postaci, ale zawierający również podstawowe dane charakteryzujące jego otoczenie (materialne i niematerialne). Kluczowa w tej części jest charakterystyka wartości dobra oraz jego stanu technicznego.

Druga część planu zawiera kompleksowy opis systemu ochrony i zarządzania dobrem (II część – *Charakterystyka systemu ochrony i zarządzania dobrem UNESCO*). Jest to opis instytucji i procedur (elementów w znacznej części niematerialnych), które regulują funkcjonowanie dobra, ze szczególnym uwzględnieniem systemu ochrony. Część ta zawiera również charakterystykę zagrożeń i monitoringu, gdyż są to elementy systemu zarządzania dobrem.

Trzecia część planu zawiera opis problemów związanych ze współczesnym użytkowaniem i funkcjonowaniem dobra (III część – *Charakterystyka użytkowania dobra UNESCO*). Jest to prezentacja elementów i czynników poza-konserwatorskich oddziaływujących na dobro, które również powinny być rozpoznane i uwzględnione w jego zarządzaniu. Głównymi zagadnieniami są interesariusze, udostępnianie oraz współczesne wykorzystanie dobra.

Trzy części Planu Zarządzania, podzielone na 8 rozdziałów, tworzą kompleksowy i spójny opis problemów ważnych dla ochrony i zarządzana dobrami o najwyższej wartosci. Struktura ta uwzględnia zasadnicze założenia i wymagania wskazane w dokumentach Światowego Dziedzictwa, jako istotne dla jego ochrony i funkcjonowania. Ponieważ spełnia standardy określone dla dóbr Światowego Dziedzictwa może być elementem dokumentacji nominacyjnej, spełnia też wymagania Raportów Okresowych (tzw. *Periodical Reports*).

Proponowany model Planu Zarządzania może być również wykorzystany dla zabytków nie nominowanych na Listę UNESCO, na przykład Pomników Historii. W takim przypadku zmienią się tytuły poszczególnych rozdziałów, natomiast aktualna jest struktura i zakres merytoryczny Planu.

[10] Struktura Planu Zarządzania została w całości przytoczony z publikacji – B.Szmygin, *Światowe Dziedzictwo Kultury UNESCO – charakterystyka, metodologia, zarządzanie*, PKN ICOMOS-Politechnika Lubelska, Warszawa-Lublin, 2016, ss.222–232

Model Planu Zarządzania ma charakter dokumentu programowego, kompleksowego, ogólnego. Jednak informacje zebrane i opracowane w Planie Zarządzania mogą stanowić podstawę do opracowania dokumentów roboczych – Planów Działania. Jest to możliwe dzięki podsumowaniu poszczególnych rozdziałów Planu Zarządzania *Wnioskami i zaleceniami*, które powinny wskazywać zadania wymagające opracowania w postaci Planów Działania.

Zgodnie ze współczesną tendencją do obiektywizacji ocen, w modelu Planu Zarządzania założono wykorzystanie metodologii atrybutów i wskaźników. Jest to możliwe dzięki wykorzystaniu systemu SV, który zakłada powiązanie wartości zabytku z ich materialnymi atrybutami. Dzięki temu jest również możliwe określanie wskaźników, które pozwalają na monitorowanie zabytku. Przygotowanie Planu Zarządzania wymaga zgromadzenia wielu informacji. Generalnym ich źródłem powinna być analiza istniejącego systemu zarządzania dobrem - dlatego powinna ona poprzedzać wykonanie Planu Zarządzania.

Model Planu Zarządzania został przedstawiony w poniższych tabelach. Model ten wraz z systemem wartościowania SV został zastosowany do oceny wartości i przygotowania Planu Zarządzania dla Młyna Papierniczego w Dusznikach-Zdroju.

MODEL PLANU ZARZĄDZANIA

Wstęp	**/Wstęp, słowo wstępne, itp./**
Założenia	**/Informacje dotyczące założeń, celów i struktury planu zarządzania/**

I CZĘŚĆ – CHARAKTERYSTYKA DOBRA ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA

1. CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA DOBRA WH
/Ogólna charakterystyka dobra i kontekstu jego funkcjonowania/

1.1 Charakterystyka historyczna dobra WH	Podstawowe historyczne informacje prezentujące dobro – m.in. kluczowe zdarzenia, fakty, daty.	źródło: materiały dotyczące historii dobra /kilka stron/
1.2 Charakterystyka formalna dobra WH	Podstawowe informacje charakteryzujące dobro jako materialnie, współcześnie istniejący obiekt/zespół w najważniejszych aspektach: – lokalizacja (w kontekście przestrzennym) – charakterystyka rzeczowa dobra (jakie elementy obejmuje) – określenie granic dobra i stref buforowych (zgodnie z dokumentacją – mapy) – charakterystyka funkcjonalna dobra – charakterystyka własnościowa dóbr	źródło: dokumentacja nominacyjna dobra, dokumenty retrospektywne i raporty okresowe + oficjalne dokumenty dotyczące dobra /kilka stron/
1.3 Charakterystyka funkcji i kontekstu dobra WH	Charakterystyka najważniejszych czynników z otoczenia dobra WH, które mają znaczenie i wpływ na zarządzanie nim i jego ochronę: – charakterystyka ekonomiczna i gospodarcza (dobra i otoczenia), m.in. turystyka – charakterystyka kulturowa – charakterystyka społeczna, m.in. demograficzna – charakterystyka funkcjonalna (otoczenia) – charakterystyka systemu zarządzania (w ramach którego funkcjonuje dobro UNESCO)	źródło: informacje i materiały przedstawiające wyszczególnione zagadnienia, m.in. opracowania, plany rozwojowe, strategie /kilka – kilkanaście stron/
1.4 Informacje dotyczące dokumentacji dobra WH	Zestawienie dokumentacji dotyczącej dobra UNESCO, w szczególności formalnej dokumentacji wymaganej w systemie Światowego Dziedzictwa.	źródło: dokumentacja nominacyjna dobra, dokumenty retrospektywne i raporty okresowe + oficjalne dokumenty dotyczące dobra /kilka stron/
WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 1/	– Wnioski i zalecenia dotyczące ewentualnych działań związanych z technicznymi parametrami dobra – np. własność, granice, strefy buforowe, dokumentacja dobra (w tym wymagana przez Komitet WH). – Wnioski i zalecenia dotyczące uzupełnienia formalnej dokumentacji dobra WH (bez odnoszenia się do treści tych dokumentów).	

2. CHARAKTERYSTYKA WARTOŚCI DOBRA WH (OUV +AI)
/Charakterystyka dobra z punktu widzenia systemu (pojęć) Światowego Dziedzictwa/

2.1 Charakterystyka dobra jako przedmiotu wpisu	– Określenie typu dóbr (jednej z trzech kategorii oraz podziały na grupy typologiczne). – Charakterystyka kontekstu historycznego dobra (mającego znaczenie dla określenia wartości OUV – przede wszystkim charakterystyka grup odniesienia). – W dobrach seryjnych charakterystyka zespołu i określenie wartości danego dobra w relacji do całości.	źródło: dokumentacja nominacyjna dobra, dokumenty retrospektywne i raporty okresowe dotyczące dobra /kilka stron/

2.2 Określenie wartości dobra (OUV)	– Charakterystyka kryteriów wpisania dobra na WHL. – Określenie OUV (treść zatwierdzona przez WHC). – Określenie i charakterystyka atrybutów OUV (z uwzględnieniem podziału na poszczególne kryteria uznane w określeniu wartości OUV).	źródło: dokumentacja nominacyjna dobra, w szczególności *Statement of Significance, Statement of OUV,* retrospektywne *Orzeczenia OUV* /kilka stron/ /uwaga: zatwierdzone *Orzeczenie OUV* powinno być przytoczone w całości/
2.3 Określenie autentyzmu i integralności dobra (jakości dobra)	– Orzeczenie o autentyzmie (zatwierdzona treść lub należy je sformułować jako materiał roboczy) – orzeczenie może być odrębne dla poszczególnych kryteriów. – Charakterystyka atrybutów (i innych elementów) dla których określany jest autentyzm (autentyzm cechą atrybutów); wskazane jest rozróżnienie atrybutów dla poszczególnych kryteriów (orzeczenie o autentyzmie powinno być odrębne dla atrybutów poszczególnych kryteriów). – Orzeczenie o integralności (zatwierdzona treść lub należy je sformułować jako materiał roboczy) – orzeczenie może być odrębne dla poszczególnych kryteriów. – Charakterystyka atrybutów (i innych elementów) dla których określona jest integralność (integralność cechą atrybutów); wskazane jest rozróżnienie atrybutów dla poszczególnych kryteriów (orzeczenie o integralności może być odrębne dla atrybutów poszczególnych kryteriów).	źródło: dokumentacja nominacyjna i retrospektywna dobra – jeżeli zawiera te informacje; wobec braku informacji należy je określić dla potrzeb planu zarządzania /kilka stron/ /uwaga: w określaniu autentyzmu należy uwzględnić zakres i ocenę dokonanych w przeszłości prac remontowych, konserwatorskich, itp./
WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 2/	– Wnioski i zalecenia dotyczące ewentualnych uzupełnień lub zmian w treści formalnych dokumentów dobra wymaganych w systemie WH (np. zmiana treści poszczególnych orzeczeń w zakresie uwzględnionych atrybutów – ze względu na autentyzm i integralność). – Wnioski i zalecenia dotyczące konieczności przeprowadzenia dalszych badań związanych z poznaniem dobra (np. badania porównawcze, archeologiczne, architektoniczne).	
3. CHARAKTERYSTYKA STANU DOBRA UNESCO ORAZ ZADAŃ KONSERWATORSKICH /Charakterystyka stanu technicznego dobra (jako obiektu materialnego) i opis innych znaczących elementów w ocenie stanu dobra oraz zadań konserwatorskich wynikających z tych ocen/		/uwaga: badania i zadania konserwatorskie powinny być określane przez specjalistów od konserwacji na podstawie oceny stanu technicznego dobra/
3.1 Charakterystyka stanu technicznego dobra jako materialnej całości – opis zasadniczych problemów z uwzględnieniem czynników wpływających na stan dobra (np. użytkowanie, remonty, konserwacja, zmiany funkcji)		
3.2 Charakterystyka stanu technicznego atrybutów OUV, z odniesieniem do wpływu na ocenę autentyzmu i integralności		źródło: ocena stanu technicznego dokonana w oparciu o opracowane wcześniej materiały (m.in. raporty okresowe, raporty monitoringu) oraz analizy dokonane dla potrzeb planu zarządzania

WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 3/	– Wnioski i zalecenia określające zadania konserwatorskie wynikające z oceny stanu technicznego dobra (jako materialnej całości), ze szczególnym uwzględnieniem atrybutów /zadania konserwatorskie dotyczą utrzymania zabytkowej substancji i formy/. – Wnioski i zalecenia dotyczące konieczności przeprowadzenia dalszych badań służących określeniu stanu technicznego dobra (np. oceny konstrukcyjne, badania wilgotnościowe, geotechniczne, wytrzymałościowe).	
II CZĘŚĆ – CHARAKTERYSTYKA SYSTEMU OCHRONY I ZARZĄDZANIA DOBREM ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA		
4. CHARAKTERYSTYKA SYSTEMU OCHRONY i ZARZĄDZANIA DOBREM /Charakterystyka systemu ochrony i zarządzania, który służy utrzymaniu dobra, ze szczególnym uwzględnieniem wymagań określonych w systemie WH – czytelne rozgraniczenie systemu krajowego i lokalnego/		źródło: charakterystyka dokonana na podstawie dostępnych informacji i analizy funkcjonowania systemów ochrony
– charakterystyka elementów krajowego systemu ochrony i zarządzania bezpośrednio oddziaływujących na ochronę dobra /nadzór konserwatorski, prawo, finanse, etc/ **– charakterystyka lokalnego systemu ochrony i zarządzania – stworzonego dla potrzeb ochrony dobra / charakterystyka zarządcy, organizacja systemu, finansowanie, interesariusze, lokalne prawo/**		
WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 4/	– Wnioski i zalecenia dotyczące usprawnienia i podniesienia efektywności systemu ochrony i zarządzania – ze względów realizacyjnych powinny zawierać działania możliwe do podjęcia na poziomie lokalnego systemu ochrony i zarządzania. – Wnioski i zalecenia powinny odrębnie określać działania dla najważniejszych elementów systemu zarządzania dobrem – organizacja zarządcy i zarządzania, prawo, finansowanie.	
5. ZAGROŻENIA i MONITORING DOBRA WH		źródło: dokumentacja dobra oraz badania i analizy wykonane w celu oceny zagrożeń we wszelkich aspektach
5.1 Atrybuty: charakterystyka atrybutów (elementów i cech), które powinny być przedmiotem monitoringu ze względu na wartości dobra (OUV) i jego cechy (A+I) (pkt 2.2), (pkt 3.2)		
5.2 Zagrożenia: Charakterystyka (określenie) zagrożeń, które powinny być zidentyfikowane i monitorowane	Charakterystyka powinna obejmować zagrożenia oddziałujące na: – bezpośrednio na dobro /atrybuty (pkt 2) – system ochrony i zarządzania (pkt 4) – otoczenie i środowisko (w którym znajduje się dobro) Dla każdej z wyszczególnionych grup zagrożeń powinny być określane wskaźniki (bezpośrednie i pośrednie).	/uwaga: analiza powinna obejmować zagrożenia aktualne i przewidywane – w sposób szczególny należy uwzględnić zagrożenia wynikające z użytkowania dobra/

5.3 Monitoring: Charakterystyka systemu monitoringu obejmującego wszystkie zagrożenia (bezpośrednie i pośrednie) (pkt 5.2)	/uwaga: monitoring powinien bazować na wskaźnikach – bezpośrednich i pośrednich/
WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 5/	– Wnioski i zalecenia dotyczące likwidacji zagrożeń (rozpoznanych) we wszystkich aspektach – dobra, systemu ochrony, użytkowania. – Wnioski i zalecenia dotyczące wdrożenia monitoringu obejmującego rozpoznane i możliwe zagrożenia – dobra, systemu ochrony, użytkowania, środowiska.

III CZĘŚĆ – CHARAKTERYSTYKA UŻYTKOWANIA DOBRA ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA

6. CHARAKTERYSTYKA INTERESARIUSZY DOBRA WH	źródło: dokumentacja dobra oraz analizy dotyczące oceny możliwości współpracy z interesariuszami
6.1 Charakterystyka zasadniczych grup interesariuszy, którzy mają związek i wpływ na funkcjonowanie dobra WH Przedstawienie problemów, możliwości działania i oczekiwań związanych z dobrem (każdy z obszarów wymaga odrębnej charakterystyki)	
6.2 Określenie obszarów współpracy z interesariuszami (m.in. działania edukacyjne, promocyjne, gromadzenie funduszy, programy ochrony realizowane w oparciu o interesariuszy – np. ruchy miejskie, rady parafialne)	
WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 6/	– Wnioski i zalecenia dotyczące rozpoznania, opinii, problemów i możliwości interesariuszy w zakresie ochrony i użytkowania dobra WH. (w szczególności wnioski i zalecenia dotyczące organizacji konkretnych działań na rzecz dobra WH we współpracy z interesariuszami).
7. PREZENTACJA, UDOSTĘPNIANIE, TURYSTYKA	
7.1 Charakterystyka potrzeb, możliwości i działań w zakresie prezentacji i udostępniania dobra WH (informacja, ekspozycja, zabezpieczenie dobra) – ze szczególnym uwypukleniem wartości, które decydują o statusie WH	źródło: dokumentacja dobra, ocena stanu dobra z punktu widzenia prezentacji i udostępniania oraz wszelkie badania, analizy, statystyki dotyczące możliwości i ograniczeń turystycznego wykorzystania dobra
7.2 Charakterystyka potrzeb, możliwości i działań związanych z rozwojem turystyki opartej o dobro WH	
WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 7/	– Wnioski i zalecenia dotyczące prezentacji i udostępniania dobra. – Wnioski i zalecenia dotyczące rozpoznania potrzeb, problemów i możliwości turystycznego użytkowania dobra WH (ze szczególnym uwzględnieniem ograniczeń zapewniających ochronę wartości dobra WH).

8. UŻYTKOWANIE (I ROZWÓJ) DOBRA UNESCO	źródło: dokumentacja dobra oraz wszelkie badania, analizy, statystyki, plany dotyczące możliwości i ograniczeń użytkowania (i rozwoju) dobra WH /uwaga: użytkowanie dobra może być zagrożeniem dla jego wartości, dlatego związane z nim parametry mogą wymagać monitoringu – wskazane jest określanie wskaźników/
8.1 Charakterystyka funkcji użytkowych (pozostałych) dobra (np. mieszkaniowe, usługowe, komunikacyjne, religijne) **oraz czynników mających związek z ich realizacją** (np. demografia, sytuacja polityczna, dostępność komunikacyjna)	
8.2 Analiza problemów i możliwości realizacji wyszczególnionych funkcji (z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju)	
WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 8/	– Wnioski i zalecenia dotyczące działań związanych z użytkowaniem (i rozwojem) dobra – realizacją innych funkcji dobra (ze szczególnym uwzględnieniem związków i ograniczeń związanych z ochroną wartości dobra UNESCO).
ZAŁĄCZNIKI:	**1. Zestawienie wniosków i wskazań** (do rozwinięcia w planach działania – na podstawie *Wniosków i wskazań* z poszczególnych punktów)
	2. Ankieta analizy systemu zarządzania dobrem
	3. Bibliografia

CZĘŚĆ I

DIAGNOZA

1 Charakterystyka dobra

1.1 CHARAKTERYSTYKA HISTORYCZNA DOBRA

1.1.1 Historyczny kontekst wytwarzania papieru[1]

Wynalezienie papieru i jego wykorzystywanie jako podstawowego nośnika informacji uważane jest powszechnie za jedno z ważniejszych osiągnięć cywilizacyjnych. Historia wyrobu papieru sięga początków II w. n.e., a sztuka jego wytwarzania wynaleziona została w Chinach. W kolejnych wiekach umiejętność ta rozprzestrzeniła się na państwa azjatyckie, a w VIII wieku Arabowie upowszechnili produkcję papieru w Azji Mniejszej i na Bliskim Wschodzie. W X w. znajomość wytwórstwa papieru przejęły kraje północnoafrykańskie.

Pierwsze warsztaty europejskie zaczęły powstawać w wieku XII, na podbitych przez Arabów terenach Półwyspu Iberyjskiego i prawdopodobnie na Sycylii. Pierwsza papiernia hiszpańska działała w Walencji już w 1100 r., we Włoszech działalność pierwszego młyna papierniczego notuje się w XIII w. w Fabriano. Francja rozpoczęła wytwarzanie papieru w 1 poł XIV w. Stopniowo rozwój papierniczego rzemiosła rozprzestrzeniał się na północ i wschód Europy. Pierwsze papiernie niemieckie działały już w 1 poł. XIV w. (np. w Norymberdze, Kolonii i Moguncji). W XV w. papier wytwarzano też w Polsce, Anglii i Szwajcarii.

Przejęta z Chin za pośrednictwem Arabów technika wytwarzania papieru została w Europie w zasadniczy sposób zmieniona, udoskonalona i unowocześniona. Technika i specyficzny proces wyrobu papieru czerpanego w Europie został ukształtowany w XIII wieku we Włoszech, w papierniach z okolic Fabriano. Zaczęto tu stosować druciane formy czerpalne (dotychczasowe sita z łodyżek roślin zastąpiono sitami o żeberkach drucianych) oraz znakowanie arkuszy papieru filigranami. Ulepszono metodę prasowania papieru, wprowadzając stosowanie prasy śrubowej. Niezwykle ważną zmianą było zastosowanie do wyrobu masy papierniczej urządzenia poruszanego energią wodną (tzw. stępa młotowa napędzana kołem wodnym). Wprowadzenie tego urządzenia w historii produkcji papieru uznaje się za początek młynów papierniczych. Wszystkie te zmiany zwiększyły efektywność, umożliwiając znaczny wzrost produkcji, przy równoczesnym podnoszeniu jakości papieru.

Tradycje wytwarzania papieru na ziemiach polskich sięgają okresu schyłku średniowiecza. Za pierwszy polski młyn papierniczy uznaje się papiernię w Prądniku Czerwonym koło Krakowa, którego budowę rozpoczęto w 1491 r. Papiernictwo w Rzeczypospolitej rozwijało się bardzo dynamicznie – do ok. poł. XVII w. powstało co najmniej 112 młynów. Za ośrodki papiernictwa w okresie staropolskim uznaje się okolice Krakowa, Wielkopolskę, okolice Gdańska, Mazowsze. Według szacunkowych danych w latach 1650–1770 na terenach ówczesnej Rzeczypospolitej działało 75 papierni. Pierwsze czerpalnie na Śląsku zaczęły powstawać w końcu XV w. We Wrocławiu papiernia działała już w 1490 r. W następnych wiekach na Śląsku funkcjonowało ponad 100 papierni.

Rozwój przemysłu papierniczego w okresie przedindustrialnym uzależniony był od wielu różnorodnych czynników – społecznych, gospodarczych, kulturowych, jak również warunków naturalnych. Papiernia jak każdy

[1] Rozdział opracowano w oparciu o publikowane i niepublikowane materiały, ze szczególnym uwzględnieniem: *Młyny papiernicze na świecie – analiza porównawcza*, oprac. J. Bałchan, A. Chudziak, B. Dębowska, K. Jankowski, D. Kacperowska, M. Nowicka pod red. dr. hab. M. Szymczyka; mps w zbiorach Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju, Duszniki-Zdrój 2015; K. Maleczyńska, *Dzieje starego papiernictwa śląskiego*, Warszawa-Wrocław-Kraków 1961.

młyn musiała być usytuowana nad rzeką lub większym potokiem, by mieć zapewniony stały dopływ energii wodnej. Czysta bieżąca woda była też niezbędna w procesie produkcyjnym. Jakość wody miała wpływ na jakość wytwarzanego papieru. W młynach papierniczych stosowano szereg skomplikowanych maszyn i urządzeń technicznych, stąd konieczność zatrudnienia wykwalifikowanych robotników. Niezwykle istotną sprawą było pozyskiwanie surowca do wyrobu papieru, którym w owym czasie były przede wszystkim szmaty. Szmaty kupowane były od okolicznej ludności, jednak wraz z rozwojem młynów papierniczych stawało się to niewystarczające. O okresowych niedoborach szmat na Śląsku, co miało wpływ na funkcjonowanie papierni, świadczą m.in. różnego rodzaju regulacje i przywileje wydawane papierniom, polegające na wyłączności zbierania lub zakupu szmat na określonym terytorium. Lokalizacja młynów papierniczych była też uwarunkowana bliskością miast, które jako większe skupiska ludności, z jednej strony dostarczały szmat, z drugiej strony były dobrym rynkiem zbytu wyprodukowanego papieru. Niezbędnym elementem była też lokalizacja w pobliżu szlaków i połączeń drogowych. Wszystkie powyższe warunki spełniała przez kilka stuleci papiernia dusznicka, stąd jej trwanie, rozwój i okresy świetności.

Dynamiczny rozwój rękodzielniczej wytwórczości papieru został w Europie wyparty przez wprowadzenie i upowszechnienie produkcji maszynowej. Rewolucja przemysłowa w papiernictwie zapoczątkowana została w końcu XVIII w. we Francji, w wyniku skonstruowania i wprowadzenia do produkcji maszyny papierniczej. Wykorzystywanie do produkcji papieru maszyny papierniczej oraz stosowanie innych źródeł energii (maszyny parowe lub turbiny wodne) to zasadnicze wyróżniki fabryk papierniczych od młynów papierniczych, stosujących rękodzielniczą technikę i wykorzystującą tradycyjne źródło energii wodnej poprzez koła wodne. Maszyna papiernicza, po jej udoskonaleniu w Anglii, stawała się coraz powszechniejsza. Lata 30. i 40. XIX w. w Europie to czas niezwykle szybkiego rozwoju maszynowej produkcji papieru. W konsekwencji spowodowało to upadek i likwidację młynów papierniczych, które przegrały wobec konkurencji ze strony fabryk papieru.

Papiernia w Dusznikach-Zdroju, uznana w Polsce za unikatowy zabytek techniki, pomnik historii oraz wybitny zabytek architektury drewnianej, wpisuje się w kontekst europejskiej tradycji ręcznej produkcji papieru czerpanego jako słynny już w XVII w., opisywany przez podróżników młyn papierniczy. Przez kilka wieków swego istnienia papiernia znana była ze znakomitej jakości produktów oraz jako obiekt architektoniczny, którego piękno oraz wartość artystyczną i historyczną dostrzegały kolejne pokolenia badaczy i konserwatorów zabytków. Obecnie jest obiektem muzealnym, ale też jednym z nielicznych w Europie, nadal wytwarzających papier dawnymi rzemieślniczymi metodami, młynów papierniczych.

Fot. 1 Wytwarzanie papieru wg chińskiej ryciny, Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Papier#Historia_papieru_na_.C5.9Bwiecie

Fot. 2 Wytwarzanie papieru w Europie, Źródło: http://www.peacepaperproject.org/dardhunter.html

1.1.2 Zarys historii papierni[2]

Data budowy pierwszego młyna papierniczego w Dusznikach nie została dotychczas dokładnie ustalona. Archiwalnie potwierdzone początki papierni, sięgają 2. połowy XVI w. W 1562 r. papiernik Ambrosius Tepper, sprzedał młyn Nicolausowi Kretschmerowi, przedstawicielowi pochodzącej z Saksonii rodziny królewskich papierników. Przypuszcza się jednak, że papiernia w Dusznikach istniała i pomyślnie rozwijała się dość długo przed 1562 r. Za pierwszego twórcę rozkwitu i sławy młyna uznaje się Gregora Kretschmera (syna Nicolausa), który w 1588 r. przejął papiernię na własność, spłacając pozostałych spadkobierców. Od 1599 r. Gregor wykorzystywał do wytwarzania papieru źródlaną bardzo czystą wodę, doprowadzając ją rurami z majętności sąsiada, co przyczyniło się do wzrostu jakości dusznickich wyrobów. Pomyślny okres funkcjonowania młyna w 2 połowie XVI w. wpisuje się w ogólny rozwój miasta. W Dusznikach rozkwita w tym czasie rodzimy przemysł sukienniczy oraz handel, rozwija się także wydobycie rud żelaza. O dobrobycie miasta w tym czasie świadczy m.in. budowa murowanego ratusza, wzniesienie kamiennego kościoła parafialnego, powołanie szpitala, czy wykupienie przez miasto od cesarza Rudolfa II pobliskiego zamku Homole. Z końca XVI w. pochodzi najstarszy znak wodny papierni w Dusznikach przedstawiający św. Piotra. Ten intensywny rozwój miasta przerwała wojna trzydziestoletnia.

Młyn został zniszczony w czasie powodzi, która w 1601 r. nawiedziła Duszniki. Gregor Kretschmer udźwignął trud odbudowy papierni. Za datę odbudowy przyjmuje się rok 1605 r. Data taka widnieje na nadprożu wejścia w elewacji północnej, a inna data roczna „1606" oraz monogram G.K. była umieszczona na wiatrowskazie komina rozebranego w 1912 r[3].

W trakcie odbudowy wykorzystano zapewne zachowane pozostałości XVI-wiecznego obiektu – murowane części parteru i piętra obecnego młyna (m.in. z kamiennym XVI-wiecznym wewnętrznym portalem typu fasciowego oraz wykuszem latrynowym wspartym na kamiennych krokstynach)[4]. Oparte na źródłowych przekazach archiwalnych datowanie odbudowy młyna potwierdzone zostało w ostatnich latach wynikami badań dendrochronologicznych drewnianych elementów struktury budynku[5]. Występowanie drewna z początku XVII w. (ściętego w latach 1602–1605) stwierdzono w kilku pobranych próbkach (z belek stropowych i desek podłogowych). Oceniono także, że ten XVII-wieczny drewniany materiał występuje w budynku młyna w miejscach ich pierwotnego zastosowania. Jak zauważa R. Eysymontt faza XVII-wiecznych przekształceń młyna nie jest jednorodna. Na podstawie analizy różnych elementów architektury wysuwa przypuszczenie, *że w XVII w. mamy do czynienia z dwoma etapami budowlanymi: wcześniejszy z 1 poł. XVII w. (mury przyziemia, częściowo stropy belkowe) i późniejszy, z końca XVII w. (sklepienia, boniowanie elewacji). Być może już z początku wieku XVIII pochodzi zdwojone okno przyziemia*[6].

Gregor Kretschmer uważany jest za twórcę sławy dusznickiej papierni. Zdołał on udźwignąć wysiłek finansowy odbudowy zniszczonego młyna oraz udoskonalił wytwarzanie papieru, uzyskując niezwykle wysoką na owe czasy jakość produktów. Za zasługi w dziedzinie

---

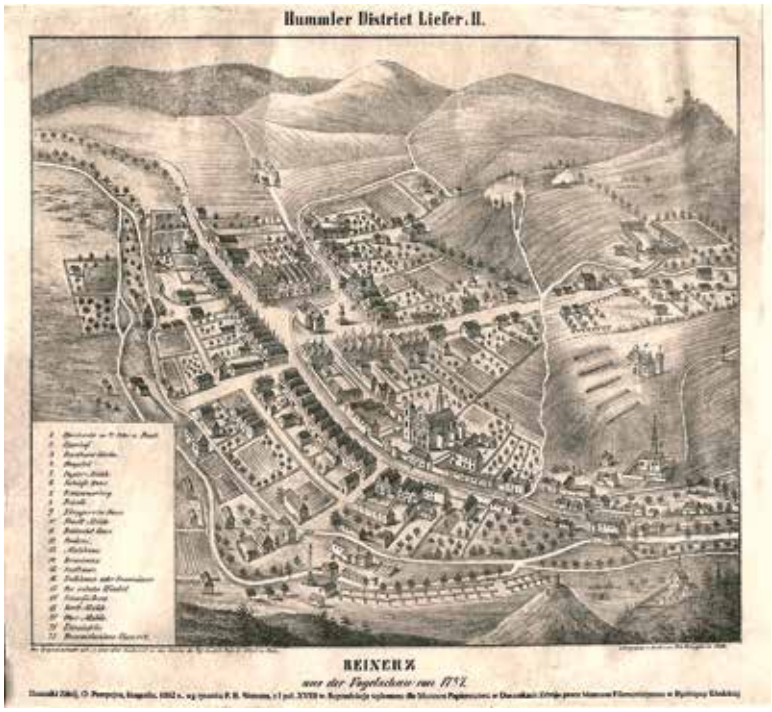
2 Historię papierni opracowano w oparciu o publikowane i niepublikowane materiały, ze szczególnym wykorzystaniem następujących pozycji: R. Eysymontt oraz A. Szeląg, D. Eysymontt (współpraca), *Młyn papierniczy w Dusznikach Zdroju – ocena wartości historycznej i artystycznej budynku dusznickiego młyna papierniczego wpisanego na listę Pomników Historii wraz z analizą historyczno-ikonograficzną polichromii zdobiących ściany pomieszczeń papierni na trzeciej kondygnacji oraz analizą historyczno-stylistyczną portretów dusznickich papierników ze zbiorów Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju*, mps w zbiorach Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, Wrocław 2016; R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna papierniczego w Dusznikach na tle przemian ekonomicznych miasta Duszniki do początku XIX* w., „Rocznik Muzeum Papiernictwa", T. X, Duszniki-Zdrój 2016, s.9–41, G. Grajewski, *O podejmowanych przed 1945 rokiem próbach ratowania młyna papierniczego w Dusznikach-Zdroju*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa, t. 9, Duszniki Zdrój 2015, s. 9–30; K. Kwapis, *Młyn papierniczy z suszarnią i pawilonem wejściowym*, Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa, Archiwum NID, 2007; K. Maleczyńska, *Dzieje starego papiernictwa śląskiego*, Wrocław 1961; K. Sarnecki, *Papiernia w Dusznikach*, „Przegląd Papierniczy", 1964, nr 12; M. Szymczyk, *Stan badań nad historią papiernictwa na ziemiach polskich*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa, t. 1, Duszniki Zdrój 2007, s. 11–26; Tomaszewska W., *Historia zabytkowej papierni w Dusznikach*, „Przegląd Papierniczy", 1959, nr 11; W. Tomaszewska, *Z dziejów zabytkowej papierni w Dusznikach*, „Przegląd Papierniczy", 1966, nr 5; T. Windyka, *Młyn papierniczy w Dusznikach*, „Muzealnictwo", nr 41, 1999; Wniosek o wpis papierni w Dusznikach-Zdroju na listę Pomników Historii, oprac. A. Stefaniszyn, T. Windyka, M. Szymczyk, red. M. Szymczyk, Duszniki-Zdrój 2009.

3 G. Grajewski, *O podejmowanych przed 1945 rokiem...*, s. 14. Obecnie wiatrowskaz z datą 1606 i monogramem G.K. wieńczy pawilon wejściowy, ale nie jest to element oryginalny tylko odtworzony.

4 Datowanie tych elementów za: R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna...*

5 M. Krąpiec, *Dendrochronologiczne datowanie drewna z Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju*, Kraków 2015.

6 R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna...*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", t. 10, Duszniki-Zdrój 2016, s. 20.

Fot. 3 Duszniki Zdrój, O. Pompejus, litografia (1862) wg rysunku F. B. Wernera, Źródło: https://dolny-slask.org.pl/942837,foto.htm

Fot. 4 Duszniki. Litografia W. Steinmentza, 1838, Źródło: https://dolny-slask.org.pl/4745315,foto.html?idEntity=519097

wytwarzania papieru, uzyskał on od cesarza Rudolfa II tytuł szlachecki „von Schenkendorf". Zachował się dokument wydany w Pradze przez cesarza Rudolfa, datowany na 13 sierpnia 1607 r. dotyczący nadania herbu Gregorowi Kretschmerowi i jego bratu Georgowi[7]. Do dokumentu dołączony jest wizerunek potomka Gregora – Christiana Wilhelma von Schenken-Dorf z 1671 r.[8] Gregor Kretschmer wpisał się w historię Dusznik nie tylko jako uznany właściciel papierni, ale też zasłużony obywatel miasta, czego potwierdzeniem jest fundacja na rzecz budowy niezachowanego obecnie kościoła św. Krzyża (późniejszego miejsca pochówku wybitnego papiernika), usytuowanego na wzgórzu, nieopodal papierni.[9]

Kolejni synowie rodu papierników Kretschmer von Schenkendorf dbali o rozwój papierni oraz o jakość wytwarzanego papieru. W 1623 r., po śmierci Gregora młyn wykupił z rąk macochy jego syn Samuel, a po jego śmierci w 1640 r. papiernię prowadziła jego żona. Około 1657 r. właścicielem młyna został Christian Kretschmer (syn Samuela). Christian, równocześnie burmistrz Dusznik otrzymał zlecenie na dostawę papieru do wszystkich wrocławskich urzędów, a w 1685 r. wykupił prawo wyłączności na pozyskiwanie szmat na terenie całego ówczesnego Hrabstwa Kłodzkiego. Po śmierci Christiana w 1689 r. papiernię odziedziczyła wdowa po nim Zuzanna, a następnie jego syn Christian Wilhelm – ostatni właściciel młyna z roku Kretschmerów.

W drugiej połowie XVII i w XVIII wieku miasto ponownie przeżywa rozwój. Powstaje nowa murowana zabudowa wokół Rynku i wzdłuż dzisiejszej ulicy Kłodzkiej (prowadzącej od Rynku do młyna papierniczego). Począwszy od końca XVIII wieku Duszniki zaczynają być też znane jako uzdrowisko, które w pierwszej ćwierci XIX stulecia przeżywa niezwykle szybki rozwój.

W 1706 r. młyn zakupiony został przez Johanna Antona Hellera, pochodzącego z Frydlandu w Czechach. Papiernia pozostawała własnością Hellerów, a następnie ich

7 Dokument ten dotychczas przytaczany w literaturze przedmiotu badań, przechowywany jest w kamienieckim oddziale Archiwum Państwowego we Wrocławiu (Zespół Akta Miasta Duszniki, nr 100).

8 R. Eysymontt, *Młyn papierniczy*..., s. 10.

9 Kościół został rozebrany w latach 50. XX w. Zniszczone też zostały – wzmiankowane w literaturze – nagrobki Kretschmerów.

Fot. 5 Młyn w Dusznikach, 1910 r., Akwaforta w zbiorach Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju

spadkobierców – Ossendorfów ponad sto lat (do 1822 r.) Hellerowie dokonali rozbudowy papierni oraz zmodernizowali produkcję papieru. Anton Heller powiększył swą posiadłość, zakupując w 1709 r. tzw. młyn dolny (w którym pierwotnie miała znajdować się kuźnia, a następnie tartak). Budynek ten, użytkowany prawdopodobnie jako magazyn oraz pomieszczenia produkcyjne, został rozebrany w latach 50. XX w.

Data budowy przylegającego do młyna od wschodu drewnianego budynku suszarni nie została dotychczas bezsprzecznie ustalona. W literaturze przedmiotu badań najczęściej podawany jest 1709 oraz 1747 r. Jak zauważa T. Windyka suszarnię wzniesiono w 1 ćw. XVIII w., przy czym budynek istniał już z pewnością w 1737 r., gdyż widnieje na datowanej na ten rok grafice.[10] Wątpliwości co do precyzyjnego datowania suszarni pozostają nadal, pomimo dwukrotnego przeprowadzenia badań dendrochronologicznych obiektu.[11] W wyniku pierwszego badania ustalono, że elementy konstrukcyjne budynku pochodzą z drzew ściętych od jesieni 1742 r. do wiosny 1743 i wydatowano suszarnię na 1743 r. Po wykonaniu kolejnego badania stwierdzono, że w budynku suszarni występuje zarówno drewno z początku XVII w., ocenione jako użyte wtórnie oraz drewno z XVIII w. XVIII-wieczne belki poddane próbom badawczym wydatowane zostały na 1705 i 1708 r., co do których uznano, że także zostały użyte wtórnie, jak i drewno młodsze – z lat 40. XVIII w. występujące w słupach nośnych budynku suszarni. Wobec tego młodszego drewna nie było możliwe ustalenie dokładnej, rocznej daty ścinki drzew, wobec czego za datującą obiekt uznano najmłodszą z próbek, która wyznaczyła

[10] T. Windyka, *Młyn papierniczy w Dusznikach*, „Muzealnictwo", nr 41, Warszawa 1999, s. 16. Wymieniona litografia zatytułowana *Reinerz aus dre Vogelschau*, 1737 opublikowana została w 1862 r. w albumie: F.A. Pompejus, Album der Grafschaft Glatz... Jak jednak zauważa R. Eysymontt, *Młyn papierniczy w Dusznikach Zdroju, s. 34*: *Data widoku Wernera, na którego podstawie szkicował Pompejus nie jest jednak do końca precyzyjna.*

[11] M, Krąpiec, *Wyniki analizy dendrochronologicznej prób drewna z siedziby Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju*, Kraków 2007, Archiwum MP; M. Krąpiec, *Dendrochronologiczne datowanie drewna z Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju*, Kraków 2015, Archiwum MP.

terminus post quem na 1746 r. R. Eysymontt poddając analizie wszystkie te dane datuje budynek suszarni na lata 1743–1747, wyodrębniając w nim – podobnie jak inni autorzy opracowań – starszą część budowli o konstrukcji zrębowej (zapewne pralnię szmat), która pochodzić może z przełomu XVI/XVII w.[12]

Dotychczasowe badania nie pozwoliły też na ustalenie pewnej chronologii reprezentacyjnego pawilonu wejściowego. Najczęściej jego budowę określa się na początek XVIII w., niekiedy podając datę roczną 1709 r. lub na 1769 r., kiedy po kolejnej katastrofalnej w skutkach powodzi przeprowadzano gruntowny remont budynków.

Wiek XVIII to czas największej prosperity dusznickiej czerpalni. Właściciele wprowadzili szereg nowoczesnych na ówczesne czasy rozwiązań technologicznych oraz nowoczesne maszyny produkcyjne, m.in.: w 1719 r. koło nadsiębierne, ok. 1737 r. zastosowano tzw. holender – urządzenie do przetwarzania szmat na masę papierniczą (pierwszy na obecnych ziemiach polskich?)[13], w 1753 r. maszyny do cięcia szmat i gładzenia papieru. Pozytywną konsekwencją tych nowatorskich przedsięwzięć były osiągnięcia w zakresie najwyższej jakości dusznickiego papieru. Wyjątkowy produkt został doceniony i w 1750 r. Anton Benedykt Heller (który przejął papiernię po śmierci ojca w 1742 r.) otrzymał od Fryderyka II Hohenzollerna tytuł oficjalnego dostawcy papieru na dwór pruski[14]. Godność tę otrzymał także jego zięć Johann Joseph Ossendorf. Anton Benedykt Heller, właściciel młyna papierniczego w latach 1742–1772 był też właścicielem własności ziemskiej.[15]

W 1 poł. XVIII w. dochodzi też do kolejnych remontów i przekształceń budynku młyna – z tego czasu pochodzi drewniany wolutowy szczyt zachodni, wybudówka w dachu północnym, klatka schodowa i zapewne ściany i stropy wsparte na wolutowo wyciętych zastrzałach nad korytarzykiem II kondygnacji[16].

W nowych warunkach polityczno-gospodarczych, po przejściu Śląska i Ziemi Kłodzkiej pod panowanie Prus, dusznicka papiernia zaczyna borykać się z problemami związanymi z zaopatrzeniem w szmaty. W 1769 r. papiernia zostaje zniszczona przez powódź, brak jest jednak informacji jak duże były jej konsekwencje i na ile uszkodzona została papiernia. Niektórzy badacze wiążą z tym czasem powstanie istniejącego pawilonu wejściowego.[17]

Wkrótce po zniszczeniach, w 1772 roku (lub wg innych danych w 1769 r.) kierowanie papiernią przejmuje Johann Josef Ossendorf – przybyły z Czech papiernik, ożeniony z Antonią Josefą, córką Antona Benedykta Hellera. Johann Ossendorf krótko zarządza papiernią – po jego przedwczesnej śmierci w 1779 r. właścicielką zostaje Antonia Josefa, która przeprowadza kolejny remont papierni. Data 1802 oraz inicjały pani Ossendorf – prawdopodobnie data zakończenia remontu została uwieczniona zapisem nad wejściem do przyziemia młyna od strony północnej (A. O. H. 1802).

W początkach XIX w., w wyniku wojen napoleońskich, produkcja papieru uległa zahamowaniu. W 1806 r. Antonia Josefa Ossendorf sprzedała młyn swojemu zięciowi Johanowi Leo Königerowi. W 1822 r. Johann Leo Königer (ostatni właściciel związany z rodziną Hellerów) sprzedał papiernię. Nabył ją Joseph Wiehr, młynarz pochodzący z Ząbkowic. Młyn do 1939 r. pozostał w posiadaniu rodziny Wiehrów (od 1842 r. do 1847 w rękach wdowy po Josephie, a następnie do Carla I Wiehra 1847–1899 i Carla II Wiehra).

Dokonujące się w 2. połowie XIX w. w wytwórstwie papierniczym przemiany cywilizacyjne związane z rozwojem maszynowej produkcji papieru spowodowały, że rękodzielnicze wytwarzanie papieru czerpanego stało się nierentowne. W 1905 r. produkcja papieru czerpanego została w Dusznikach przerwana. Skłoniło to ówczesnego właściciela, Carla Wiehra do modernizacji papierni (zainstalowanie nowoczesnej, cylindrycznej maszyny do wyrobu papieru i tektury, przebudowa

12 R. Eysymontt, *Młyn papierniczy…*, s. 34; Autorzy wniosku o wpis papierni na listę Pomników Historii uważają, że suszarnia powstała ok. 1747 r. poprzez rozbudowę stojącego po wschodniej stronie młyna papierniczego, częściowo nad korytem młynówki, pochodzącego prawdopodobnie z XVII wieku niewielkiego budynku o konstrukcji wieńcowej.

13 Taka data wprowadzenia „holendra" oraz informacja, że było to pierwsze tego typu urządzenie na obszarze dzisiejszej Polski pojawia się m.in. we wniosku o uznanie papierni za Pomnik Historii. Dr hab. M. Szymczyk zwrócił uwagę, że istotne byłoby pewne ustalenie tej daty, poparte zweryfikowaną informacją źródłową. Wprowadzenie tego urządzenia było bowiem ogromnym skokiem technologicznym (por. R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna…*, przypis 25). Takie ustalenie będzie też miało duże znaczenie przy formułowaniu oceny wartości poszczególnych komponentów seryjnego dobra do wniosku o wpis na Listę UNESCO.

14 W tym czasie Hrabstwo Kłodzkie przeszło pod władanie Prus.

15 Posiadał on w Podgórzu wolne dobro rycerskie Bronnendorf, zwane też „Papiermacherhof" lub Papierhof" por. R. Eysymont, *Przemiany architektoniczne młyna …*

16 Tamże.

17 M.in. M. Kutzner, R. Eysymontt.

hali produkcyjnej, przebudowa kanału młynówki, montaż turbiny w miejsce zlikwidowanego koła wodnego). Zmiany te nie dały jednak spodziewanych rezultatów, wobec konkurencji ze strony dużych, nowoczesnych fabryk. Początkiem lat 30. XX w. duże zmiany zaszły w najbliższym otoczeniu zespołu czerpalni, w związku z budową istniejącego do dziś mostu na Bystrzycy, na wschód od papierni.

Prawdopodobnie w 1937 r. zaprzestano produkcji, a w 1939 r. papiernia przeszła na własność miasta, w celu utworzenia w zabytkowym młynie muzeum techniki. Wybuch wojny zniweczył jednak wcześniejsze zamierzenia urządzenia w papierni muzeum.

Pochodząca zasadniczo XVII–XVIII/pocz. XIX w. forma przestrzenna i architektoniczna kompleksu budynków papierni (młyn, suszarnia i pawilon wejściowy) zachowała się w znacznym stopniu do dnia dzisiejszego. Prace remontowe prowadzone w XIX w. nie wpłynęły zasadniczo na zmianę bryły; dotyczyły głównie przekształceń układu funkcjonalnego wnętrz. Znacznej przebudowie poddano wnętrze parteru budynku młyna na początku XX w. (ok. 1905 r.), w związku z instalacją nowych urządzeń i maszyny papierniczej. Dokonana prawdopodobnie w tym samym czasie likwidacja koła wodnego i wprowadzenie turbiny wodnej spowodowały dużą zmianę nie tylko w sposobie produkcji, lecz również w najbliższym otoczeniu papierni (m.in. pogłębienie koryta młynówki). Zła sytuacja finansowa ówczesnego właściciela, powodowała postępujące pogorszenie stanu technicznego obiektów, co wobec wzrastającego, od początków XX w., uznania wartości zabytkowych papierni pozwoliło na uzyskanie dofinansowania na prace remontowe. W 1912 r. przeprowadzono tylko część koniecznych prac – odnowiono elewacje, wykonując naprawy dekoracji i wykonano remont gontowego pokrycia dachów młyna. Dokonano też rozbiórki komina przylegającego do północnej elewacji młyna – co już wówczas zostało poddane krytyce – jako zubożenie ogólnego wyrazu budowli, utrata wartościowego dokumentu historii oraz charakterystycznego elementu architektonicznego. Prawdopodobnie w latach 30. XX w. do budynku młyna dobudowano od strony południowej drewniany balkon. Początkiem lat 40. XX w. wykonano szereg niezbędnych prac remontowych młyna: prace zabezpieczające i naprawę dachu, dokonując zarazem zmiany jego formy (w połaci północnej zlikwidowano wtórne, duże, prostokątne lukarny, zastępując je lukarnami szczelinowymi, skrócono lukarny szczelinowe w połaci południowej); odnowiono zachodni szczyt, wykonano remont pokrycia dachowego

Fot. 6 Papiernia przed II wojną światową

pawilonu wejściowego; zagrożoną ścianę południową podparto drewnianymi przyporami[18].

Pomimo tych działań po II wojnie światowej budynki znajdowały się w bardzo złym stanie technicznym. Dodatkowym problemem były częste zmiany podmiotów odpowiedzialnych za obiekty (kolejno w latach 1945–1952: miasto, branża papiernicza, miasto), jak również brak decyzji odnośnie przyszłego zagospodarowania i użytkowania zespołu (wznowienie produkcji czy utworzenie muzeum).

Nieużytkowana i znajdująca się w okresie powojennym w katastrofalnym stanie technicznym papiernia, była – począwszy od końca lat 50. XX w. – sukcesywnie poddawana pracom remontowo-konserwatorskim oraz adaptacyjnym. Uwieńczeniem tych działań było utworzenie w 1968 r. Muzeum Papiernictwa – co uratowało zabytek przed zniszczeniem i otworzyło nowy rozdział historii tego cennego zabytku.

[18] Szereg szczegółowych informacji na ten temat zamieszcza G. Grajewski, *O podejmowanych przed 1945 rokiem...*, s. 9–30.

1.2 CHARAKTERYSTYKA FORMALNA DOBRA

1.2.1 Lokalizacja

Zespół papierni położony jest w Dusznikach-Zdroju, pow. kłodzki, województwo dolnośląskie. Kompleks usytuowany jest na obrzeżach obecnego miasta, w jego północno-wschodniej części, nad rzeką Bystrzycą Dusznicką (dopływem Nysy Kłodzkiej), która oddziela budynki papierni od ul. Kłodzkiej. Zabudowania papierni zlokalizowane są przy skrzyżowaniu dwóch dróg – od północy drogi Kłodzko – Kudowa-Zdrój (droga krajowa nr 8), od wschodu – drogi do Zieleńca (ul. Sprzymierzonych), kilka metrów poniżej ich poziomu. Od strony północnej w odległości kilku metrów od zespołu papierni płynie rzeka Bystrzyca Dusznicka, a dalej na północ (za rzeką) biegnie droga krajowa nr 8. Na wschód od budynku suszarni, w ciągu ulicy Sprzymierzonych, znajduje się most drogowy, pochodzący z okresu międzywojennego. Po południowej stronie zabytkowych budynków, na terenie zajmowanym przez Muzeum Papiernictwa, zlokalizowane są także współczesne budynki pawilonu wystawienniczego oraz kotłowni, a na zachód i południowy zachód rozciąga się ogród roślin włóknistych. Teren papierni wydzielony jest współczesnym ogrodzeniem. Dalej na południe rozlokowane są bloki Osiedla Chopina, zaś na zachód zabudowania zespołu staromiejskiego.

Fot. 7 Papiernia w krajobrazie kulturowym Dusznik-Zdroju. Archiwum Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju

1.2.2 Krótki opis zespołu papierni

Zabudowania papierni tworzą zespół dwóch połączonych ze sobą obiektów: budynku głównego zwanego młynem papierniczym o pierwotnej funkcji produkcyjno-mieszkalnej, w którego strukturze wyodrębnić można kilka faz budowlanych od XVI w. po rok ok. 1800 oraz suszarni z ok. połowy XVIII w. Budynek młyna poprzedzony jest od północy charakterystyczną wieloboczną bryłą pawilonu wejściowego zapewne z 2 połowy XVIII w. (połączonego z młynem wiszącym, zadaszonym gankiem, a z ulicą Kłodzką drewnianym mostkiem przerzuconym nad rzeczką Bystrzycą Kłodzką). Do młyna od północnego wschodu przylega dobudówka, prawdopodobnie z XIX w.

Fot. 8 Zespół papierni. Fot. A. Fortuna-Marek

Główny gmach młyna zbudowany jest na rzucie wydłużonego prostokąta jako budynek dwukondygnacyjny o wysokim, murowanym z kamienia przyziemiu i w większości drewnianej, ryglowej konstrukcji drugiej kondygnacji (część pd.-zach. piętra jest murowana). Elementem wyróżniającym bryłę jest wysoki, dwuspadowy,

Fot. 9 Zespół papierni. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 10 Budynek młyna. Widok od zachodu. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 11 Budynek suszarni. Widok od pd. wsch. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 12 Pawilon wejściowy. Widok od wschodu. Fot. A. Fortuna-Marek

kryty gontem dach z charakterystycznymi dla młynów papierniczych rzędami ciągłych otworów wentylacyjnych, które przecinają połacie dachowe. Północna połać dachu przerwana jest pośrodku formą dużej drewnianej facjaty zadaszonej dwuspadowym dachem. Dwa drewniane szczyty wieńczące ściany boczne budynku rozwiązane są odmiennie – wschodni jest trójkątny, a zachodni o efektownej formie – ujęty po bokach imponującymi, potrójnie zwiniętymi spływami wolutowymi, zaś górą zwieńczony trójkątnym tympanonem, wydzielonym profilowanym drewnianym gzymsowaniem. Ten wolutowy szczyt, o reminiscencjach barokowej architektury murowanej nadaje sylwecie młyna niepowtarzalny charakter.

Elewacje północna (frontowa) i zachodnia (szczytowa) zaakcentowane zostały bogatą dekoracją architektoniczną. Tworzą ją przede wszystkim – boniowanie kondygnacji przyziemia oraz formowane w tynku arkadkowe podziały piętra z rozetkami i półrozetkami w łukach arkad. Te architektoniczne podziały wykonano w dwukolorowym tynku – jasnoczerwonym i piaskowym. W części elewacji południowej eksponowana jest natomiast drewniana konstrukcja szachulcowa. W elewacji tej znajduje się także specyficzny element, jakim jest wykusz latrynowy, umocowany na kamiennych profilowanych wspornikach.

Okazała, o reprezentacyjnym charakterze forma zewnętrzna młyna jest wyrazem dawnej świetności i prosperity czerpalni oraz świadectwem znaczenia i bogactwa kolejnych rodów dusznickich papierników.

Wnętrze młyna służyło przede wszystkim celom produkcyjnym, ale było też miejscem zamieszkania właścicieli papierni. Zasadniczy proces wytwarzania papieru odbywał się w przyziemiu, na piętrze znajdowała się prawdopodobnie sortowania szmat oraz mieszkania. Kondygnacje strychowe przeznaczone były na suszarnie, za wyjątkiem dwóch pomieszczeń I kondygnacji, która pełniła funkcje mieszkalne. Zachowały się w nich dekoracje malarskie ścian i stropów datowane na XVII, XVIII w[19]. Są to kompozycje o motywach ornamentalnych, roślinnych, figuralnych i architektonicznych. Polichromie młyna uznaje się jako dekorację unikatową, gdyż ich występowanie w młynach oraz innych obiektach produkcyjnych jest ewenementem. Niektóre pomieszczenia przyziemia posiadają sklepienia kolebkowe

[19] Datowanie polichromii wg najnowszych, niepublikowanych badań, przeprowadzonych w 2017 r. przez Andrzeja Kozieła i Adama Szeląga.

i krzyżowe. Cennymi, oryginalnymi elementami są zachowane portale, pochodzące z XVI i zapewne XVII w. Obecnie w budynku prowadzone jest wytwarzanie papieru czerpanego (w przyziemiu), a pozostałe pomieszczenia użytkowane są jako muzealne sale ekspozycyjne oraz pomieszczenia biurowe.

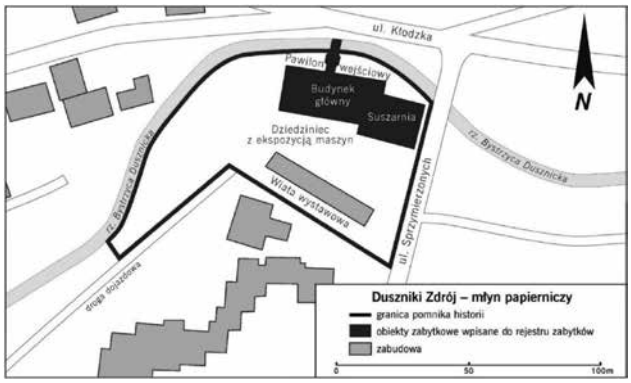
Dobudowany w XVIII w. do młyna budynek suszarni jest drewniany, konstrukcji szkieletowej o dużej, zwartej bryle z wysokim dachem o połaciach przerwanych typowymi dla papierni rzędami otworów wentylacyjnych. Elewacje są drewniane, w kolorze ciemnobrązowym, pozbawione ozdób. Pierwotnie w budynku suszarni parter wykorzystywany był jako magazyny surowców, a górne kondygnacje służyły do suszenia papieru. Obecnie wnętrze jest w trakcie adaptacji do funkcji wystawienniczych, biurowo-administracyjnych i pomieszczeń, które służyć będą celom edukacyjnym.

Istotnym kompozycyjnie elementem zespołu młyna jest ponadto pawilon wejściowy o specyficznej bryle i formie. Jest to niezbyt duży, dwukondygnacyjny budynek na regularnym ośmiobocznym planie przekryty kopułowym zadaszeniem. Elewacje budynku posiadają dekorację analogiczną do występującej na reprezentacyjnych elewacjach budynku głównego.

Dusznicka papiernia posiada formę architektoniczną charakterystyczną dla młynów papierniczych. Jest zabytkiem techniki o kompozycji przestrzennej budynków, formie architektonicznej oraz rozplanowaniu poszczególnych pomieszczeń zdeterminowanej jego historyczną funkcją – miejsca wyrobu papieru czerpanego. Dodatkowe walory zespołu obiektów uzyskano poprzez nadanie budynkom młyna i pawilonu wejściowego kostiumu barokowego[20] wystroju architektonicznego oraz bogatej dekoracji malarskiej wnętrz, co zapewnia zespołowi szczególne miejsce wśród zachowanych w Europie papierni.

1.2.3 Granice

Granice chronionego prawnie obszaru zespołu Młyna Papierniczego, określone w Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie uznania za Pomnik Historii, przebiegają w sposób następujący:

Fot. 13 Młyn Papierniczy w Dusznikach-Zdroju – przedmiot i granice Pomnika Historii; załącznik do rozporządzenia Prezydenta RP z 20 września 2011 r. (Dz. U. nr 217, poz. 1282)

Granica obszaru w części zachodniej i północnej przebiega wzdłuż linii brzegowej rzeki Bystrzycy Dusznickiej, nie uwzględniając rzeki, dochodzi do ulicy Sprzymierzonych, skręca na południe i biegnie wzdłuż granicy ogrodzenia, znajdującego się na wschodniej granicy działki nr 186 (obręb Centrum), na południowo-zachodniej granicy działek nr 187/13, nr 187/11, nr 187/10 (obręb Centrum), na południowo-wschodniej oraz południowo-zachodniej granicy działki nr 186 (obręb Centrum) i ponownie dochodzi do linii brzegowej rzeki Bystrzycy Dusznickiej[21]. Granice te pokrywają się z granicami wpisanego do rejestru zabytków województwa dolnośląskiego otoczenia młyna papierniczego[22].

1.2.4 Funkcja dobra

Zespół młyna papierniczego od 1968 r. pełni funkcje muzealne. Jest siedzibą Muzeum Papiernictwa, jedynej placówki muzealnej w Polsce, zajmującej się szeroko pojętą tematyką papiernictwa – jego historią w dobie rękodzielniczego wytwarzania oraz produkcji przemysłowej. Muzeum gromadzi, konserwuje i udostępnia przedmioty związane z historią papiernictwa na ziemiach polskich, oraz prowadzi badania dziejów wytwarzania papieru.

20 R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna*...s.19 w oparciu o metodę analizy porównawczej i badań ikonograficznych datuje dekorację architektoniczną tych elewacji na czas ok. 1800 roku i określa je jako bliższe stylistycznie epoce klasycyzmu.

21 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 września 2011 r. w sprawie uznania za pomnik historii „Duszniki Zdrój – młyn papierniczy", Dziennik Ustaw nr 217, poz. 12533.

22 Decyzja Dolnośląskiego Konserwatora Zabytków nr rejestru zabytków A/2073 z dnia 19. 04. 2010 r. w sprawie wpisania do rejestru zabytków otoczenia młyna papierniczego w Dusznikach Zdroju.

Jako właściciel odpowiada nie tylko za zgromadzone eksponaty muzealne, ale też za opiekę nad zabytkowymi, chronionymi prawem budynkami papierni.
Podstawową formą użytkowania budynku młyna jest funkcja muzealna – wystawiennicza. Ponadto w budynku młyna współistnieje funkcja produkcyjna – wytwarzanie na niewielką skalę papieru czerpanego (na sprzedaż oraz jako atrakcja turystyczna i element edukacyjnej roli muzeum – pokazowe, własnoręczne wytwarzanie papieru) oraz funkcja administracyjno-biurowa. Budynek suszarni po przeprowadzonych w 2016 r. pracach remontowo-konserwatorskich pełnić będzie funkcje muzealne – wystawiennicze, muzealne – pomieszczenia przeznaczone na prowadzenie zajęć edukacyjno-warsztatowych oraz administracyjno-biurowe. Pawilon wejściowy pełni swą pierwotną funkcję.
Dokonana po II wojnie światowej adaptacja kompleksu budynków na Muzeum Papiernictwa pozwoliła ochronić zespół przez zniszczeniem i w dużym stopniu zachować jego autentyzm i integralność. Dodatkowym atutem jest kontynuowanie, przez obecnego zarządcę dobra, tradycyjnej, ręcznej produkcji papieru czerpanego. Utrzymanie tego pierwotnego sposobu użytkowania – obok podstawowej obecnie funkcji muzealnej – jest zjawiskiem unikatowym na terenie Polski.

1.2.5 Własność dobra

Właścicielem zespołu zabytkowych budynków oraz terenu objętego ochroną prawną (zarówno poprzez wpis do rejestru zabytków, jak i uznanie za Pomnik Historii) jest Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju – instytucja kultury Samorządu Województwa Dolnośląskiego. Zabytkowe budynki papierni położone są na działce o numerze ewidencyjnym gruntów 186 /AM-5/, obręb Centrum, należącej do województwa dolnośląskiego. W granicach obszaru uznanego za Pomnik Historii znajdują się ponadto działki nr 187/10 i 187/13 należące do Gminy Duszniki-Zdrój i będące w wieczystym użytkowaniu Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju oraz działka nr 187/11 także w wieczystym użytkowaniu Muzeum Papiernictwa. Ponadto w 2012 r. Muzeum zakupiło działkę nr 187/12 wraz z budynkiem kotłowni, znajdującą się poza granicami obszaru Pomnika Historii, przylegającą do południowej granicy PH.

1.3 WNIOSKI I ZALECENIA

- Wyznaczenie strefy buforowej – obejmującej obszar większy od obecnego terenu wpisu do rejestru otoczenia papierni i objęcie tego obszaru ochroną poprzez odpowiednie zapisy w mpzp.
- Opracowanie wniosku o umieszczenie Młyna Papierniczego – Duszniki Zdrój na polskiej Liście Informacyjnej jako kandydatura do wpisu seryjnego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO – dwa dobra wyjściowe: młyn papierniczy w Dusznikach Zdroju oraz młyn papierniczy w Velkich Losinach w Czechach z docelowym rozszerzeniem o inne europejskie młyny papiernicze.
- Opracowanie wniosku o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO jako dobro seryjne transgraniczne.
- Opracowanie wniosku należy poprzedzić wyborem partnerów – poza czeską papiernią w Losinach Velkich należy kontynuować poszukiwanie kolejnych partnerów wśród zarządców zachowanych w Europie młynów papierniczych.
- Pozyskanie od Gminy Duszniki-Zdrój części działki nr 187/9 (fragment drogi). W sytuacji realizacji inwestycji „Inkubator kultury" wskazane byłoby także pozyskanie części działki 187/22 (niewielka część tej działki zlokalizowana pomiędzy ul. Sprzymierzonych a pd.-wsch. granicą działki nr 187/12). Poszerzenie własności o ww obszary sąsiadujące z obszarem Pomnika Historii jest wskazane w celu usprawnienia funkcjonowania Muzeum i obsługi turystów.

CZĘŚĆ I

DIAGNOZA

2 Charakterystyka wartości dobra

2.1 CHARAKTERYSTYKA CECH DOBRA ISTOTNYCH DLA WYZNACZENIA GRUPY PORÓWNAWCZEJ

2.1.1 Lokalizacja i otoczenie

Papiernia położona jest na obrzeżach obecnego miasta, w jego północno-wschodniej części, nad rzeką Bystrzycą Dusznicką. Usytuowana jest przy skrzyżowaniu dwóch dróg: od północy drogi Kłodzko–Kudowa-Zdrój, oddzielonej od niej korytem rzeki Bystrzycy Dusznickiej i ulicą Kłodzką; od wschodu – drogi do Zieleńca (ul. Sprzymierzonych).

Ze względu na specyfikę produkcji młyny papiernicze lokalizowane były najczęściej w oddaleniu od centrum, na obrzeżach zabudowy zespołów osadniczych czy urbanistycznych, pomiędzy rzeką a kanałem młynówki. W Dusznikach nie zachował się dawny system funkcjonalnie powiązanego układu wodnego (m.in. brak młynówki). Jednak usytuowanie nad rzeką, które wynikało z potrzeb technologicznych papierni, nadal stanowi istotny kontekst historyczny. Czytelna także pozostaje – pomimo przekształceń – lokalizacja w pewnym oddaleniu od historycznego centrum miasta oraz usytuowanie w bezpośrednim sąsiedztwie dawnego traktu z Wrocławia do Pragi. Zespół, pomimo utraty części elementów związanych z ciągiem technologicznym (młynówka), stanowi wyraźny, eksponowany, historyczny akcent w krajobrazie kulturowym miasta, skontrastowany od południa z socmodernistycznym otoczeniem.

Obecne bezpośrednie otoczenie papierni jest wynikiem różnorodnych działań i przekształceń, które następowały na przestrzeni lat, już w okresie przedwojennym (m.in. budowa mostu na Bystrzycy w latach 30. XX w.), a następnie od lat 50. XX w. do chwili obecnej, związanych przede wszystkim z adaptacją i funkcjonowaniem papierni jako obiektu muzealnego. W 1959 r. zasypano koryto młynówki, co pozbawiło kompleks istotnego elementu systemu funkcjonalnego, będącego immanentną częścią historycznego zespołu młyna papierniczego. Fakt ten negatywnie wpłynął na autentyzm i integralność miejsca.

W pierwszej połowie lat 70. XX w. ogrodzono teren wokół papierni (forma ogrodzenia współczesna, nie nawiązująca do form z pocz. XX w.), zagospodarowano skarpę od ul. Sprzymierzonych i wybudowano zejście na dziedziniec muzeum.

W latach 1974–76 r. zbudowano tzw. wiatę wystawową, usytuowaną w pobliżu papierni od strony południowej (budynek pomocniczy mieszczący m.in. sklep muzealny, punkt gastronomiczny, toalety, kotłownię).

Współczesnym elementem zagospodarowania bezpośredniego otoczenia młyna papierniczego jest także zewnętrzna ekspozycja muzealna w postaci wielkogabarytowych maszyn papierniczych, pochodzących z różnych zakładów papierniczych z Polski.

Realizacją z ostatnich lat (pocz. XXI w.) jest aranżacja zlokalizowanego na zachód od młyna tematycznego ogrodu, prezentującego rośliny włókniste, wykorzystywane w rzemiośle i przemyśle papierniczym.

Wymienione zmiany i ingerencje związane z obecnym użytkowaniem papierni oraz współczesne realizacje ocenić można jako pozytywne, neutralne i negatywne.

2.1.2 Układ kompozycyjny zespołu budynków

Papiernia to kompleks trzech powiązanych obiektów – budynku głównego czyli młyna papierniczego, suszarni i pawilonu wejściowego – o układzie i komunikacyjnych powiązaniach uwarunkowanych przede wszystkim funkcją (czerpalnia papieru) jako całości zespołu oraz przeznaczeniem poszczególnych budynków w procesie technologicznym.

W układzie tym dominują, ustawione kalenicowo do drogi i częściowo do siebie przylegające, duże bryły

Fot. 14 Widok papierni z lotu ptaka. Archiwum Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju

Fot. 17 Otoczenie papierni od strony południowej. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 15 Pawilon wejściowy. Widok od wschodu. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 18 Fragment zewnętrznej ekspozycji muzealnej. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 19 Fragment nowej aranżacji ogrodowej, ze współczesną zabudową w tle. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 16 Widok na dziedziniec muzealny od wschodu. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 20 Widok papierni z lotu ptaka od strony południowo-wschodniej. Archiwum Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju

młyna i suszarni na rzutach wydłużonych prostokątów. Całości kompozycji dopełniają: wejściowy oktagonalny pawilon, połączony mostkiem z drogą, a zadaszonym łącznikiem – z młynem oraz niska dobudówka przylegająca do budynków młyna i suszarni. Budynek młyna, w którym pierwotnie skumulowany był cały proces wytwarzania papieru (dodatkowo połączony z funkcją mieszkalną), poprzedzony jest od frontu pawilonem wejściowym pełniącym funkcję reprezentacyjną. Późniejszy od młyna budynek suszarni jest świadectwem rozwoju i prosperity dusznickiej papierni w XVIII w., gdyż wzrost ilości wytwarzanego papieru w dużej mierze uzależniony był od kubatury suszarni papieru. Budynek suszarni o ściśle określonej funkcji skomunikowany jest z młynem w sposób, który zapewniał wygodne dostarczanie mokrego papieru. Sposób połączenia młyna i suszarni dostosowany był przede wszystkim do wymogów eksploatacji technicznej.

Zespół ten, choć niejednorodny ze względu na czas powstania, zastosowany materiał, rodzaj konstrukcji i zróżnicowane funkcje poszczególnych członów, tworzy spójną, logiczną strukturę przestrzenną o nadal czytelnych relacjach funkcjonalnych. Choć kompozycja przestrzenna zespołu i wzajemne powiązania budynków wynikały przede wszystkim z przemysłowej funkcji, równocześnie ten podporządkowany przede wszystkim względom użytkowym układ, wyróżnia się jako zespół budynków ukształtowanych w sposób przejrzysty, harmonijny i koherentny, co podnosi wartość papierni jako zabytkowego zespołu architektonicznego. Zespół zachował autentyzm i integralność w sferze układu zabudowy.

2.1.3 Obiekty zespołu o charakterystycznej formie zewnętrznej

Budynek główny – młyn papierniczy

Najważniejszym i najstarszym obiektem zespołu jest zbudowany w konstrukcji mieszanej murowano-drewniany młyn papierniczy (murowane z kamienia przyziemie i część piętra oraz część piętra konstrukcji szachulcowej). Jest to okazała budowla wzniesiona na rzucie prostokąta, o pięciu kondygnacjach (z których trzy górne mieszczą się w przestrzeni dachu). Prostopadłościenna, zwarta, dość „przysadzista" bryła wyróżnia się specyficznym dla obiektów tego typu, bardzo wysokim, stromym, dwuspadowym dachem, którego pokrycie stanowi gont. Duże połacie dachu przedzielone są, rozmieszczonymi w trzech poziomach, długimi „rzędami" otworów wietrznikowych nakrytych, wspólnymi dla każdego poziomu, daszkami pulpitowymi. Otwory te stanowią charakterystyczny dla młynów papierniczych element funkcjonalny, będąc równocześnie indywidualnym elementem formy architektonicznej tego typu obiektów. Mocnym akcentem w połaci północnej dachu jest wbudowana pośrodku wysoka, drewniana konstrukcja nadbudówki, w formie dużej facjaty nakrytej wysokim, dwuspadowym dachem (mieszcząca klatkę schodową).

Elewacje budynku młyna opracowane są starannie, a północna (frontowa) i zachodnia wyróżniają się szczególną dbałością i dekoracyjnością detalu oraz wystroju architektonicznego o barokowej stylistyce[23]. Elewacje te przyciągają też uwagę dzięki zastosowaniu wyrazistej, nasyconej kolorystyki. Elewacja frontowa jest tynkowana, w I kondygnacji z pseudoboniowaniem w tynku[24]. Otwory okienne przyziemia ujęte są w proste, kamienne, otynkowane obramienia, z charakterystycznym zdwojonym oknem w jego zachodniej części[25]. O artystycznym wyrazie elewacji decyduje przede wszystkim zestaw specyficznych, dekoracyjnych, o reprezentacyjnym charakterze form II kondygnacji elewacji. Symetrycznie rozwiązana ta część elewacji została zaakcentowana rytmem płytkich, różnej szerokości pilastrów wspierających półkoliście zamknięte arkady. W arkadach umieszczone są otwory okienne w drewnianych, uszatych obramieniach. Powyżej okien – w polach wydzielonych arkadami – zostały naprzemiennie rozmieszczone, wykonane w tynku rozety i półrozety. Całości tak zaprojektowanej elewacji dopełnia zdecydowana kolorystyka – marmoryzowana ściana w kolorze żelazowej czerwieni, z jasnymi (piaskowymi) pilastrami i polami nadłuczy.

[23] R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna...*, mps s.19 w oparciu o metodę analizy porównawczej i badań ikonograficznych datuje dekorację architektoniczną tych elewacji na czas ok. 1800 roku i określa je jako bliższe stylistycznie epoce klasycyzmu. Podaje również kilka analogii z terenu Śląska, m.in. fasada kamienicy Rynek 1/ul. Mikołaja we Wrocławiu czy pałac książąt Hohenlohe przy ul. Wita Stwosza 12 we Wrocławiu.

[24] Dekoracja ta uznana została przez R. Eysymontta za charakterystyczny element siedemnastowiecznej fazy przekształceń budynku młyna papierniczego – R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna...*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", t. X, s. 19.

[25] Wg R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna...*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", t. X, s. 20 okno to pochodzić może z pocz. XVIII w.

Elewacja zachodnia w partii przyziemia i II kondygnacji rozwiązana została z zastosowaniem podobnych środków stylistycznych, dekoracyjnych i kolorystycznych jak frontowa. Przyziemie boniowane w tynku, z trzema niesymetrycznie rozmieszczonymi oknami w prostych, kamiennych, malowanych obramieniach. W II kondygnacji występuje analogiczna do elewacji frontowej kolorystyka oraz dobór elementów dekoracyjnych i artykulacyjnych: arkadowa artykulacja, pilastry, rozety i półrozety, marmoryzacja. Otwory okienne i malowane imitacje okien osadzone są w uszatych drewnianych obramieniach.

Niepowtarzalnym elementem tej elewacji jest wielkich rozmiarów, drewniany, trójkondygnacyjny szczyt o podziałach płycinowo-ramowych, ujęty dużymi, szerokimi wolutami i zwieńczony masywnym trójkątnym tympanonem. Szczyt wieńczy trójkątny tympanon ograniczony wysuniętym, profilowanym, drewnianym gzymsem, w którym umieszczono jeden otwór wentylacyjny z drewnianą żaluzją V kondygnacji. Zastosowane środki stylistyczno-formalne szczytu wzorowane są na barokowej architekturze murowanej.

Szczyt datowany jest obecnie na 1 poł. XVIII w., co poniekąd uściślone zostało w badaniu dendrochronologicznym na lata 30-te XVIII w.[26] Ta charakterystyczna dla architektury barokowej forma wolutowego szczytu jest w przypadku dusznickiej papierni szczególnym ewenementem – transpozycją form typowych dla barokowej architektury murowanej (sakralnej i świeckiej) do obiektu przemysłowego, dodatkowo wykonanym w odmiennym (od powszechnie stosowanych w tym zakresie) materiale[27]. Jest też kolejnym potwierdzeniem dążeń dusznickich papierników do nadania swej siedzibie – miejscu pracy i zamieszkania form świadczących o ich wysokiej pozycji społecznej i ekonomicznej. Drewniany wolutowy szczyt papierni w Dusznikach jest – w świetle obecnych badań – unikatowym elementem architektonicznym.

Elewacja tylna (południowa), a zwłaszcza jej część wschodnia rozwiązana jest odmiennie – pozbawiona wystroju architektonicznego[28], z doborem takich środków formalnych, które świadczą o innej roli i znaczeniu tej strony budynku – bardziej użytkowym, właściwym dla produkcyjnej funkcji obiektu, a nie reprezentacyjnym. Poziom przyziemia jest otynkowany bez boniowania, „wydzielony" od II kondygnacji kolorystycznie. Otwory okienne i drzwiowy są różnej wielkości i kształtu (prostokątne i kwadratowe), rozmieszczone niesymetrycznie, na różnych wysokościach, w sposób „nieuporządkowany".

Druga kondygnacja o skontrastowanej z przyziemiem kolorystyce (jasny, piaskowy kolor) z wyraźnie czytelną częścią murowaną (zachodnią) i dłuższą częścią (wschodnią) w konstrukcji ryglowej. Mocnym wizualnie akcentem są skontrastowane kolorystycznie ciemne elementy drewniane (słupy, rozpory, zastrzały) oraz tynkowane na jasno murowane wypełnienie. Trzy skrajne wschodnie osie ujęte są drewnianym, niezabudowanym pomostem z balustradą, wspartym na profilowanych drewnianych wspornikach, który ułatwia komunikację tej kondygnacji na zewnątrz budynku i połączony jest z budynkiem suszarni.

W zachodniej części tej elewacji, na wysokości II kondygnacji, zachował się charakterystyczny wykusz latrynowy, zapewne element pierwotnej, XVI-wiecznej fazy budowli, nakryty dwuspadowym daszkiem, wsparty na profilowanych kamiennych trójuskokowych kroksztynach, dość znacznie wysunięty przed lico ściany, ze zlokalizowaną tuż obok kamienną rynną. Gdanisko to znajdowało się nad kanałem młynówki (obecnie nieistniejącym). Wg R. Eysymontta element ten należy do najstarszej XVI-wiecznej fazy powstawania budowli oraz że *... jest elementem niezwykle archaicznym, utrzymanym jeszcze w tradycji średniowiecznej*. Badacz ten zwraca też uwagę, że *wykusz we dworze w Wojnowicach*

[26] Datowanie za R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna...*, który próbując dookreślić czas powstania szczytu zachodniego podaje dwie sugestie – pierwsze dziesięciolecie XVIII w. lub po 1733 r. Analiza z badania dendrochronologicznego próbki drewna ze szczytu (przeprowadzonego w 2010 r. przez M. Krąpca), stwierdza, że drewno z tej próbki zostało pozyskane podczas ścinki zimowej 1732/33. Jednak wydaje się, że jedna próbka nie jest wystarczającym „dowodem" na bezsprzeczne datowanie. R. Eysymontt w ww publikacji podaje szereg analogii wolutowych szczytów z terenu Śląska i Czech oraz samych Dusznik (m.in. w budynku dawnej poczty w Dusznikach). Dr hab. M. Szymczyk, dyrektor Muzeum Papiernictwa zwrócił też uwagę na niezachowany wolutowy szczyt kościoła pw. śś. Piotra i Pawła w Dusznikach.

[27] Przywołane przez R. Eysymontta, *Przemiany architektoniczne młyna...*, s. 18 deskowane szczyty domów tkaczy w Chełmsku Śląskim czy Międzylesiu są jednak przykładem budownictwa nie aspirującego do odwzorowywania barokowych form architektury murowanej w drewnianym tworzywie.

[28] Wiadomo jednak, że niewielka, zachodnia część południowej elewacji posiadała wystrój architektoniczny II kondygnacji analogiczny do zastosowanego na elewacji północnej i zachodniej, co widoczne jest na kilku przedwojennych fotografiach.

Fot. 21 Młyn papierniczy od północy. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 22 Młyn papierniczy od północnego-zachodu. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 23 Fragment północnej elewacji młyna. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 24 Rozeta – element wystroju architektonicznego. Fot. A. Fortuna-Marek

wzniesiony w 1513 roku, posiada niemal identyczną konstrukcję krokształynów jak wykusz dusznicki[29]. Podaje też inne analogie wykuszów wspartych na krokształynach z ok. poł. XVI w. zauważając, że dusznickie krokształyny opracowano jednak mniej starannie[30].

Ważnymi elementami formy zewnętrznej młyna są oryginalne, nieprzekształcone portale i otwory okienne, pochodzące z różnych faz budowy, m.in.:

- kamienny portal z inskrypcją w nadprożu: „G.K.1605. A.O.H.1802" (co odczytane zostało jako inicjały Grzegorza Kretschmera i data odbudowy po powodzi z 1601 r. oraz inicjały Antoniny Ossendorf-Heller i data remontu/przebudowy/rozbudowy?) zachowany w przyziemiu elewacji północnej;
- kamienny, zamknięty półkoliście portal (przysłonięty częściowo drewnianą obudową pomostu łączącego młyn z pawilonem) w osi środkowej II kondygnacji elewacji północnej;
- zdwojone okno w przyziemiu elewacji północnej, pocz. XVIII w.?
- niewielki otwór drzwiowy z rozglifionym kamiennym ościeżem w zachodniej części przyziemia elewacji południowej.

Reasumując, dobrze zachowane są wszystkie charakterystyczne cechy i elementy zewnętrznego wystroju architektonicznego, akcentujące przede wszystkim dwie elewacje budynku głównego, które nadają obiektowi niepowtarzalną i niezwykle reprezentacyjną – jak na budynek o tej funkcji – postać. Dekorację tę tworzą przede wszystkim: boniowanie przyziemia oraz wyróżniające się, arkadkowe podziały elewacji piętra (wyrobione w tynku i malowane), wzbogacone specyficznymi ozdobami w formie rozetek i półrozetek. Całości tak rozwiązanych elewacji dopełnia specyficzna kolorystyka – jasnoczerowna i jasnokremowa z fragmentami marmoryzacji. Rozpoznawalny i dość jednoznacznie świadczący o użytkowym znaczeniu jest natomiast charakter rozwiązań elewacji tylnej – pozbawionej dekoracji architektonicznej, „zaopatrzonej" w elementy czysto użytkowe (m.in. wykusz latrynowy) oraz eksponującej typ konstrukcji (szachulcowej). Choć i tutaj widoczne jest swoiste wyróżnienie części elewacji odpowiadającej we wnętrzu partiom mieszkalnym (obramienia otworów okiennych, kamienne profilowane konsole „gdaniska")

29 R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna…*, mps, s. 13.

30 Tamże, s. 13.

od części „produkcyjnej" z widoczną konstrukcją ryglową. Nie zachowała się arkadkowa dekoracja występująca na niewielkiej (zachodniej) części tej elewacji, widoczna na archiwalnych fotografiach młyna. Ściany boczne młyna akcentowane są wysokimi, ale odmiennie opracowanymi szczytami. Szczyt wschodni trójkątny, częściowo przysłonięty przylegającym budynkiem suszarni; szczyt zachodni dominuje w elewacji rozmiarami oraz charakterystyczną wolutową formą, zwieńczoną u szczytu trójkątnym ogzymsowanym naczółkiem.

Zewnętrzna forma architektoniczna młyna z jednej strony posiada cechy charakterystyczne dla młynów papierniczych, z drugiej – wyróżnia się elementami typowymi raczej dla reprezentacyjnych obiektów mieszkalnych architektury murowanej. Bogactwo dekoracji architektonicznej interpretowane jest jako egzemplifikacja dawnej pozycji społecznej i zamożności właścicieli papierni. Współistnienie w młynie funkcji produkcyjnej i mieszkalnej – połączenie warsztatu pracy i rezydencji z epoki przedprzemysłowej, czytelne jest nadal w zewnętrznej formie architektonicznej budynku. Dobór rozwiązań i form przekazu artystycznego stanowi kwintesencję związku funkcji i formy.

Dusznicki młyn o charakterystycznej bryle i formie, uwarunkowanej zasadniczo jego funkcją, jest równocześnie przykładem obiektu architektonicznego o wyjątkowych, dla tego typu zabytków, dekoracyjnie rozwiązanych elewacjach. Dlatego jego wartość należy rozpatrywać nie tylko w kategoriach zabytku przemysłowego, ale także jako dzieło architektury epoki baroku czesko-śląskiego.

Fot. 25 Młyn papierniczy od zachodu. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 26 Szczyt zachodni młyna. Fot. A. Fortuna-Marek

Suszarnia, dobudowana do młyna zapewne w latach 40. XVIII w., to dużych rozmiarów, drewniany budynek usytuowany na południowy wschód od młyna, (połączony z nim za pomocą przybudówki młyna od północy i dodatkowo skomunikowany poprzez drewniany pomost od południa). Wzniesiony w konstrukcji szkieletowej (przysłupowej), na rzucie prostokąta, o zwartej, prostopadłościennej, trójkondygnacyjnej bryle zwieńczonej wysokim, stromym dwuspadowym dachem, w którego przestrzeni znajdują się kolejne trzy kondygnacje budynku. Kryte gontem połacie dachu przerwane są trzema charakterystycznymi rzędami otworów wentylacyjnych. Wszystkie elewacje suszarni, których wertykalny układ desek tworzy dość jednostajny rytm, przerwany jest rzędami prostokątnych i kwadratowych otworów okiennych poszczególnych kondygnacji. W elewacjach występuje też słabo zaakcentowany podział horyzontalny w postaci drewnianych, skromnych gzymsów międzykondygnacyjnych. Elewacje boczne szczytowe są o podobnych rozwiązaniach jak elewacje dłuższe. Trójkątne szczyty nieco wysunięte przed lico ścian. Wszystkie elewacje oraz gontowe pokrycie dachu utrzymane są w ciemnobrązowej kolorystyce. Istotny ze względów funkcjonalnych, a równocześnie specyficzny akcent, w dość jednostajnym ukształtowaniu elewacji zachodniej, stanowi drewniany, zadaszony występ umieszczony niesymetrycznie w szczycie, mieszczący mechanizm windy obsługującej z zewnątrz poszczególne kondygnacje suszarni (obecnie nieużytkowany). Część otworów okiennych zabezpieczona jest drewnianymi żaluzjami.

Zewnętrzna forma architektoniczna budynku suszarni – w przeciwieństwie do młyna – pozbawiona wystroju architektonicznego oddziałuje przede wszystkim dużą skalą i prostotą budynku o czysto „produkcyjnej" funkcji. Wysoki, wielokondygnacyjny gmach suszarni jest materialnym świadectwem czasów prosperity dusznickiej papierni.

Fot. 27 Południowa elewacja młyna. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 29 Inskrypcja na północnym portalu młyna. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 28 Wykusz latrynowy w południowej elewacji młyna. Fot. A. Fortuna-Marek

Jeszcze w latach 50. XX w. południowa część budynku była „zawieszona" nad kanałem młynówki, która przepływała niejako wewnątrz budynku wzdłuż jego południowej części. Obecnie, po kilkukrotnych remontach suszarni, nie zachowały się nawet ślady tego systemu.

Pawilon wejściowy pochodzący prawdopodobnie z lat 40. XVIII w. jest niezwykle charakterystycznym elementem architektonicznym zespołu papierni, o specyficznej bryle, rzucie i detalu architektonicznym. Zbudowany na rzucie foremnego ośmioboku ma dwukondygnacyjną bryłę, zwieńczoną ośmiopołaciową kopułą krytą gontem. Pierwsza kondygnacja posadowiona na cokole jest murowana z kamienia i otynkowana, kondygnacja II wydzielona prostym gzymsem – konstrukcji ryglowej. Elewacje piętra są bogato dekorowane – powtarzają te same motywy i kolorystykę ozdobnie opracowanych arkad, jaki występuje w północnej i zachodniej elewacji młyna. Podobnie też jak w młynie, otwory okienne ujęto w drewniane obramienia z uszakami. Kopułowe przekrycie wydzielone jest drewnianym, profilowanym gzymsem. Wydaje się, że zastosowany tu zasób środków formalnych służyć miał przede wszystkim nadaniu papierni charakteru reprezentacyjnego, eksponującego status i znaczenie rodu dusznickich papierników. Forma pawilonu przywołuje dalekie reminiscencje budowli ogrodowych typu belweder.

Należy zwrócić uwagę, że przez długi okres, droga wiodąca do młyna od zachodu była jedynym funkcjonującym traktem – cała komunikacja biegła od strony miasta. Umiejscowienie ozdobnego pawilonu oraz dekoracyjnych elewacji młyna od zachodu i południa było zapewne zamierzonym działaniem architekta i inwestora, którym przyświecała chęć zaakcentowania rangi i pozycji właścicieli papierni[31].

[31] Za zwrócenie uwagi na ten ważny aspekt dziękuję dr G. Grajewskiemu.

Fot. 30 Widok młyna od południowego zachodu, 1938?. http://dolny-slask.org.pl/860198,foto.html?idEntity=518292

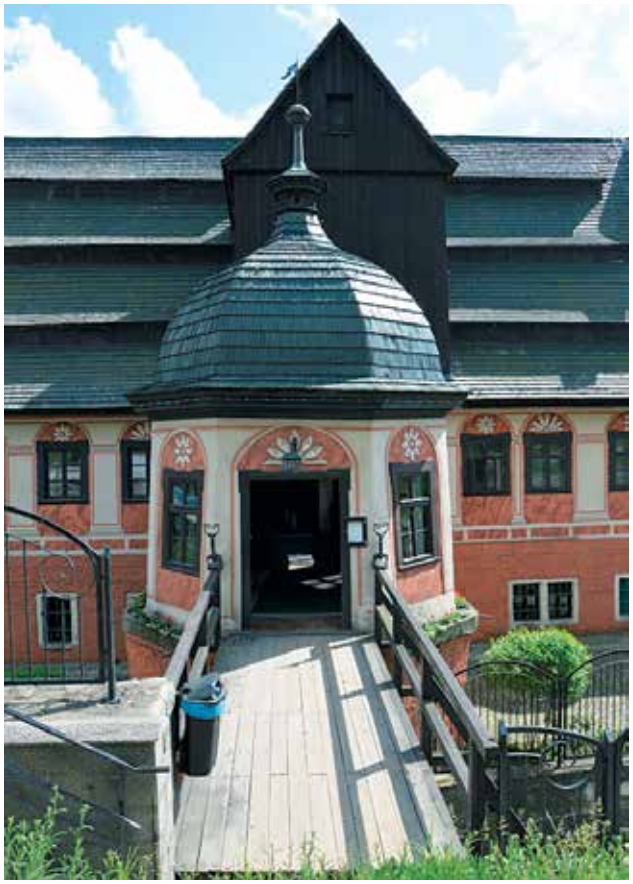
Fot. 31 Południowa elewacja suszarni. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 33 Suszarnia od północnego zachodu.
Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 32 Fragment młyna i suszarni od południowego zachodu.
Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 34 Pawilon wejściowy i mostek od północy.
Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 35 Pawilon wejściowy od północnego wschodu.
Fot. A. Fortuna-Marek

2.1.4 Wewnętrzna historyczna forma obiektów

Młyn papierniczy

Wnętrze przyziemia młyna, w których rozpoczynał się proces wytwarzania papieru to obecnie duża, zajmująca całą szerokość budynku, hala wsparta na 4 ceglanych filarach, z wydzielonym niedużym pomieszczeniem (w narożniku północno-wschodnim) i wtórnie wydzieloną niewielką salką w narożniku południowo-wschodnim. Do hali tej przylegają od zachodu dwa pomieszczenia (wtórnie podzielone wzdłuż osi poprzecznej młyna na cztery). W południowej części głównej hali znajduje się drewniany pomost dzielący wnętrze na dwa poziomy.

Podział funkcjonalny przyziemia ulegał w okresie powojennym kilkukrotnym zmianom. Dokładne odtworzenie przedwojennych funkcji poszczególnych pomieszczeń przyziemia utrudnia fakt, że już przed wojną papiernia i jej urządzenia znajdowały się w złym stanie, a po wojnie większość wyposażenia już nie istniała. Pewne wyobrażenie o roli przyziemia w procesie produkcyjnym daje opis inwentaryzacyjny papierni dokonany w 1960 r.: „We wnętrzu głównego budynku, w partii przyziemia znajdowały się wówczas tylko izby produkcyjne (...) W przyziemiu była duża hala o szerokości całego gmachu, przykryta stropem belkowym z podciągiem biegnącym po osi wzdłużnej budynku, wspartym na murowanych i drewnianych podporach. W części izby znajdował się drewniany pokład dzielący wnętrze w tym miejscu na dwa niewysokie poziomy. Nad pokładem były w stropie dwa kwadratowe otwory zsypowe [obecnie nieistniejące-dopisek AFM]. W południowo-zachodnim narożu umieszczono małe drzwi, przy których usytuowano połączone ze sobą dwa baseny – butnie. W posadzce biegło koryto prowadzące do drugiego pomieszczenia. Do głównej izby produkcyjnej przylegały także dwie mniejsze: jedna w trakcie frontowym nakryta sklepieniem kolebkowym z lunetami, oświetlona 4 oknami, z murowanym basenem na środku oraz druga, w trakcie tylnym, nakryta sklepieniem kolebkowym i krzyżowym, oświetlona jednym oknem.[32]" Próbę rekonstrukcji podziału funkcjonalnego wnętrz przyziemia podaje też T. Windyka: „...budynek główny posiadał w przyziemiu trzy pomieszczenia produkcyjne. W największej hali (obecnie główne pomieszczenie rękodzielniczej produkcji papieru) znajdowała się, prawdopodobnie stępa i butnie.

[32] M. Kutzner, *Czeska papiernia w Dusznikach*, /w:/ Artem ad vitam. Kniha kpocte Ivo Hlobila, H. Danova, K. Mezihorakova, D. Prix (eds.), Praha 2012, s. 548.

Fot. 36 Fragment hali przyziemia młyna papierniczego. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 39 Polichromie w I pomieszczeniu I kondygnacji strychowej. Archiwum Muzeum Papiernictwa.

Fot. 37 Holender do wytwarzania masy papierniczej. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 40 Nieużytkowana kondygnacja strychu młyna. Fot. A. Fortuna-Marek

Tu też, być może, prano szmaty, które zrzucano przez otwory w stropie hali z położonej na wyższej kondygnacji sortowni. W posadzce hali produkcyjnej biegły kanały doprowadzające wodę do stępy i butni. W izbie obok (w tej chwili jest tu rafka i piasecznik) przykrytej sklepieniem kolebkowym z lunetami, macerowano w dużej butni szmaty w celu łatwiejszego ich rozwłóknienia i mielenia w stępach. Poddane maceracji, zwilżone wodą szmaty podgrzewano w butni, o czym świadczą ślady przewodu kominowego, usuniętego w 1912 r. W sąsiednim pomieszczeniu (obecnie drukarnia), sklepionym również kolebką z lunetami, mieściła się klejarnia i sucha prasa[33]."

Obecnie – zgodnie z historycznym użytkowaniem – przyziemie z dużą halą wykorzystywane jest do rękodzielniczej produkcji papieru czerpanego. W pomieszczeniach jego zachodniej części dokonuje się obróbki i oczyszczania masy papierniczej (pomieszczenie rafki i piasecznika). Ponadto znajduje się tu niewielkie pomieszczenie suszarni oraz część socjalna i salka edukacyjna. W przyziemiu znajdują się też urządzenia produkcyjne czerpalni (oryginalne urządzenia nie zachowały się, a istniejące są komponentem elementów zrekonstruowanych oraz historycznych, pozyskanych z innych młynów papierniczych z terenu Polski). Są to przede wszystkim: maszyna do mielenia surowców na masę papierniczą – tzw. holender, urządzenia oczyszczające masę, dwie kadzie czerpalne, prasy do odciskania wody z papieru, prasa do gładzenia papieru. Współcześnie wydzielone też zostało stanowisko do prowadzenia lekcji muzealnych.

33 T. Windyka, *Młyn papierniczy w Dusznikach*, „Muzealnictwo" 41, Warszawa 1999, s. 16–17.

Fot. 38 Główny hol w budynku młyna. Archiwum Muzeum Papiernictwa.

Fot. 41 Portal na II kondygnacji młyna. Fot. A.Fortuna-Marek

Fot. 42 Współczesna aranżacja toalety w wykuszu latrynowym. Fot. A. Fortuna-Marek

Pozostałe pomieszczenia przyziemia użytkowane są jako pomieszczenia socjalne i magazynowe.

Układ ten jest charakterystyczny dla młyna papierniczego jako obiektu produkcyjnego.

Układ wnętrz II kondygnacji jest dwutraktowy z holem wejściowym usytuowanym w trakcie północnym. Trakty części wschodniej rozdzielone są korytarzem. Ten poziom budynku historycznie pełnił funkcje produkcyjne (zapewne znajdowała się tutaj sortownia szmat i magazyny papieru) oraz mieszkalne (prawdopodobnie obecne 3 pomieszczenia w części zachodniej stanowiły mieszkanie właścicieli papierni).

Aktualnie poza holem wejściowym znajduje się tu sześć pomieszczeń administracyjno-biurowych oraz pięć sal ekspozycyjnych, w których prezentowane są wystawy muzealne ilustrujące historię papiernictwa – papierni: w Dusznikach, na Dolnym Śląsku, w Polsce i na świecie. Układ pomieszczeń tej kondygnacji w zasadzie nie uległ przekształceniom, natomiast adaptacja młyna na muzeum spowodowała zmiany w układzie funkcjonalnym. W holu, w którym obecnie rozpoczyna się zwiedzanie muzeum, eksponowane są ważne dla historii dusznickiej papierni eksponaty – XVII i XVIII-wieczne portrety reprezentantów znanych przedstawicieli rodów dusznickich papierników. Pomieszczenia tej kondygnacji użytkowane są obecnie jako biura oraz sale ekspozycyjne.

Obecnie nie jest czytelna pierwotna funkcja dawnych pomieszczeń mieszkalnych papierników zlokalizowanych na II kondygnacji. Zmiana funkcji na muzealną spowodowała też zmiany w użytkowaniu dawnych pomieszczeń sortowni i magazynu szmat.

Trzy górne kondygnacje – strychowe wykorzystywane były w większości jako suszarnie papieru. Wyjątek stanowi część pierwszej kondygnacji strychowej z dwoma pomieszczeniami, użytkowanymi pierwotnie jako tzw. letnie mieszkanie właścicieli. Zachowana w nich dekoracja malarska ścian i stropów sprawia, że nadal w znacznym stopniu czytelna pozostaje ich pierwotna funkcja. Aktualnie kondygnacja ta w całości wykorzystywana jest do muzealnych funkcji ekspozycyjnych. Zachowane jest jej oryginalne rozplanowanie z dużym pomieszczeniem od wschodu, zajmującym niemal połowę kondygnacji (obejmującym całą szerokość budynku) i sześcioma pomieszczeniami w układzie dwutraktowym w osi wschód-zachód. Dwie najwyższe kondygnacje strychowe są jednoprzestrzennymi nieużytkowanymi wnętrzami.

We wnętrzach młyna uwagę przykuwają kamienne portale, zwłaszcza znajdujący się na II kondygnacji portal fasciowy, datowany na 3 ćwierć XVI w[34].

[34] R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna...*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", t. X, Duszniki-Zdrój 2016, s. 26.

Fot.43 Wnętrze suszarni po pracach remontowych. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 44 Wnętrze suszarni po pracach remontowych. Fot. A. Fortuna-Marek

Charakterystycznym elementem wnętrza narożnego południowo-zachodniego pomieszczenia II kondygnacji jest wykusz latrynowy, datowany na XVI w. ze współczesną, przeszkloną aranżacją toalety.

Istotne dla charakterystyki wewnętrznej historycznej formy budynku są dokonane przez R. Eysymontta analizy i datowanie poszczególnych elementów wnętrza, m.in. XVII-wieczne sklepienia w przyziemiu, XVIII-wieczna klatka schodowa, ściany i stropy wsparte na wolutowo wyciętych zastrzałach nad korytarzem w II kondygnacji oraz zwrócenie uwagi na pewne analogie układu II kondygnacji do XVI-wiecznych i pochodzących z 1 poł. XVII w. dwutraktowych wnętrz dworów [35].

Wnętrza młyna zachowały w znacznym stopniu układ przestrzenny i szereg elementów architektonicznych charakterystycznych dla dawnych papierni, wyróżniających je od innych obiektów przemysłowych (czerpalnie, w których ręcznie formowano arkusze, konstrukcja więźby dachowej wydzielająca obszerne wielopoziomowe strychy użytkowane jako suszarnie papieru, dachy z otworami wietrznikowymi, okna wietrznikowe w ścianach szczytowych budynków). Historyczne nawarstwienia oraz współczesne ingerencje nie zniszczyły i nie zatarły specyficznej formy architektonicznej budynków – zwłaszcza zewnętrznej. Nadal czytelny jest tak ważny w obiektach przemysłowych ścisły związek formy, funkcji i zastosowanego materiału.

Układ przestrzenny i funkcjonalny wnętrz budynku głównego uformowany zasadniczo w XVII w. został poddany znacznym zmianom w początkach XX w. Przyczyną było przerwanie ręcznego wytwarzania papieru czerpanego i wprowadzenie innowacyjnej (choć na niewielką skalę) produkcji maszynowej. By spełnić techniczne wymogi nowego sposobu produkcji przebudowano wówczas parter w budynku głównym, w którym zainstalowano niewielką maszynę papierniczą oraz urządzenia do przetwarzania szmat na masę papierniczą. Kolejne zmiany nastąpiły w trakcie adaptacji, a następnie użytkowania młyna jako obiekt muzealny. Pomimo zmian, częściowo rozpoznawalny pozostaje podział na część produkcyjną – przyziemie młyna i mieszkalną z polichromiami (mieszkanie letnie) – I kondygnacja strychowa. Natomiast zatarciu uległ dawny podział funkcjonalny na część mieszkalną i związaną z produkcją na I piętrze młyna.

Suszarnia

Suszarnia na planie prostokąta częścią ściany zachodniej przylega poprzez łącznik do budynku młyna. I i II kondygnacja suszarni posiada dwutraktowy układ pomieszczeń; pozostałe kondygnacje są jednoprzestrzennymi wnętrzami. Pierwotny układ funkcjonalny nie jest znany. Wiadomo jedynie, że podstawową formą użytkowania budynku była suszarnia papieru, a ponadto wykorzystywany był jako magazyn. Obecnie trwają prace przy adaptacji wnętrz do nowych funkcji.

35 Tamże, s. 18.

2.1.5 Wystrój wnętrz młyna[36]

Do najcenniejszych elementów wystroju wnętrz budynku młyna należy dekoracja malarska ścian i stropów, zdobiąca dawne pomieszczenia określane w literaturze jako tzw. letnie mieszkanie kolejnych rodów dusznickich papierników. Polichromia zachowana jest częściowo w dwóch pomieszczeniach III kondygnacji młyna (czyli pierwszej kondygnacji strychowej). Malowidła te, pochodzące prawdopodobnie z różnych okresów historycznych (datowane na XVII, XVIII i XIX w.), są specyficzną ilustracją stylistycznych przemian dekoracji wnętrz mieszkalnych. Wyróżniają się różnorodnym i bogatym – jak na tak niewielkie wnętrza – zasobem motywów i przedstawień, na które składają się przede wszystkim: elementy ornamentalne, wici roślinne, przedstawienia figuralne i architektoniczne. Wykonane są farbami klejowymi na drewnianym podłożu ścian i stropów.

W pierwszym z pomieszczeń najlepiej zachowana jest dekoracja stropu kasetonowego z pseudokasetonami o motywach suchej wici akantu. Malowidła na ścianach ujęte są w rodzaj bordiury w formie malowanej, marmoryzowanej ramy. Na ścianie północnej znajduje się przedstawienie rodzajowe – postaci kobiet i mężczyzn przechadzających się promenadą (tarasem) ograniczoną tralkową balustradą oraz kolumnadą przerwaną dwoma wspartymi na kolumnach kopułowymi altanami. W tle motywy zieleni i błękit nieba. Scena interpretowana jest jako widok uzdrowiska w Dusznikach z 2. poł. XVIII w. lub z pocz. XIX w. Ściana zachodnia przepruta dwoma oknami, dekorowana jest motywami architektonicznymi (kolumny ujmujące okna), girlandami oraz sceną figuralną, odczytaną jako *Józef i żona Putyfara*, rozgrywającą się we wnętrzu, pod baldachimem. Na ścianie południowej malowana muszlowa koncha nad drzwiami do drugiego pomieszczenia. Na ścianie wschodniej motywy architektoniczne i wyobrażenie orła, formą nawiązujące do filigranu stosowanego przez papiernię w Dusznikach ok. 1756 r.

W drugim pomieszczeniu zachowana malarska dekoracja zdobi strop oraz dwie ściany. Za najstarszą, pochodzącą prawdopodobnie z XVII w. uznawane jest malowidło na ścianie północnej. Jest to sięgająca do połowy wysokości ściany dekoracja o motywach roślinnych, złożona głównie z kwiatów i suchej wici akantu. Polichromia na ścianie zachodniej, datowana na 2. poł. XIX w., złożona jest z naprzemiennie ułożonych, bogato opracowanych obramień okiennych i malowanych „ram", z dekoracją o dominujących motywach zgeometryzowanego ornamentu roślinnego oraz „kratki regencyjnej" o bogatej gamie kolorystycznej. Ponadto jako „świadek" nawarstwień pozostawiona została polichromowana deska o słabo czytelnej malaturze z motywem girland owocowych. Strop ujęty jest w bordiurę ze zgeometryzowanym ornamentem roślinnym. Dekoracja stropu, o dość nieporadnej próbie iluzjonistycznej perspektywy, posiada formę owalu podzielonego pilastrami, pomiędzy którymi nisze i płyciny. Datowana jest na ok. poł. XVIII w.

O wartościach dekoracji malarskich dusznickiego młyna decydują przede wszystkim następujące czynniki:

- Polichromia jest wyjątkowym w tego typu obiektach elementem wystroju wnętrz.
- Malowidła z różnych okresów, reprezentujące dokonujące się przemiany stylistyczne w śląskiej sztuce począwszy od początków XVII w., wczesnobarokowej malatury z 2. poł. XVII w., po barokowe malowidła XVIII-wieczne oraz pochodzące z 2 poł. XIX w. malowidła z dominującym motywem „kratki regencyjnej"
- Bogaty zasób motywów i przedstawień, m.in.: elementy ornamentalne, wici roślinne, przedstawienia figuralne oraz architektoniczne.
- Interesujące ikonograficznie przedstawienia, m.in. wyobrażenie orła – związek ze stosowanym przez papiernię filigranem z 1756 r.; domniemana scena biblijna – *Józef i żona Putyfara*; domniemany widok Dusznik z 2. poł. XVIII w.(?)[37] lub pocz. XIX w.(?)[38]
- Technika wykonania – farby klejowe na drewnianym podłożu.
- Zróżnicowana kolorystyka poszczególnych scen i motywów.

[36] Poniższa charakterystyka opracowana została w oparciu o ustalenia S. Szoc, współautorki prac konserwatorskich i autorki opisu inwentaryzacyjnego polichromii. Odmienne ustalenia dokonane zostały w trakcie opracowywania niniejszego materiału przez A. Szeląga.

[37] Datowanie wg S. Szoc, współautorki prac konserwatorskich i autorki opisu inwentaryzacyjnego polichromii.

[38] Wg T. Windyki architektura parkowa występująca na tym malowidle nawiązuje do budowli miejscowego parku zdrojowego z początku XIX w. zaprojektowanych przez inspektora budowlanego Ch. Geislera z Wrocławia, które wybudowano w dusznickim parku po 1802 r. – T. Windyka, *Młyn papierniczy w Dusznikach*, „Muzealnictwo" 41, Warszawa 1999, s. 17–18.

Fot. 45 Fragment dekoracji malarskiej stropu w I pomieszczeniu. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 46 Fragment polichromii ściany północnej w I pomieszczeniu. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 47 Fragment polichromii ściany zachodniej w I pomieszczeniu. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 48 Fragment dekoracji malarskiej pomieszczenia II („Sali pod kopułą"). Archiwum Muzeum Papiernictwa

Fot. 49 Dekoracja malarska stropu „Sali pod kopułą". Fot. A. Fortuna-Marek

Dodać należy, że poza opisanymi powyżej malowidłami w tzw. „Sali pod kopułą" odkryto dekorację malarską znajdującą się powyżej obecnego stropu. Występują na niej motywy wici roślinnych, a na ścianach pomiędzy stropami ornamentalny fryz, datowany wstępnie na XVII w.[39]Polichromia zachowana w dwóch salach dusznickiej papierni – rozpoznana wstępnie przez konserwatorów dzieł sztuki w zakresie datowania, stylistyki i ikonografii w ramach dokumentacji prac konserwatorskich nie była do niedawna przedmiotem zainteresowania historyków sztuki w szerszym aspekcie badań stylistycznych, porównawczych czy ikonograficznych. Pierwszą taką próbą jest opracowanie autorstwa A. Szeląga[40], który uważa malowidła dusznickie za powstałe w jednym czasie – ok. 1800 r., za wyjątkiem polichromii na północnej ścianie „Sali pod kopułą" – co do której wskazuje podobieństwa do wybranych dzieł malarskich z przełomu XVI/XVII w. i z 1 poł. XVII w. Obecnie trwają dalsze prace badawcze dusznickich malowideł, prowadzone przez A. Kozieła i A. Szeląga[41].

2.1.6 Materiały i substancje, konstrukcja

Młyn zbudowany jest w konstrukcji mieszanej. Zasadnicze materiały użyte do budowy to drewno, kamień naturalny i cegła ceramiczna. Fundamenty oraz ściany zewnętrzne są murowane z kamienia z dodatkiem cegły ceramicznej na zaprawie gliniano-piaskowej (fundamenty) oraz wapiennej (przyziemie). Ściany podłużne II kondygnacji wyróżniają się zastosowaniem konstrukcji ryglowej o wypełnieniu cegłą ceramiczną, na zaprawie wapiennej.

Ściany wewnętrzne na parterze są murowane z kamienia łamanego na zaprawie wapiennej (historyczne) oraz murowane z cegły na zaprawie cementowo-wapiennej (współczesne). Pomieszczenia o kamiennych, grubych murach nakryte są sklepieniami: kolebkowym z lunetami i krzyżowym. Główna sala czerpalni nakryta stropem belkowym. Powyżej przyziemia wewnętrzna, drewniana konstrukcja nośna jest szkieletowa, złożona ze słupów (posadowionych na wewnętrznych ścianach i ceglanych słupach przyziemia oraz na wewnętrznych ścianach I piętra) oraz z podciągów. Wewnętrzny szkielet wyższych kondygnacji wypełniony jest cegłą, częściowo obity deskami na styk i olistwowany. Więźba dachowa jest drewniana, o konstrukcji płatwiowo-jętkowej z potrójnym stojącym stolcem. Jętki są belkami stropów III i IV kondygnacji. Takie rozwiązanie konstrukcji więźby podyktowane było względami funkcjonalnymi – umożliwiało wydzielenie w przestrzeni poddasza wielokondygnacyjnych strychów do suszenia papieru. Poszczególne elementy więźby łączone są kołkami drewnianymi, częściowo zaś (elementy wtórne) gwoździmi. Część historycznych elementów konstrukcyjnych jest zachowana (także ze znakami montażowymi i inskrypcjami), część stanowią elementy wtórne (nawarstwienia historyczne) oraz współczesne.

R. Eysymont przypuszcza, że sklepienia przyziemia młyna pochodzą z XVII w. Zwraca uwagę na *sklepienie krzyżowe o wyprowadzonych ostro szwach, określane jako „sklepienie z dzióbkami", będące w zasadzie pewną kontynuacją gotyckiego sklepienia krzyżowo-żebrowego. Zastąpiło ono prawdopodobnie drewniane stropy. Datowanie takich sklepień może być zupełnie różne, choć gdy posłużymy się bliskimi geograficznie przykładami możliwe jest datowanie wskazujące na XVII wiek*[42]. Podobnie datuje też występujące w przyziemiu sklepienia kolebkowe z ostro zarysowanymi lunetami.

Młyn wyróżnia zastosowanie zróżnicowanej konstrukcji poszczególnych kondygnacji oraz różnorodność użytych materiałów. Zachowane są elementy i materiały pierwotne, widoczne są historyczne nawarstwienia oraz współczesne ingerencje i zmiany – zarówno w odniesieniu do konstrukcji, jak i zastosowanych materiałów. (m.in. wzmocnienie konstrukcji w przyziemiu podciągami i słupami stalowymi, zmiany w konstrukcji dachu w latach 60. XX w. oraz ingerencje współczesne).

39 A. Szeląg, *Dekoracja malarska papierni* /w:/ R. Eysymontt, A. Szeląg, D. Eysymontt, op. cit., s. 54.

40 Tamże, s. 45–55.

41 A. Kozieł przesuwa datowanie polichromii na lata 1770–1780, wskazuje jako jej fundatora Johanna Josepha Ossendorfa i przypisuje jej autorstwo malarzowi Casparowi Rathsmannowi. Jako kompozycyjne pierwowzory figuralnych scen na tle iluzjonistycznej architektury, wskazuje miedziorytnicze przedstawienia scenograficzne dekoracji teatralnych i podkreśla, że choć klasa artystyczna malowideł jest niska, są one interesujące ikonograficznie, a starotestamentowa scena *Józef i żona Putyfara* jest jednym z nielicznych lub jedynym przedstawieniem o tej tematyce na terenie Hrabstwa Kłodzkiego i Śląska. Ornamentalne dekoracje na północnej ścianie „Sali pod kopułą" i na ekspozycji muzealnej datuje wstępnie na wiek XVII. Panu Profesorowi Andrzejowi Kozielowi bardzo dziękujemy za przekazanie podstawowych informacji odnośnie prowadzonych badań i ich wstępnych wyników.

42 R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna...*, Rocznik Muzeum Papiernictwa, T. X, Duszniki-Zdrój 2016, s. 19.

Fot. 50 Sklepienie kolebkowe z lunetami w przyziemiu młyna. Fot. A.Fortuna-Marek

Fot. 51 Więźba dachowa budynku młyna. Fot. A. Fortuna-Marek

Zachowany oryginalny, z czasów budowy oraz późniejszych nawarstwień materiał, potwierdzony został badaniami dendrochronologicznymi.

W niektórych pomieszczeniach pozostawione zostały jako „świadki" nie przysłonięte szachulcowe konstrukcje ścian:

- północna ściana holu na II kondygnacji – ryglowa z prostymi mieczami stopowymi,
- ryglowe ściany dwóch innych sal II kondygnacji,
- Na III kondygnacji (pomiędzy salą II i III użytkowaną na wystawy czasowe) zachowana jest ściana szachulcowa z niezabudowanym fragmentem wypełnienia oraz stolce więźby dachowej z prostymi mieczami.

Sklepienia i stropy:

- kolebkowe z lunetami i krzyżowe w przyziemiu,
- kolebkowe w pomieszczeniu pd.-zach. II kondygnacji,
- w pomieszczeniu czerpalni w przyziemiu – strop drewniany, belkowy, oparty na drewnianym podciągu podłużnym i ścianach podłużnych.

Schody:

- dwubiegowe, łamane, żelbetowe z przyziemia na II kondygnację,
- zabiegowe, drewniane, oparte na ścianach i centralnym słupie z wyciętą w jego górnej części datą „1721" prowadzące z drugiej na pozostałe kondygnacje,
- trójbiegowe łamane, żelbetowe z dobudowaną w ostatnich latach windą w przybudówce.

Fot. 52 Słup konstrukcyjny schodów w budynku młyna. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 53 Fragment konstrukcji zrębowej najstarszej części suszarni. Fot. A. Fortuna-Marek

Suszarnia jest obiektem drewnianym zbudowanym w konstrukcji szkieletowej. Fundamenty są ceglane, kamienne oraz żelbetowe (fundament ściany wschodniej wymieniony po powodzi w 1998r.) Szkieletowa konstrukcja nośna złożona jest ze słupów i podciągów posadowionych na drewnianych podwalinach. W przyziemiu konstrukcja wzmocniona jest drewnianymi słupami. Wyjątkowo interesującym i najstarszym elementem jest fragment przyziemia konstrukcji zrębowej, datowana wstępnie na 2 połowę XVI w. Stropy wszystkich kondygnacji są drewniane, belkowe z podciągami. Więźba dachowa jest drewniana, płatwiowo-jętkowa o stolcu potrójnym stojącym.

Między przyziemiem a II kondygnacją znajdują się schody współczesne żelbetowe, dwubiegowe. Między pozostałymi kondygnacjami schody są drewniane, jednobiegowe.

Pokrycie dachu wszystkich budynków stanowi gont. Stolarka okienna jest drewniana, wtórna, powtarzająca podziały znane z ikonografii z XIX w. i początków XX w.

2.1.7 Wyposażenie papierni – zachowane historyczne elementy oraz dodatkowe obiekty muzealne

Wyposażenie związane z funkcją produkcyjną

Oryginalne wyposażenie będące przykładem rzemieślniczej produkcji w dusznickim młynie zostało w części zlikwidowane w 1905 r., w związku modernizacją zakładu papierniczego, w wyniku której przebudowano głównie wnętrza przyziemia, instalując w nich cylindryczną maszynę do wyrobu papieru i tektur oraz urządzeń do produkcji papy.

Obecnie zachowane są nieliczne zabytkowe elementy wyposażenia związane z produkcją papieru czerpanego, pochodzące z papierni w Dusznikach. Są to:

- XIX-wieczne papiernicze formy czerpalne z sitami żeberkowymi i welinowymi;
- drewniane wieszaki z XVIII w. do suszenia papieru;
- metalowe wieszaki klamrowe z przełomu XIX/XX w. do suszenia tektury;
- wózek do transportowania papieru w suszarni;
- dźwig do transportowania mokrego papieru na wyższe kondygnacje suszarni;

Ważnym elementem wyposażenia, bardzo istotnym w procesie wytwarzania papieru czerpanego są otwory wietrznikowe zamocowane w dachach budynku młyna oraz suszarni – wyposażone w drewniane klapy, które służyły do regulowania natężenia przepływu powietrza. Otwory te stanowią charakterystyczny element młynów papierniczych. W Dusznikach zachowały się w oryginalnej formie.

Pozostałe urządzenia produkcyjne, które nadal używane

Fot. 54 Klapy do regulacji natężenia przepływu powietrza. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 55 Urządzenia czerpalni – holender. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 56 Urządzenia czerpalni – prasa. Fot. A. Fortuna-Marek

są do wyrobu papieru, pochodzą z różnych zakładów papierniczych i poligraficznych z Polski, bądź są rekonstrukcją urządzeń historycznych. Zamysł wznowienia wytwarzania papieru czerpanego, który zrealizowano w muzeum w 1970 r., poprzedzony został zainstalowaniem rurociągów technologicznych oraz montażem urządzeń produkcyjnych. Urządzenia czerpalni papieru zostały sprowadzone z zakładów w Jeziornie, a holender do przygotowywania masy papierniczej z Jeleniej Góry.
Ponadto na obecne wyposażenie papierni składają się narzędzia wykorzystywane w rękodzielniczym wytwarzaniu papieru, które wchodzą w skład zbiorów technicznych muzeum. Są to m.in. XVII i XVIII-wieczne prasy do gładzenia papieru w młynach oraz w drukarniach (np. prasa z drukarni w Trzebnicy z XVII w.)
W zbiorach znajdują się także liczne maszyny, urządzenia i aparatura używane w przemysłowej produkcji.
Z pierwotną funkcją produkcyjną związane są też ręcznie czerpane oraz maszynowo produkowane papiery, których bogaty zbiór, liczący ok. 2000 arkuszy przechowywany jest w Muzeum Papiernictwa. Wśród nich znajdują się także wytworzone w papierni arkusze papierów ręcznie czerpanych z filigranami dusznickimi i śląskimi z XVII–XXI w.

Fot. 57 Portrety dusznickich papierników w holu muzeum. Archiwum Muzeum Papiernictwa

Fot. 58 Portret Josepha Ossendorfa. Archiwum Muzeum Papiernictwa

Fot. 59 Portret Anny Franciski Heller. Archiwum Muzeum Papiernictwa

<u>Wyposażenie młyna związane z funkcją mieszkalną</u>
Najważniejsze elementy wyposażenia związane z mieszkalną funkcją młyna to kilka portretów właścicieli dusznickiej papierni, pochodzących z XVII oraz z XVIII w., które obecnie eksponowane są w holu wejściowym budynku młyna[43]. Są to wykonane techniką olejną obrazy przedstawiające: Samuela Kretschmera, Wilhelma Kretschmera, Antona Benedikta Hellera, jego małżonki Anny Franciski Heller oraz Josepha Ossendorfa. Wizerunek Anny Franciski Heller sygnowany jest przez Caspara Rothsmana, malarza czynnego na Śląsku w 2 poł. XVIII w. Portrety Antona Benedikta Hellera oraz Josepha Ossendorfa też przypisywane są ostatnio temu samemu malarzowi.[44]

Fot. 60 Domniemane portrety Veroniki Wiehr i Josepha Wiehra. Fot. A. Fortuna-Marek

Ponadto w jednej z sal wystawowych muzeum znajdują się jeszcze dwa wizerunki – domniemane portrety Marii i Josepha Wiehrów, pochodzące z 1 poł. XIX w. Wykonane są techniką olejną.
Jak w 1937 r. pisał Günther Grundmann (piastujący od 1932 r. funkcję konserwatora zabytków prowincji dolnośląskiej), w swym apelu o zachowanie młyna

[43] Więcej informacji nt. portretów – ich datowania, analizy stylistycznej i porównawczej w opracowaniu A. Szeląga.

[44] A. Szeląg, *Zespół portretów właścicieli dusznickiej papierni w zbiorach Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", t. 10, Duszniki-Zdrój 2016, s. 43–56.

papierniczego w Dusznikach: „Siedem obrazów olejnych w wielkiej hali wejściowej jeszcze dzisiaj łączy nazwiska tych trzech rodzin ze współczesnością.[45]"
Mieszkalną funkcję reprezentują też eksponaty muzealne ze zbiorów historii Dusznik – m.in. meble, obrazy, naczynia, wyroby medalierskie ilustrujące kulturę materialną mieszkańców miasta. Zestaw pochodzących z Dusznik eklektycznych mebli z lat 80. XIX w. dopełniają wystrój dawnych pomieszczeń mieszkalnych dusznickich papierników.

2.1.8 Funkcja obiektu

Funkcja produkcyjna i jej ciągłość

Tradycyjny proces ręcznego wytwarzania papieru uwarunkowany był koniecznością dostarczenia energii niezbędnej do pracy urządzeń. Pozyskanie energii wodnej determinowało specyficzne położenie młynów – pomiędzy rzeką a kanałem młynówki. Młynówka czyli odnoga wodnego cieku o dużym spadku (najczęściej tworzona jako sztuczny przekop rzeki, niekiedy skrót między zakolami w celu uzyskania szybkiego nurtu) pełniła bardzo ważną rolę. Energia wodna wykorzystywana była do napędzania koła wodnego – niezbędnego dla wytwarzania energii.
Papiernia w Dusznikach zachowała jedynie niewielką część z dawnego systemu funkcjonalnie powiązanych cieków wodnych i urządzeń. W początkach XX w. w trakcie prac modernizacyjnych papierni, których efektem była zmiana sposobu produkcji z rękodzielniczej na przemysłową, przebudowano kanał młynówki, obniżając bieg koryta oraz zamontowano turbinę wodną systemu Francisa w miejsce zlikwidowanego koła wodnego. W 1959 r. zasypano koryto młynówki, co pozbawiło kompleks istotnego elementu systemu funkcjonalnego, będącego immanentną częścią historycznego zespołu młyna papierniczego. Do dziś z dawnego systemu wodnego zachowało się jedynie położenie papierni nad Bystrzycą Dusznicką. Nie ma już śladów młynówki, nie jest znane miejsce usytuowania dawnego koła młyńskiego. Częściowe odtworzenie biegu młynówki oraz wykonanie i zamontowanie koła wodnego pojawiało się w planach Muzeum już od końca lat 60. XX w. Wykształcona w średniowieczu technika wyrobu papieru systemem europejskim aż do końca XVIII w. nie uległa większym zmianom, pomimo wprowadzania coraz nowocześniejszych urządzeń. W młynie dusznickim papier czerpany tradycyjną techniką wytwarzano do 1905 r. Obecnie, w ramach działalności Muzeum, technika ta jest nadal stosowana, pomimo odmiennego procesu technologicznego, innych surowców oraz rodzaju energii. Na Śląsku do wyrobu papieru używano głównie szmat lnianych (poza tym bawełnianych i konopnych), które sortowano na białe i kolorowe, cięto, a następnie poddawano procesowi gnicia. Tak przygotowany materiał wyjściowy przetwarzany był na masę papierniczą w urządzeniu zwanym stępą. Stępy poruszane były energią wodną. W XVIII w. stępa wyparta została przez urządzenie zwane holendrem, w którym szmaty zmieszane z wodą ulegały rozdrobnieniu i roztarciu, dzięki czemu masa papiernicza była bardziej jednolita. Holender, podobnie jak stępa oparty był na napędzie wodnym. W Dusznikach to nowatorskie na owe czasy urządzenie wprowadzono jako pierwsze na Śląsku, być może już w 1737 r.
Z masy papierniczej formowano arkusze papieru przy użyciu sit. Jest to czynność tzw. czerpania papieru. Tak uformowany arkusz papieru (zaopatrzony w filigran), wkładano pod prasę w celu wyciśnięcia nadmiaru wody, a następnie suszono na specjalnych wieszakach. Suszenie wymagało dużych pomieszczeń, dlatego młyny papiernicze posiadały rozległe wielopoziomowe strychy ze specyficznymi otworami wietrznikowymi. Nadanie gładkości wymagało następnie zamoczenia w kleju zwierzęcym (z czasem klej dodawano do masy papierniczej), a następnie jego gładzenia – ręcznie za pomocą kamienia, bądź mechanicznie przy użyciu młota).
Pomimo zmian w zakresie funkcjonowania młyna jako czerpalni papieru nadal czytelne są cechy dawnego układu funkcjonalnego pomieszczeń, kluczowych dla procesu produkcji papieru. Młyn posiada czerpalnię – halę wyrobu papieru oraz wielokondygnacyjne strychy z otworami w dachu i specjalnymi oknami wietrznikowymi umożliwiającymi regulację procesu suszenia papieru. Wyjątkową wartością jest fakt, że – obok podstawowej funkcji muzealnej – w Dusznikach kontynuowane jest tradycyjne, ręczne czerpanie papieru. Pomimo przerwania na kilka dziesięcioleci ciągłości funkcji produkcyjnej, obecne częściowe utrzymanie pierwotnego sposobu użytkowania ma duże znaczenie w kontekście oceny autentyzmu i integralności miejsca. Wytwarzany współcześnie w Dusznikach papier czerpany powstaje z innych niż historyczne surowców (z masy celulozowej z sosny i eukaliptusa oraz z bawełny) i przy wykorzystaniu energii elektrycznej (nie wodnej). Natomiast nadal papier ten jest wytwarzany z zastosowaniem opracowanej w średniowieczu techniki, którego zasadniczymi etapami są: czerpanie masy papierniczej na sitach zaopatrzonych

[45] G. Grajewski, *„Um die Erhaltung der Papiermühle in Reinerz" – „O zachowanie młyna papierniczego w Dusznikach"*, Rocznik Muzeum Papiernictwa", T. IX, Duszniki-Zdrój 2015, s. 117.

w znaki papiernicze (filigrany), wyciskanie w prasie, suszenie nie mechaniczne oraz ręczne prasowanie. Obecnie cały proces produkcyjny (łącznie z suszeniem) odbywa się w przyziemiu młyna. Zachowane dawne rozbudowane przestrzenie młyna i suszarni z wielokondygnacyjnymi strychami nie służą już swej pierwotnej funkcji.

Dusznicki młyn papierniczy jest największym w Polsce producentem papieru czerpanego. Powstają tu odmiany wykorzystywane do pisania ręcznego, drukowania na drukarkach typograficznych (a nawet cyfrowych) oraz do celów graficznych. Jako surowiec wykorzystywana jest masa celulozowa z sosny, eukaliptusa oraz bawełna. Muzeum jako jedyne w Polsce samo projektuje i wytwarza wzory na sita umożliwiające czerpanie papieru ze znakami wodnymi wg techniki opracowanej w XIII w. w Fabriano, a następnie praktykowanej w większości młynów papierniczych, w tym w dusznickim młynie.

Młyn jest dziś jedynym reprezentantem, sięgających na ziemiach polskich schyłku XV stulecia, tradycji ręcznego wyrobu papieru, które w XIX i XX w. wraz z rozwojem techniki, zostały zastąpione fabrykami stosującymi maszynową metodę produkcji, stanowiąc tym samym „żywy pomnik" tradycyjnej produkcji ręcznie czerpanego papieru.

Funkcja mieszkalna i reprezentacyjna

Wyjątkowe znaczenie i wartości (historyczne, artystyczne i naukowe) prezentują zachowane w młynie pomieszczenia, które historycznie nie były związane z produkcją, lecz zapewne już w XVII w. pełniły funkcje mieszkalne. Są to dwa zachowane do dzisiaj pomieszczenia na pierwszej kondygnacji poddasza (określane jako tzw. mieszkanie letnie papierników) z zachowaną dekoracją malarską ścian i stropów. Prawdopodobnie lokale mieszkalne znajdowały się też na II kondygnacji młyna. Wprawdzie – jak pisze K. Maleczyńska: „Papiernie śląskie składały się zazwyczaj z parterowego lub jednopiętrowego budynku głównego oraz szeregu przybudówek lub mniejszych budynków, które przeważnie powstawały stopniowo, z biegiem czasu. W tych kompleksach budowlanych mieściły się również mieszkania mistrza i czeladników[46]." Zatem także w innych zespołach papierni śląskich mieszkalna funkcja nie była czymś wyjątkowym, jednak fakt występowania we wnętrzu papierni polichromii oraz zachowanie obrazów – portretów dusznickich papierników, czyni z młyna w Dusznikach obiekt niepowtarzalny, rzadki i poniekąd nietypowy. Dodatkowo ta mieszkalna funkcja podkreślona jest dekoracyjną formą wystroju zewnętrznego młyna. Te aspekty funkcjonalne, jak również cechy i elementy zewnętrznej formy architektonicznej (pawilon wejściowy o specyficznej strukturze, bogactwo wystroju elewacji), wzbogacone o malarską dekorację pomieszczeń sprawiają, że obiekt ten jest nie tylko zabytkiem techniki doby przedindustrialnej, a jego wartości należy też analizować w kontekście reprezentacyjnej siedziby o barokowej stylistyce.

Funkcja muzealna

Uznanie przez środowisko konserwatorskie znaczenia i wartości zabytkowej papierni w Dusznikach ma już swoją długą historię. Pierwsze starania o zachowanie młyna jako cennego zabytku notowane są już w początkach XX w., kiedy to obiekt otrzymał pierwsze wsparcie finansowe ze środków publicznych na wykonanie niezbędnych prac remontowo-konserwatorskich. W 1930 r. pojawiły się też pierwsze pomysły na przejęcie młyna od prywatnego właściciela i urządzenie w nim muzeum, a w latach 40. XX w. podjęto też pierwszą inicjatywę ponownego uruchomienia produkcji ręcznie czerpanego papieru[47]. Te dążenia niemieckich konserwatorów zabytków, zmierzające do uratowania cennego zabytku, w którym dostrzeżono – obok wartości artystycznych i historycznych, także jego znaczenie jako zabytku techniki, zrealizowane zostały wiele lat później, w 1968 r., kiedy nastąpiło otwarcie Muzeum. Funkcję muzealną, wtórną wobec funkcji pierwotnej młyna traktować można jako wartość dodaną. Funkcjonowanie muzeum pozwala na kontynuowanie tradycyjnego procesu czerpania papieru, umożliwia dokumentowanie dziejów papiernictwa i prowadzenie badań naukowych w tym zakresie oraz pozwala na prowadzenie działalności edukacyjno-kulturalnej o szerokiej tematyce związanej z papiernictwem i wykorzystaniem papieru.

Powyższa charakterystyka obiektu pozwala na wyodrębnienie najistotniejszych wartości dusznickiej papierni. Są to przede wszystkim:

46 K. Maleczyńska, *Dzieje starego papiernictwa śląskiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, s. 66.

47 Szczegółowe informacje o przedwojennych inicjatywach i działaniach w sprawie ochrony papierni znajdują się w artykule G. Grajewskiego, *O podejmowanych przed 1945 rokiem próbach ratowania młyna papierniczego w Dusznikach-Zdroju*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", t. IX, Duszniki-Zdrój 2015, s. 9–29.

Wartości historyczne – specyfika miejsca

- Reprezentatywność – jeden z niewielu zachowanych młynów papierniczych, będący reprezentantem licznych niegdyś na Śląsku, w Polsce i Europie papierni z okresu przedindustrialnego.
- Procesy cywilizacyjne – wytwarzanie przez kilka wieków papieru – produktu ważnego dla rozwoju cywilizacji (nauki, kultury i sztuki).
- Procesy gospodarcze – młyn jako „świadek" ciągłego doskonalenia wytwarzanych produktów (rozwoju technologicznego ręcznej produkcji papieru czerpanego).

Wartości historyczne – kontekst funkcjonalny

- Funkcja – współistnienie funkcji produkcyjnej z funkcją mieszkalną, zaakcentowaną poprzez zastosowanie reprezentacyjnych form wyrazu jako bardzo rzadki przykład połączenia warsztatu pracy i rezydencji z epoki przedprzemysłowej.
- Tradycja i wartość kontynuacji – wytwarzanie czerpanego papieru w oparciu o archaiczną, opracowaną w średniowieczu technikę wytwarzania tego ważnego dla rozwoju cywilizacji produktu. Odtworzenie i przekazywanie umiejętności czerpania papieru.
- Produkt – papier – produkt stanowiący wielkie osiągnięcie służące rozwojowi cywilizacyjnemu i kulturowemu; cenne zabytkowe arkusze papieru z filigranami w zbiorach muzealnych.

Wartości architektoniczne i artystyczne

- Zespół młyna jako zabytek techniki – specyfika lokalizacji oraz układu kompozycyjnego budynków, charakterystyczna forma architektoniczna i konstrukcja, uwarunkowane produkcyjnym charakterem obiektu i specyfiką wytwarzanych w nim wyrobów.
- Młyn jako obiekt mieszkalny o reprezentacyjnej formie i wystroju wnętrz – egzemplifikacja pozycji społecznej i zamożności właścicieli papierni.
- Zabytek techniki i „rezydencja" z epoki przedprzemysłowej – współistnienie w młynie funkcji produkcyjnej i mieszkalnej, czytelne w formie architektonicznej.
- Zabytek architektury stanowiący nadal niezwykle ważny element krajobrazu kulturowego Dusznik-Zdroju.

Wartości niematerialne

- Tradycje historyczne i zawodowe – wyjątkowe świadectwo tradycji ręcznego wytwarzania papieru; jedyny w Polsce i jeden z nielicznych zachowanych pomników dawnej świetności papiernictwa w Europie, które stanowiło w dawnych wiekach fundament rozwoju nauki, kultury i sztuki, a zatem rozwoju społeczno-gospodarczego Europy.
- Związki z postaciami historycznymi – znanymi i znaczącymi w skali lokalnej, regionalnej i międzynarodowej.
- Historia powstawania muzeum, w tym wznowienie wytwarzania papieru czerpanego, poprzedzone montażem urządzeń produkcyjnych jako przejaw żywych umiejętności w tym zakresie.
- Zbiory muzealne – świadectwo i dokument bogatych tradycji papiernictwa na ziemiach polskich.

Określenie nadrzędnej wartości – zespół młyna jako zabytek techniki a równocześnie przykład rezydencji z epoki przedindustrialnej – unikatowe połącznie funkcji przemysłowej, mieszkalnej i reprezentacyjnej, czytelność tych funkcji w zewnętrznej i wewnętrznej formie architektonicznej, wystroju i pozostałościach oryginalnego wyposażenia zespołu. Dobór rozwiązań i form przekazu artystycznego stanowiącego kwintesencję związku funkcji i formy. Wartość kontynuacji – wytwarzanie czerpanego papieru w oparciu o opracowaną w średniowieczu technikę wytwarzania papieru; „żywy" pomnik tradycyjnej produkcji papieru czerpanego.

2.2 OKREŚLENIE TYPU DOBRA I WSKAZANIE GRUPY PORÓWNAWCZEJ

Próbując sprecyzować dla papierni w Dusznikach grupę odniesienia, która stanowić może kontekst porównawczy (konieczny następnie do oceny jego wartości w odniesieniu do innych obiektów podobnego typu i charakteru) ważne jest na wstępie jej zakwalifikowanie do określonej grupy typologicznej. Odwołując się do typologii stosowanej dla dóbr światowego dziedzictwa, młyn papierniczy w Dusznikach-Zdroju jest – w rozumieniu Konwencji Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego (w której dokonano ogólnego podziału całości dziedzictwa kulturowego na zabytki, zespoły i miejsca zabytkowe) – zespołem „budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swoją architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki". Zbiorem cech charakterystycznych dla grupy typologicznej – zespoły obiektów, są z jednej strony cechy typowe dla dzieł architektury

(obiekty), ale też cechy, które decydują o wzajemnych relacjach i powiązaniach poszczególnych obiektów zespolonych w grupę.

Punktem odniesienia mogą też być grupy typologiczne, które zostały zdefiniowane w dokumencie pn. „Kryteria i procedury uznawania obiektu za Pomnik Historii", przyjętym i zarekomendowanym w 2005 r. przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury, opracowanym w ówczesnym Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków[48]. Wyszczególnione w nim zostały grupy typologiczne (kategorie zabytków), które mogą zostać uznane za Pomnik Historii oraz ich cechy i walory. Spośród ośmiu wyodrębnionych kategorii młyn papierniczy w Dusznikach-Zdroju może być rozpatrywany w dwóch grupach, jako:

Dzieła architektury i budownictwa lub zespół tych dzieł o wspólnych cechach stylowych, użytkowych lub konstrukcyjnych, które:

- *prezentują wybitne walory architektoniczne,*
- *stanowią przykład nowatorskich bądź unikatowych rozwiązań budowlanych i inżynierskich,*
- *są jednorodne stylowo lub o czytelnych i zharmonizowanych ze sobą nawarstwieniach,*
- *zawierają wybitny artystycznie wystrój i elementy wyposażenia związane historycznie z obiektem;*

oraz

Obiekty dziedzictwa przemysłowego, inżynierii lądowej i wodnej, które:

- *reprezentują tradycyjne lub unikalne dziedziny przemysłu zakorzenione w kulturze przemysłowej ziem polskich,*
- *stanowią zespoły zabudowy przemysłowej i robotniczej o czytelnym układzie urbanistycznym,*
- *posiadają zachowane dawne urządzenia produkcyjne (linie technologiczne, maszyny) pozwalające na odtworzenie tradycyjnych sposobów wytwarzania,*
- *stanowią dzieła inżynierskie z zachowanymi urządzeniami technicznymi w historycznym układzie przestrzennym i krajobrazowym.*

Młyn papierniczy w Dusznikach jest niewątpliwie historycznym obiektem przemysłowym – elementem dziedzictwa przemysłowego. Wg Karty Tagilskiej TICCIH dziedzictwo przemysłowe *zawiera pozostałości kultury przemysłowej o wartości historycznej, technicznej, społecznej, architektonicznej lub naukowej. W skład jego wchodzą budynki i maszyny, warsztaty, zakłady produkcyjne i fabryki, kopalnie i zakłady obróbki i uszlachetniania, magazyny i składy, miejsca wytwarzania, przekazywania i wykorzystania energii, transport i jego infrastruktura, a także miejsca o funkcji socjalnej związanej z przemysłem jak np. zabudowania mieszkalne, miejsca praktyk religijnych i modlitwy oraz edukacji*[49].

W analizach porównawczych, zarówno dzieł architektury i budownictwa, jak i obiektów dziedzictwa przemysłowego, najczęściej stosowanymi kryteriami porównawczymi są: typologia wraz z funkcją, chronologia, stylistyka, charakterystyka materiałowa oraz odniesienie się do określonego obszaru (terytorium) występowania danego typu zabytków.

Precyzując grupę porównawczą dla dusznickiej papierni w odniesieniu do zakresu terytorialnego, obszarem analizy – w zależności od przyjętej skali porównawczej – mogą być: zabytki Śląska, Polski, Europy Środkowej lub szerzej – Europy.

Ze względu na czas powstania budynków młyna papierniczego, zakres odniesień koncentrował się będzie wśród obiektów powstałych w XVII-XVIII w./pocz. XIX w. (co nie wyklucza, w przypadku aplikowania dobra seryjnego na Listę UNESCO, rozszerzenia grupy porównawczej także na obiekty starsze).

Zastosowane materiały i związane z tym kwestie konstrukcyjne, generalnie sytuują papiernię wśród obiektów drewnianych, choć w przypadku młyna i pawilonu wejściowego są one częściowo budynkami murowanymi.

Odnosząc się do kategorii funkcjonalnych, młyny (w tym papiernicze) ze względu na rodzaj produkcji i konieczność dostarczania energii, stanowią specyficzny typ zabytków techniki jako obiekty bezpośrednio związane z gospodarką wodną, co warunkuje ich charakterystyczną lokalizację – nad rzeką i najczęściej kanałem młynówki. Istotnym czynnikiem charakteryzującym zabytki techniki są zachowane maszyny

[48] http://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/pomniki-historii/kryteria-wyboru/, stan na 12.11.2016 r.

[49] The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage (TICCIH) The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage, July 2003, wg tłumaczenia: W. Affelt, *Dziedzictwo techniki, jego różnorodność i wartości*, „Kurier Konserwatorski" nr 5, 2009, s. 5.

i urządzenia oraz stosowane w nich procesy technologiczne – te elementy także powinny stać się przedmiotem analizy porównawczej. Z racji czasu powstania i charakteru wytwórczości – nie przemysłowej, lecz rzemieślniczej punktem odniesienia będą obiekty z okresu przedindustrialnego.
Równocześnie zespół papierni w Dusznikach jest też dziełem architektury i budownictwa, w którym współistniała funkcja produkcyjna i mieszkalna, o specyficznej formie i wystroju architektonicznym, dlatego kontekstem porównawczym powinny być też dzieła śląsko-czeskiego pogranicza epoki baroku.
Reasumując, o wybraniu grupy zabytków stanowiących grupę odniesienia decyduje kombinacja następujących elementów:

Obszar analizy:
- zabytki Śląska/Polski/Europy Środkowej/Europy

Okres powstania:
- XVI, XVII–XVIII wiek/pocz. XIX w.

Funkcjonalna charakterystyka zabytku:
- dziedzictwo techniki
- obiekty przemysłowe
- zabytki związane z gospodarką wodną
- młyny papiernicze
- procesy technologiczne /historyczne i kontynuowane/
- rzemiosło i produkcja przedprzemysłowa /stopniowe doskonalenie/
- połączenie funkcji mieszkalnej i produkcyjnej.

Wyposażenie związane z produkcją – urządzenia, maszyny, linie technologiczne itp.

Materiałowa charakterystyka zabytku:
- budownictwo drewniane/murowano-drewniane

Formacja stylistyczna:
- architektura barokowa
- polichromie barokowe.

Grupa odniesienia jest wypadkową wyszczególnionych elementów – określają one obszary i granice zainteresowania.
Grupa odniesienia: /młyny papiernicze/drewniane (i murowano-drewniane)/okres produkcji rzemieślniczej/ciągłość produkcji/ wartościowy wystrój/obszar Europy/ barokowe zabytki XVII–XVIII wieczne/.

2.3 KRYTERIA WARTOŚCIOWANIA I OCENA WARTOŚCI DOBRA W STOSUNKU DO GRUPY ODNIESIENIA

Ogólna charakterystyka i analiza zespołu papierni, a także sformułowanie elementów do zdefiniowania grupy odniesienia, dają podstawę do wskazania tych cech, które decydują o jego wartościach. W przypadku dusznickiego kompleksu młyna za takie dominujące, wiodące kryteria wartościowania uznać należy przede wszystkim:
- formę obiektu
- funkcję obiektu
- wyposażenie obiektu
- wystrój obiektu
- czas powstania.

Młyn papierniczy w Dusznikach, choć uznany w Polsce za dzieło o wyjątkowych wartościach zabytkowych (czego potwierdzeniem formalnym było nadanie mu w 2011 r. statusu Pomnika Historii) do niedawna nie był w zasadzie przedmiotem analiz, ujmujących ten obiekt w szerszym aspekcie badań porównawczych. Dotyczy to zarówno badań z zakresu historii sztuki i historii architektury, jak również analiz, których przedmiotem byłaby problematyka związana z zabytkowymi obiektami techniki. Pierwszą rozprawą podejmującą próbę wpisania architektury zespołu młyna papierniczego w nieco szerszy kontekst barokowej sztuki i oceny jej wartości jest artykuł M. Kutznera[50]. Ponadto w ostatnim czasie opracowany został obszerny materiał autorstwa R. Eysymontta dotyczący oceny wartości historycznej i artystycznej młyna wraz z opracowaną przez A. Szeląga analizą historyczno-ikonograficzną polichromii i analizą historyczno-stylistyczną portretów dusznickich papierników[51]. R. Eysymontt w oparciu o metodę porównawczą dokonał też szerszego spojrzenia, sytuując

[50] M. Kutzner, *Czeska papiernia w Dusznikach*, /w:/ Artem ad vitam. Kniha kpocte Ivo Hlobila, H. Danova, K. Mezihorakova, D. Prix (eds.), Praha 2012, s. 543–552.

[51] R. Eysymontt oraz A. Szeląg, D. Eysymontt (współpraca), *Młyn papierniczy w Dusznikach Zdroju*... ; R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna*..., „Rocznik Muzeum Papiernictwa", T. X, Duszniki-Zdrój 2016, s. 9–41; A. Szeląg, *Zespół portretów właścicieli dusznickiej papierni w zbiorach Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", T. X, Duszniki-Zdrój 2016, s. 43–56; Obecnie trwają dalsze badania dusznickich polichromii prowadzone przez Andrzeja Kozieła i Adama Szeląga.

obiekt na tle sztuki śląskiej i czeskiej oraz wskazując na analogie w zakresie poszczególnych elementów jego struktury (m.in. rzut, wystrój architektoniczny, portale).

M. Kutzner interpretuje obiekt w sposób następujący: *Jest to obiekt „fabryczny" ukryty pod postacią dużego domu mieszczańskiego. Mimo znacznych gabarytów przypomina bardziej dwór niż szopę z młynem i suszarnią. Zachowując formy czeskiego budownictwa XVII wieku – w sensie kształtu, proporcji budowli, dekoracji i kolorystyki. Należy do realizacji na wpół ludowych, aspirujących jednak do naśladowania czeskiej, murowanej dworkowej architektury poprzez reprezentacyjne szczyty wolutowe, czy architektoniczną artykulację elewacji. Tak więc papiernię możemy nazwać „czeską" nie tylko ze względu na fakt, że kotlinę kłodzką historycznie określano jako ziemię czeską*[52].

Natomiast R. Eysymontt uściśla datowanie obiektu, wskazując na zachowane elementy z poszczególnych faz (fragmenty z 3 ćwierci XVI wieku oraz zasadnicze etapy powstawania i przekształceń – 1605, 1727, 1802), a reasumując wyniki swej analizy struktury architektoniczno-stylistycznej zespołu młyna stwierdza, że:

Obecny kształt budowla zawdzięcza fazie budowlanej z początku XVIII wieku, kiedy otrzymała drewniany wolutowy szczyt i z przełomu wieku XVIII i XIX, kiedy powstała obecna dekoracja elewacji. W XVIII wieku powstał też wieloboczny pawilon wejściowy.

Młyn papierniczy w Dusznikach jest świetnym przykładem połączenia wcześniej funkcjonującej na ziemi kłodzkiej tradycji dworu szlacheckiego i jednocześnie wzoru barokowej kamienicy mieszczańskiej czy barokowego szczytu kościelnego z terenu Śląska i Czech. Pawilon wejściowy związany jest z tradycją barokowej architektury ogrodowej[53]. Autor zwraca też uwagę, że papiernia jest jednym z najstarszych młynów papierniczych zachowanych w Europie i jednym z najstarszych budowli przemysłowych na Dolnym Śląsku.

Pomimo powyższych ustaleń oraz uściślenia przez R. Eysymontta różnych hipotez i odkrycia szeregu nieznanych dotąd faktów, na obecnym etapie badań wiele kwestii dotyczących czasu powstania zespołu papierni, jej cech stylistyczno-formalnych i proweniencji pozostaje nadal w sferze domniemań. Stwierdzić zatem wypada, że wskazane byłoby kontynuowanie zarówno tego typu analiz stylistyczno-porównawczych, badań archiwalnych jak i wykonanie badań architektonicznych. Ponadto próbę analizy porównawczej i wpisania obiektu w kontekst istniejących do dziś wytwórni papieru w Polsce i Europie Środkowej podjęli się autorzy wniosku o wpis papierni na listę Pomników Historii, uznając obiekt za najstarszy i najbardziej oryginalny młyn papierniczy w Polsce oraz za jeden z najstarszych w Europie Środkowej[54]. Wskazując na zachowane do dziś wytwórnie papieru w Polsce wymienili: XVIII-wieczne zabudowania w Konstancinie-Jeziornej (w których obecnie funkcjonuje galeria handlowa), fabrykę papieru w Dąbrowicy koło Jeleniej Góry (założoną w 1 poł. XVIII w., lecz z zachowanymi obiektami z 2 poł. XIX i pocz. XX w.) oraz młyn papierniczy w Barlinku z ok. poł. XVIII w. Wskazano też na dwa nadal funkcjonujące zakłady przemysłowe – w Pilchowicach k. Jeleniej Góry i w Nowej Ziemi koło Chojnowa, w których obecnie wytwarzana jest tektura. Jednak, jak zauważają autorzy, te czynne obiekty są znacznie młodsze od dusznickiego młyna, pochodzą bowiem z przełomu XIX i XX w.

Papiernia w Dusznikach jest najstarszym zachowanym młynem papierniczym w obecnych granicach Polski. Czas powstania sytuuje też obiekt wśród najstarszych, spośród kilkudziesięciu zachowanych, młynów papierniczych w Europie. Bardzo wczesna metryka powstania papierni potęguje jej wartość i znaczenie.

W skali Polski zabytkowy kompleks papierni w Dusznikach jest dobrem unikatowym w odniesieniu do każdego z wybranych kryteriów. Zespół jest w obecnych granicach Polski jedynym tego typu zachowanym obiektem – drewniano-murowanym młynem papierniczym, będącym reprezentantem licznych niegdyś na Śląsku, w Polsce i Europie papierni z okresu przedindustrialnego, w którym nadal kontynuowane jest wytwarzanie czerpanego papieru w oparciu o archaiczną, opracowaną w średniowieczu technikę wytwarzania tego ważnego dla rozwoju cywilizacji produktu. To kryterium rzadkości, unikatowości jest wynikiem specyfiki tej kategorii obiektów. Młyny papiernicze – ze względów funkcjonalnych – lokalizowane były w bezpośrednim sąsiedztwie rzek i jako takie narażone były na częste zniszczenia w wyniku powodzi. Dodatkowo, drewniany materiał, który powszechnie w czasach powstania młyna w Dusznikach używano do budowy tego

52 M. Kutzner, *Czeska papiernia w Dusznikach*, s. 551.

53 R. Eysymontt, *Przemiany architektoniczne młyna…*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", T. X, Duszniki-Zdrój 2016, s. 26.

54 Wniosek o wpis papierni w Dusznikach-Zdroju na listę Pomników Historii, oprac. A. Stefaniszyn, T. Windyka, M. Szymczyk, red. M. Szymczyk, Duszniki-Zdrój 2009.

typu obiektów, stwarzał realne zagrożenie unicestwienia w wyniku pożarów. Większa część (z bardzo licznych papierni zlokalizowanych na Śląsku, w obecnych granicach Polski oraz w Europie) została w XIX w. zlikwidowana lub zamieniona na fabryki, gdyż ręcznie czerpany papier przegrał w konkurencji z nowoczesnymi, przemysłowymi metodami produkcji. Konsekwencją zmian – w przypadku dostosowywania dawnych młynów do produkcji przemysłowych – były nieuniknione przekształcenia w zakresie formy architektonicznej, układów wewnętrznych, urządzeń oraz technologii produkcji.

Młyn w Dusznikach przetrwał do dnia dzisiejszego, zachowując w dużym stopniu zewnętrzną historyczną formę architektoniczną będącą wynikiem historycznych nawarstwień od XVI do pocz. XIX w., oryginalne z czasów powstania elementy (m.in. XVI i XVII-wieczne portale, wykusz latrynowy), wystrój malarski wnętrz w postaci XVII i XVIII-wiecznych polichromii oraz elementy dawnego oryginalnego wyposażenia związanego zarówno z wytwarzaniem papieru, jak i funkcją mieszkalną (portrety kolejnych właścicieli papierni).

Papiernia jest zabytkowym zespołem budowlanym o charakterystycznej formie architektonicznej, uwarunkowanej produkcyjnym charakterem obiektu i specyfiką wytwarzanych w nim wyrobów. Formę tę tworzą przede wszystkim następujące elementy: kompozycja przestrzenna budynków i ich wzajemne powiązania; wysokie, kryte gontem dwuspadowe dachy z charakterystycznymi otworami wietrznikowymi; rozplanowanie wnętrz z częściowo czytelnym podziałem funkcjonalnym na część produkcyjną i mieszkalną; kilkukondygnacyjne strychy we wnętrzach.

Równocześnie w przypadku dusznickiej papierni forma ta wyróżnia się walorami artystycznymi, m.in.: ozdobny pawilon wejściowy, sposób rozwiązania i artykulacji poszczególnych elewacji, z zastosowaniem barokowych środków wyrazu artystycznego, które akcentują i nadają reprezentacyjny charakter dwóm elewacjom młyna, unikatowe w tego typu przemysłowych obiektach ścienne malowidła dekorujące pomieszczenia części mieszkalnej. W świetle dostępnych informacji i rozpoznania zachowanych w Europie młynów papierniczych malarski wystrój wnętrz dusznickiej papierni jest ewenementem. Wszystkie te elementy i cechy nadają zabytkowej papierni indywidualny, niepowtarzalny charakter. Wystrój architektoniczny, dekoracje malarskie ścian i stropów we wnętrzach oraz elementy dawnego wyposażenia związanego z funkcją mieszkalną (portrety przedstawicieli trzech rodów dusznickich papierników) są tymi cechami i elementami analizowanego obiektu, które są materialnym świadectwem dawnej funkcji mieszkalnej.

Młyn w Dusznikach jest zatem nie tylko cennym przykładem zabytku techniki z okresu produkcji rzemieślniczej. Obok podstawowej – funkcji produkcyjnej – użytkowany był także jako obiekt mieszkalny, którego właściciele – majętni, uznani i szanowani obywatele Dusznik, zadbali o nadanie budynkom specyficznego i wyróżniającego charakteru. Młyn stanowić miał egzemplifikację pozycji społecznej i zamożności właścicieli papierni. Współistnienie funkcji produkcyjnej z funkcją mieszkalną, zaakcentowaną poprzez zastosowanie reprezentacyjnych form wyrazu, jest bardzo rzadkim przykładem połączenia warsztatu pracy i rezydencji z epoki przedprzemysłowej. Reprezentacyjna forma obiektu, występowanie dekoracji malarskiej wnętrz stawiają dusznicki zabytek w gronie najwybitniejszych obiektów tego typu architektury. Współistnienie w młynie funkcji produkcyjnej i mieszkalnej – połączenie warsztatu pracy i rezydencji z epoki przedprzemysłowej, czytelne jest nadal w zewnętrznej formie architektonicznej budynku. Dobór rozwiązań i form przekazu artystycznego stanowi kwintesencję związku funkcji i formy.

Obecna funkcja muzealna połączona jest z – prowadzoną na niewielką skalę – tradycyjną, ręczną produkcją papieru czerpanego. Choć oryginalne urządzenia zachowały się w niewielkim stopniu, to stosowana dziś technika wyrobu papieru odbywa się wg historycznej, obecnie unikatowej techniki. Obiekt jest jedynym, z bardzo licznych niegdyś, zachowanym na ziemiach polskich młynem papierniczym, w którym utrzymano pierwotny charakter wytwórczości (czerpalnia papieru). Obecnie produkcja ta nie jest wynikiem ekonomicznych wyliczeń. Jest raczej świadomie podtrzymywana przez zarządcę dobra w celach edukacyjnych oraz w celu ocalenia historycznej wartości jakim jest tradycja ręcznego wyrobu papieru.

Współczesne kontynuowanie produkcji papieru czerpanego to próba zachowania i zaakcentowania (pomimo nieodwracalnych zmian funkcjonalnych) pierwotnej funkcji i sposobu użytkowania. Można ten aspekt rozpatrywać w kategoriach niematerialnych wartości, do jakich zaliczyć wypada tradycję produkcji – nieodłączny składnik wartości materialnej zabytku techniki oraz zachowanie i przekazywanie wiedzy technologicznej w zakresie wytwórczości rzemieślniczej – umiejętności wyrobu papieru czerpanego. Połączenie tych wartości czyni zabytek kompletnym (integralnym), autentycznym i szczególnie wartościowym.

Fot. 61 Velke Losiny. Papiernia. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 62 Velke Losiny. Papiernia. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 63 Velke Losiny. Papiernia. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 64 Velke Losiny. Papiernia. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 65 Velke Losiny. Holendrownia. Fot. A. Fortuna-Marek

Fot. 66 Velke Losiny. Ekspozycja muzealna. Fot. A. Fortuna-Marek

W kontekście oceny wartości papierni, obecną funkcję muzealną można rozpatrywać w co najmniej dwóch aspektach. Z jednej strony zmiana sposobu użytkowania w pewnym stopniu spowodowała zubożenie wartości, a nowa funkcja wpłynęła na ingerencje w zabytkową strukturę budynków. Zastąpienie pierwotnej funkcji produkcyjnej i mieszkalnej funkcjami muzealnymi i biurowymi, przystosowanie obiektu do współczesnego użytkowania i udostępniania zwiedzającym, nie pozostaje bez wpływu na niekorzystne zmiany. Równocześnie jednak tę wtórną, muzealną funkcję traktować można jako wartość dodaną o dużym znaczeniu.

W przeszłości młyn pełnił ważną i wyjątkową pozycję w produkcji papierniczej Śląska, był znany i ceniony ze względu na wysoką jakość wyrobów. Obecnie młyn, w którym funkcjonuje Muzeum Papiernictwa, to najważniejsze w Polsce miejsce upowszechniania wiedzy o dziejach papieru i technologii papierniczej.

Muzeum zgromadziło zbiory świadczące o chlubnej przeszłości dusznickiego młyna papierniczego, pozwalające prowadzić szeroko zakrojone badania dziejów papiernictwa. W oparciu o zgromadzone zbiory Muzeum stało się też największym w Polsce ośrodkiem dokumentującym tradycje papiernictwa na ziemiach polskich. Trudno też przecenić znaczenie i wartość bogatego zbioru arkuszy z filigranami, będących świadectwem tego ważnego dla rozwoju cywilizacji produktu, jakim jest papier. Arkusze papieru z filigranami są materialnym świadectwem istnienia licznych niegdyś w Europie czerpalni. W Muzeum Papiernictwa w Dusznikach zgromadzono zbiór arkuszy wykonanych w większości młynów polskich oraz z Pomorza Zachodniego i Śląska. Zabytkowe obiekty papierni w Dusznikach są też nośnikiem wartości niematerialnych, przede wszystkim jako wyjątkowy pomnik dawnej tradycji rzemieślniczej, świetności papiernictwa i rozwoju technologicznego ręcznej produkcji papieru czerpanego. Papiernicze wyroby z Dusznik cenione były ze względu na wysoką jakość (papier z Dusznik nazywano „wiecznie trwałym"; w dowód uznania za wyjątkowe wyroby w XVII w. właściciel papierni Grzegorz Kretschmer otrzymał od cesarza Rudolfa II tytuł szlachecki von Schenkendorf; młyn posiadał w XVII w. monopol na dostarczanie papieru do wrocławskich urzędów). W XVIII w. w Dusznikach do procesu produkcyjnego wprowadzono tzw. holender – nowoczesne urządzenie służące do przetwarzania szmat na masę papierniczą, co było pierwszym na Śląsku (a być może pierwszym na terenie obecnych granic Polski) zastosowaniem tego urządzenia. Wytwarzane w Dusznikach przez kilka stuleci arkusze papieru służyły rozwojowi kultury, sztuki (na papierze z Dusznik pisał m.in. listy i kompozycje Fryderyk Chopin).

Wysoka wartość obiektu została dostrzeżona już w początkach XX w. Obiekt zyskał uznanie jako cenny zabytek, wymagający ochrony (pierwsze dążenia na utworzenie w młynie muzeum papierniczego miały miejsce przed wybuchem II wojny światowej). Usytuowanie papierni na Śląsku, obszarze wielokulturowym z racji uwarunkowań historycznych, gdzie spotykały się i wzajemnie wzbogacały różne prądy cywilizacyjne, czyni ów zabytek tym cenniejszym.

Bezsprzecznie uznać należy, że w skali obiektów zabytkowych w Polsce dusznicki młyn jest obiektem wyjątkowym, prezentującym w świetle wybranych kryteriów najwyższe wartości historyczne, artystyczne i naukowe.

Bardziej problematyczna na obecnym etapie rozpoznania, badań i analiz jest ocena wartości dobra w świetle wybranych kryteriów wobec grupy odniesienia określonej w oparciu o typologię (zabytek techniki – młyn papierniczy) z uwzględnieniem dodatkowych kryteriów porównawczych – szerszego zakresu terytorialnego (Europa) oraz chronologii (młyny powstałe w okresie przedindustrialnym).

Odnosząc się do krajów Europy Środkowej autorzy przytaczanego wniosku o uznanie zabytku za Pomnik Historii wskazali: czeską papiernię w miejscowości Velké Losiny, o starszych niż dusznicki młyn tradycjach, lecz z XIX-wieczną zabudową oraz na niemiecki obiekt w Niederzwönitz, pochodzący z wieku XVII, lecz przebudowany i przekształcony na fabrykę tektury w XIX stuleciu[55].

Papiernia w Velkich Losinach, położona w dolinie rzeki Desna, w kraju ołomunieckim, na Morawach to zespół ośmiu budynków, z których większość jest połączona zgodnie z wymogami eksploatacji technicznej. Młyn w Velkich Losinach funkcjonował już w końcu XVI w. i został zaadaptowany na papiernię w wyniku przebudowy młyna kukurydzianego. Jednak zachowane obiekty, nie wyłączając budynku głównego czyli młyna papierniczego, pochodzą z XIX w. Obecna forma stylistyczna młyna neoklasycystyczna jest wynikiem rozległej przebudowy, dokonanej po 1823 r. Młyn jest obiektem murowanym, piętrowym z charakterystycznym wysokim, mansardowym dachem z czterema rzędami ciągłych otworów wentylacyjnych. Elewacje o symetrycznej artykulacji, posiadają skromny wystrój architektoniczny w postaci pasów pseudobo niowania, profilowanych gzymsów oraz obramień okiennych. Velké Losiny szczycą się przede wszystkim swoją wczesną metryką i nieprzerwaną – trwającą od 1596 r. do chwili obecnej – produkcją papieru czerpanego dawnymi metodami. Pierwotna funkcja została tu utrzymana; jest to nadal przede wszystkim wytwórnia papieru. W latach 80 XX w. w części zakładu utworzono też muzeum papieru, ale nie jest to funkcja dominująca.

Zespół zabytkowych budynków młyna papierniczego w Velkich Losinach został w 2001 r. zgłoszony na Listę Informacyjną UNESCO. Od kilku lat podejmowane są też

[55] Wniosek o wpis papierni w Dusznikach-Zdroju na listę Pomników Historii, oprac. A. Stefaniszyn, T. Windyka, M. Szymczyk, red. M. Szymczyk, Duszniki-Zdrój 2009, bns.

Fot. 67 Młyn papierniczy w Bazylei. Obecnie Szwajcarskie Muzeum papieru, pisma i druku, Źródło: http://www.papiermuseum.ch/museum/#GALERIE

Fot. 68 Młyn papierniczy w Homburgu, źródło: http://www.papiermuehle-homburg.de/seite/zeiten.html#prettyPhoto[pp_gal]/0/

Fot. 69 Młyn papierniczy Alte Dombach w Niemczech, Źródło: http://www.industriemuseum.lvr.de/de/bergisch_gladbach/schauplatz_3/papiermuehle_alte_dombach.html

wstępne inicjatywy przygotowania wniosku seryjnego transgranicznego papierni w czeskich Velkich Losinach i Dusznikach-Zdroju. Ze wstępnego porównania tych dwóch zespołów papierni – w Dusznikach i Velkich Losinach stwierdzić wypada, że obie papiernie to unikatowe przykłady dziedzictwa przemysłowego o XVI-wiecznej genezie i bog atych tradycjach w wytwarzaniu cennego produktu – papieru czerpanego, który w obu przypadkach służył rozwojowi cywilizacyjnemu i kulturowemu. Wydaje się też, że zespoły te wyróżniają się wybitnymi wartościami zabytkowymi, przy czym zasób atrybutów tych wartości i ich rangi w ocenie jest zróżnicowany. Można wstępnie uznać, że są to wartości wzajemnie się dopełniające. Budynek młyna w Dusznikach wyróżnia się starszą niż czeski obiekt metryką i unikatowym wystrojem elewacji oraz wnętrz (polichromie). Natomiast młyn papierniczy w Czechach jest obiektem wyjątkowym m.in. ze względu na zachowanie ciągłości wytwarzania papieru czerpanego. Zachowanie nieprzerwanej przez kilka wieków funkcji produkcyjnej jest w przypadku produktu jakim jest papier czerpany – wartością unikatową. Poza tym w czeskiej papierni zachowało się – jak wydaje się – więcej niż w Dusznikach elementów historycznego wyposażenia związanego z produkcją i obrazującą kolejne etapy procesu technologicznego ręcznej produkcji papieru, w tym m.in.: trzy holendry z żelaznymi kadziami (z około 1800 r.), drewniana prasa śrubowa (z końca XVIII w.), kalander do gładzenia papieru (z 1883 r.) i warnik parowy (z XX w.)

W ostatnim czasie inne europejskie papiernie zostały przez R. Eysymontta wstępnie scharakteryzowane i wskazane jako warte przeanalizowania pod kątem wyboru partnerów do transgranicznego, seryjnego wpisu młynów papierniczych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Wedle tych sugestii dusznicką papiernię można porównywać z podobnymi obiektami w miejscowościach: Homburg nad Menem (obecnie dzielnica miasta Triefenstein), Arnstadt i Alte Dombach w Niemczech, Owernia we Francji, Bazylea w Szwajcarii, Arnhem w Holandii[56].

Papiernia w Dusznikach-Zdroju reprezentuje szereg atrybutów, które uznać można za unikatowe i o wysokim stopniu autentyzmu, które sytuują to dobro bardzo wysoko w porównaniu z młynem w Velkich Losinach i innymi papierniami europejskimi. Młyn w Dusznikach wyróżnia przede wszystkim bogata dekoracja architektoniczna oraz malarski wystrój wnętrz –

[56] R. Eysymontt oraz A. Szeląg, D. Eysymontt (współpraca), *Młyn papierniczy...*, mps, s. 40–44.

cechy i elementy niespotykane w obiektach tej kategorii. Zabytkowy zespół dusznickiego młyna papierniczego to zarówno zabytek techniki, jak i dzieło sztuki architektonicznej. Takie niespotykane połączenie form i funkcji stawia to miejsce wysoko w hierarchii innych europejskich dóbr tej grupy typologicznej. Na obecnym etapie rozpoznania można zatem hipotetycznie przyjąć, że odnosząc się do wskazanych kryteriów wartościowania, papiernię w Dusznikach uznać można za obiekt o bardzo dużej wartości zabytkowej w skali określonej grupy porównawczej, odnosząc się do obszaru Europy. Należy jednak zastrzec, że wymaga to dalszych, bardziej szczegółowych badań i analiz.

2.4 ANALIZA WARTOŚCI PAPIERNI – OKREŚLENIE ATRYBUTÓW WARTOŚCI ORAZ OCENA ICH AUTENTYZMU I INTEGRALNOŚCI

W analizie wartości kompleksu młyna papierniczego określono atrybuty – rozumiane jako kluczowe cechy i elementy dobra, które mają decydujące znaczenie dla oceny wartości zabytku. Dokonano też próby sprawdzenia, na ile wyszczególnione i krótko scharakteryzowane atrybuty spełniają warunek autentyzmu oraz warunek integralności – tak istotne w ocenie wartości zabytku. W tabelarycznym zestawieniu atrybutów zaprezentowano ich usystematyzowany wykaz, rozpoczynając od uszeregowania atrybutów w kilka kategorii odnoszących się do: skali przestrzennej, skali architektonicznej, skali obiektów ruchomych, skali funkcjonalnej oraz skali niematerialnej. W każdym z tych zespołów atrybutów wyróżniono poszczególne atrybuty, niekiedy ich części składowe (elementy), krótki opis oraz ocenę autentyzmu i integralności. W charakterystyce atrybutów wskazano na najważniejsze kwestie określające specyfikę atrybutu bądź jego elementu (charakterystyka bardziej rozbudowana zawarta jest w rozdziale 2.1. Charakterystyka cech dobra istotnych dla wyznaczenia grupy porównawczej. W zestawieniu wyszczególniono też kolorem niebieskim kilka cech i elementów, które nie są w przypadku dusznickiego młyna atrybutami w ich tradycyjnym rozumieniu. Dotyczy to bezpośredniego *Otoczenia* dobra – obecnie w zasadzie pozbawionego historycznych elementów zagospodarowania oraz *Eksponatów muzealnych* i *Funkcji muzealnej*. Uznano, że współczesne zagospodarowanie otoczenia ma bezpośredni wpływ na odbiór innych atrybutów, natomiast zmieniona w stosunku do historycznej funkcja, jak również eksponaty muzealne, stanowią specyficzną wartość dodaną.

Zgodnie z założeniami systemu wartościowania dóbr o najwyższej wartości zaproponowana analiza wartości kompleksu papierni w Dusznikach ma przede wszystkim na celu ujawnienie jego różnorodnych wartości, związanie ich z jego materialną postacią, lepsze zrozumienie jego złożoności oraz usystematyzowane poznanie zabytku (z punktu widzenia czynników ważnych dla jego ochrony). Tak przeprowadzona analiza wartości elementów zabytku (poprzez określenie atrybutów wartości) stanowi podstawę do określenia sposobu jego ochrony i zakresu możliwych ingerencji.[57]

[57] B. Szmygin, *System wartościowania Smart Value*, mps.

Kategoria atrybutów	Atrybut	ELEMENTY ATRYBUTU	CHARAKTERYSTYKA ELEMENTÓW ATRYBUTU	AUTENTYZM	INTEGRALNOŚĆ
SKALA PRZESTRZENNA	Lokalizacja	Lokalizacja w odniesieniu do układu miasta	Lokalizacja na peryferiach miasta lokacyjnego, na obrzeżu układu urbanistycznego.	Czytelna pozostaje specyficzna lokalizacja papierni, pomimo rozwoju miasta. Zachowany jest autentyzm w odniesieniu do położenia papierni nad rzeką (i jej biegu) oraz przy historycznym ważnym trakcie handlowym Wrocław–Praga. Usytuowanie przy wytyczonej w latach 30. XX w. – po wybudowaniu mostu na Bystrzycy Kłodzkiej – drodze do Zieleńca (ob. ul. Sprzymierzonych) jest istotnym historycznym nawarstwieniem. Brak młynówki – ważnego historycznego elementu w lokalizacji młyna negatywnie wpływa na ocenę autentyzmu.	Integralność zachowana częściowo. Brak młynówki – ważnego, typowego komponentu lokalizacyjnego (i funkcjonalnego) młynów papierniczych.
		Lokalizacja w odniesieniu do układu wodnego	Specyficzne położenie nad rzeką (uwarunkowane funkcją) i kanałem młynówki (obecnie nieistniejącym).		
		Lokalizacja w odniesieniu do układu drożnego	Usytuowanie przy skrzyżowaniu dwóch dróg, w tym pierwotnego (zachowanego) historycznego traktu Wrocław–Praga.		
	Kompozycja przestrzenna zespołu budynków papierni	Gabaryty	Zachowane gabaryty poszczególnych obiektów zespołu – duże, masywne budynki młyna i suszarni oraz niewielkiego, „lekkiego" pawilonu wejściowego	Wysoki stopień autentyzmu w zakresie układu i gabarytów oraz komunikacji. Kompozycja przestrzenna zespołu budynków niemal nie uległa zmianie od momentu ostatecznego ukształtowania zespołu w XVIII w. Zmiana funkcji papierni spowodowała natomiast zmiany, zwłaszcza w technologicznych powiązaniach.	Wysoki stopień integralności. Zachowane elementy składowe atrybutu odzwierciedlają historyczny układ kompozycyjny.
		Układ kompozycyjny	Charakterystyczna, niepowtarzalna struktura kompozycyjna zespołu, w której dominują, ustawione kalenicowo do drogi i częściowo do siebie przylegające, duże bryły młyna i suszarni – połączone ze sobą przybudówką od północy i drewnianym pomostem (galerią) od południa. Całości kompozycji dopełniają: wejściowy oktagonalny pawilon połączony mostkiem z drogą, a zadaszonym łącznikiem – z młynem. Specyficzne jest usytuowanie budynku suszarni „przesuniętej" w kierunku południowym w stosunku do osi podłużnej młyna oraz ustawionego doń pod kątem.		
		Powiązania komunikacyjne	Zachowany jest sposób dawnych powiązań komunikacyjnych pomiędzy budynkami młyna i suszarni oraz młyna i pawilonu wejściowego (od drogi przez mostek do pawilonu wejściowego, a następnie zadaszonym łącznikiem z budynkiem młyna)		
		Powiązania funkcjonalne i technologiczne	Zmiana funkcji z produkcyjnej na muzealną spowodowała, że dawne powiązania funkcjonalne pomiędzy budynkiem młyna i suszarni straciły na znaczeniu. Materialnym nośnikiem dawnych powiązań technologicznych jest zachowany w elewacji zachodniej suszarni dźwig, który służył do transportu mokrego papieru na poszczególne piętra suszarni. Nadal czytelne jest funkcjonalne powiązanie pawilonu z młynem, które także w przeszłości pełnić musiało rolę głównego, reprezentacyjnego wejścia.		

SKALA ARCHITEKTONICZNA	Otoczenie		Współczesna aranżacja otoczenia i jej elementy: Ogrodzenie, budynek pomocniczy zlokalizowany na południe od budynków papierni; zewnętrzna ekspozycja muzealna w postaci wielkogabarytowych maszyn papierniczych z różnych miejsc i okresów; tematyczny ogród, prezentujący rośliny włókniste, wykorzystywane w rzemiośle i przemyśle papierniczym usytuowany na zachód od młyna.	Nie zachowały się żadne historyczne elementy otoczenia papierni. Otoczenie ma współczesną formę dostosowaną do funkcji muzealnej. Przy obecnym zagospodarowaniu otoczenia nie jest czytelny dawny przebieg młynówki.	Nie dotyczy
	Zewnętrzna forma architektoniczna młyna	Bryła	Murowano-drewniana zwarta, monumentalna, dwukondygnacyjna bryła młyna i jej specyficzne elementy – wysoki, stromy, dwuspadowy dach z trzema „pasami" otworów wietrznikowych odpowiadających trzem kondygnacjom strychowym; duża „facjata" w połaci pn. dachu, drewniane szczyty w elewacjach bocznych	Wysoki stopień autentyzmu – zachowana większość historycznych cech i elementów w odniesieniu do: brył budynków; specyficznych dachów z otworami wentylacyjnymi; podziałów, artykulacji, wystroju i kolorystyki elewacji oraz zastosowanych materiałów i konstrukcji. Istnieją oryginalne elementy (np. kamienne portale, wykusz latrynowy) i częściowo odtworzone (np. wolutowy szczyt, wystrój architektoniczny). Autentyzm kolorystyki elewacji młyna (odtworzonej na podstawie odkrywek stratygraficznych, badań chemicznych oraz badań spektograficznych pigmentów). Zmieniona forma przybudówki młyna ma niewielki wpływ na ocenę autentyzmu. Brak komina – charakterystycznego niegdyś elementu młyna i znaczącego ze względu na proces technologiczny – w pewnym stopniu wpływa na zubożenie historycznego wyrazu budowli. Brak dekoracji architektonicznej w elewacji południowej (w części zachodniej) widocznej na archiwalnych fotografiach.	Bardzo duży stopień zachowania Integralności. Niemal kompletny dobór rozwiązań i form przekazu artystycznego, który stanowi kwintesencję związku funkcji i formy.
		Elewacje	Sposób rozmieszczenia otworów okiennych i drzwiowych – niesymetryczny w kondygnacji przyziemia i bardziej uporządkowany z widoczną dbałością o symetrię i osiowość w II kondygnacji. Dobór form odzwierciedlający podział na elewacje reprezentacyjne (północną i zachodnią) widoczne z historycznej głównej drogi oraz od strony miasta i o charakterze „produkcyjnym", roboczym (południowa i wschodnia).		
		Dekoracja architektoniczna	Elewacje reprezentacyjne, ich sposób artykulacji (rytm formowanych w tynku pilastrów wspierających arkady) Dekoracyjność wystroju i detalu architektonicznego o barokowej stylistyce (m.in. wolutowy szczyt, pseudoboniowanie elewacji przyziemia, charakterystyczne arkady z rozetkami i półrozetkami) Elewacje „funkcjonalne" i ich specyficzne elementy (wykusz latrynowy, kamienna rynna).		
		Kolorystyka	Charakterystyczna kolorystyka elewacji o zdecydowanych nasyconych barwach, skontrastowanych z jasnymi elementami artykulacji i dekoracji. Zastosowanie „zabiegu" marmoryzacji części ścian zewnętrznych. Jasne obramienia okien w przyziemiu i ciemne II kondygnacji. Szachulcowa część elewacji południowej o jasnym tynku i ciemnobrązowych drewnianych elementach konstrukcyjnych. Całości wyrazu estetycznego tak rozwiązanej kolorystyki dopełniają ciemne, brązowe szczyty wieńczące elewacje boczne i gontowe pokrycie dachu.		
		Inne elementy współtworzące formę	Kamienne portale zewnętrzne – kamienny portal z inskrypcją w nadprożu: „G.K.1605. A.O.H.1802" i kamienny, zamknięty półkoliście portal w osi środkowej II kondygnacji elewacji północnej Otwory okienne i malowane imitacje okien w uszatych drewnianych obramieniach oraz proste kamienne obramienia. Stolarka okienna i drzwiowa wtórna.		

SKALA ARCHITEKTONICZNA	Zewnętrzna forma architektoniczna suszarni	Bryła	Duża, zwarta bryła drewnianego budynku suszarni nakryta wysokim, stromym dwuspadowym dachem, z charakterystycznymi rzędami otworów wentylacyjnych. Duża skala i prostota budynku o czysto „produkcyjnej" funkcji. Dużych rozmiarów wschodni trójkątny szczyt.	Forma architektoniczna jest autentyczna, zgodna z zachowaną historyczną ikonografią budynku. Pewien dysonans tworzy współczesna stolarka okienna, która co prawda powtarza formę, wielkość i podziały, ale wykonana we współczesnym materiale – stanowi obcy, nieprzystający do zabytkowego charakteru budynku, element. Autentycznym elementem budynku, związanym z pierwotną funkcją obiektu jest dźwig do transportu papieru.	Obiekt posiada większość cech i elementów, które decydują o integralności jego zewnętrznej formy architektonicznej.
		Elewacje i ich kolorystyka	Wszystkie elewacje suszarni, których wertykalny układ desek tworzy dość jednostajny rytm, przerwany jest rzędami prostokątnych i kwadratowych otworów okiennych poszczególnych kondygnacji. W elewacjach występuje też słabo zaakcentowany podział horyzontalny w postaci drewnianych, skromnych gzymsów międzykondygnacyjnych		
	Zewnętrzna forma pawilonu	Bryła	Indywidualne, wyróżniające się w kompleksie papierni rzut i bryła (foremny ośmiobok o dwukondygnacyjnej bryle zwieńczonej ośmiopołaciową kopułą)	Niemal w pełni zachowany autentyzm formy zewnętrznej w zakresie bryły, artykulacji elewacji, wystroju architektonicznego, kolorystyki i zastosowanych materiałów Zmiana (powiększenie otworów okiennych w I kondygnacji) nie ma w tym wypadku znaczącego wpływu na obniżenie oceny autentyzmu.	Wysoki stopień integralności – zachowane w zasadzie wszystkie elementy atrybutu decydujące o spójności i kompletności formy zewnętrznej.
		Elewacje i ich wystrój	Barokowy wystrój elewacji korespondujący z dekoracją architektoniczną reprezentacyjnych elewacji budynku młyna – tworzący z nim spójną, jednorodnie zaprojektowaną całość.		
		Kolorystyka	Indywidualna kolorystyka identyczna jak w elewacjach reprezentacyjnych młyna		
	Wewnętrzna forma architektoniczna młyna	Układ przestrzenny młyna	Przyziemie młyna o zachowanym układzie dużej sali – czerpalni i pomieszczeń pomocniczych Układ wnętrz II kondygnacji dwutraktowy z holem wejściowym w trakcie północnym. Trakty części wschodniej rozdzielone są korytarzem. I kondygnacja strychu posiada duże wnętrze o całej szerokości budynku w części wschodniej i dwutraktowy układ pomieszczeń w części zachodniej. II i III kondygnacja strychu to jednoprzestrzenne wnętrza z widoczną konstrukcją więźby dachowej.	Układ przestrzenny wnętrz poszczególnych kondygnacji nie został w znaczący sposób przekształcony. Wprowadzone w stosunkowo niewielkim zakresie (w trakcie adaptacji i działalności muzeum), wtórne podziały pomieszczeń nie mają większego wpływu na wysoką ocenę autentyzmu tego elementu atrybutu.	Integralność zachowana w zakresie układu przestrzennego, natomiast wobec zmiany funkcji trudno oceniać integralność układu funkcjonalnego. Pewne elementy tego układu zachowały się w budynku młyna – przyziemie z czerpalnią papieru, mieszkanie papierników; w budynku suszarni w zasadzie brak integralności układu funkcjonalnego.
	Wewnętrzna forma architektoniczna młyna	Układ funkcjonalny młyna	Przyziemie budynku użytkowane jest zgodnie z historyczną funkcją – kontynuowane jest w nim wytwarzanie papieru czerpanego. II kondygnacja z holem wejściowym, w którym rozpoczyna się zwiedzanie, klatką schodową oraz pomieszczeniami biurowymi zlokalizowanymi po wschodniej stronie holu oraz salami wystawowymi po stronie zachodniej. Na I kondygnacji strychowej znajduje się część ekspozycyjna muzeum. II i III kondygnacja strychowa jest nieużytkowana.	Układ funkcjonalny, w związku ze zmianą użytkowania na obiekt muzealny, musiał ulec przekształceniom, w celu dostosowania pomieszczeń do nowych, odmiennych od pierwotnych funkcji. Historyczna funkcja młyna jako obiektu, w którym współgrała forma użytkowania wytwórcza i mieszkalna została zastąpiona muzealną. Kontynuowanie przez Muzeum „produkcji" papieru oraz zachowany w dawnym mieszkaniu papierników oryginalny wystrój malarski, jak również historyczna (choć wtórna) aranżacja wnętrz (umeblowanie) sugerująca dawną funkcję mieszkalną jest pozytywnym aspektem w ocenie autentyzmu układu funkcjonalnego.	

SKALA ARCHITEKTONICZNA	Wewnętrzna forma architektoniczna młyna			Autentyzm układu funkcjonalnego czytelny jest – pomimo zmian – w partii przyziemia, w którym nadal odbywa się wytwarzanie papieru czerpanego. Pomimo odmiennej formy użytkowania, częściowo rozpoznawalny pozostaje podział na część produkcyjną – przyziemie młyna i mieszkalną z polichromiami (mieszkanie letnie) na I kondygnacji strychowej. Natomiast zatarciu uległ dawny podział funkcjonalny na część mieszkalną i związaną z produkcją na I piętrze młyna. Zachowany jest główny ciąg komunikacyjny w postaci klatki schodowej w trakcie północnym. Brak jest (istniejącego jeszcze w latach 60. XX w.) otworu wrzutowego z dawnej sortowni szmat na II kondygnacji do przyziemia.	
	Wewnętrzna forma architektoniczna budynku suszarni	Układ przestrzenny suszarni	Dwutraktowy układ I i II kondygnacji; pozostałe kondygnacje – jednoprzestrzenne wnętrza	Zmianom i ingerencjom uległo wnętrze budynku – częściowo w zakresie układu pomieszczeń, a zwłaszcza w odniesieniu do współczesnych elementów funkcjonalnych (np. winda) oraz materiałów wykończeniowych (m.in. kartonowo-gipsowe wykończenia ścian, nowe posadzki, szklane „gablotowe" osłony okienek strychu suszarni itp.), które w dużym stopniu wpływają na charakter wnętrza, zubażając jego autentyzm. Negatywnie na autentyzm wpływa współczesna estetyka wnętrz wprowadzona w trakcie ostatniego remontu. W większości współczesne materiały nieadekwatne do historycznego charakteru wnętrz i pierwotnej funkcji.	Integralność trudna do oceny wobec całkowitej zmiany funkcji i częściowo układu przestrzennego.
		Układ funkcjonalny suszarni	W trakcie adaptacji: parter – pomieszczenia przeznaczone na warsztaty muzealne, piętro – pomieszczenia biurowe, III kondygnacja – sala ekspozycyjna		
	Wewnętrzny wystrój młyna	Polichromie	Polichromie z różnych okresów, o różnym poziomie artystycznym (z dominującą cechą pewnej nieporadności i „ludowości"), reprezentujące dokonujące się przemiany stylistyczne w śląskiej sztuce począwszy XVII w. oraz z lat 1770–1780. Interesujące ikonograficznie: – wyobrażenie orła – związek ze stosowanym przez papiernię filigranem z 1756 r. – domniemana scena biblijna – Józef i żona Putyfara – domniemany widok Dusznik z 2. poł. XVIII w.(?) Zróżnicowana kolorystyka poszczególnych scen i motywów	Choć nie w pełni zachowana i częściowo zrekonstruowana dekoracja malarska ścian i stropów prezentuje duży stopień autentyzmu zwłaszcza w zakresie formy, częściowo także substancji. Ponadto polichromia ta ma wyjątkowo duże znaczenie dla oceny autentyzmu jako materialny nośnik atrybutu świadczący o mieszkalnej funkcji budynku.	Wysoki stopień zachowania integralności.

SKALA ARCHITEKTONICZNA	Materiał i konstrukcja młyna		Zbudowany w konstrukcji mieszanej. Zasadnicze materiały użyte do budowy to drewno, kamień naturalny i cegła ceramiczna. Przyziemie i częściowo II kondygnacja – murowane z kamienia. Większość II kondygnacji drewniana, konstrukcji ryglowej o wypełnieniu cegłą ceramiczną, na zaprawie wapiennej. Więźba dachowa jest drewniana, o konstrukcji płatwiowo-jętkowej z potrójnym stojącym stolcem. Jętki są belkami stropów III i IV kondygnacji. Pokrycie dachu stanowi gont. Zachowane oryginalne portale z XVI, XVII i pocz. XIX w. Zachowane elementy konstrukcyjne drewnianych schodów z lat. 20. XVIII w. Stolarka okienna wtórna, odtworzona wg ikonografii. Stolarka drzwiowa w większości współczesna.	Budynek młyna był wielokrotnie remontowany, a zły stan zachowania w okresie powojennym spowodował szereg działań także w zakresie wymiany substancji. Pomimo tych ingerencji, generalnie zachowany jest autentyzm w zakresie konstrukcji i materiału. Zachowane są elementy i materiały pierwotne, widoczne są historyczne nawarstwienia oraz współczesne ingerencje i zmiany – zarówno w odniesieniu do konstrukcji, jak i zastosowanych materiałów. Istnienie oryginalnych elementów, pochodzących być może z pierwotnego XVI-wiecznego młyna (XVI-wieczny? portal).	Integralność atrybutu zachowana częściowo. W zakresie konstrukcji w zasadzie uznać można kompletność historycznych struktur, natomiast w mniejszym stopniu dotyczy to materiałów we wnętrzach.
	Materiał i konstrukcja suszarni		Budynek drewniany konstrukcji szkieletowej. Szkieletowa konstrukcja nośna złożona jest ze słupów i podciągów posadowionych na drewnianych podwalinach. W przyziemiu konstrukcja wzmocniona jest drewnianymi słupami. Stropy wszystkich kondygnacji są drewniane, belkowe z podciągami. Więźba dachowa jest drewniana, płatwiowo-jętkowa o stolcu potrójnym stojącym. Pokrycie dachu stanowi gont. Stolarka, posadzki i materiały wykończeniowe wnętrz w większości współczesne.	Materiał i konstrukcja autentyczne – oryginalne i odtworzone. Współczesne ingerencje w konstrukcję (m.in. częściowa wymiana fundamentów, stropów, więźby dachowej nie mają większego wpływu na autentyzm tego atrybutu. W największym stopniu niekorzystnym zmianom mającym wpływ na autentyzm, uległy materiały wykończeniowe we wnętrzach (posadzki, tynki ścian)	
	Materiał i konstrukcja pawilonu wejściowego		Materiał i konstrukcja podobna jak w budynku młyna – przyziemie murowane z cegły, II kondygnacja konstrukcji szachulcowej. Pokrycie dachu stanowi gont.	Autentyzm materiału i substancji zachowane w dużym stopniu – istnieją materiały oryginalne i odtworzone.	

SKALA OBIEKTÓW RUCHOMYCH	Wyposażenie papierni	Wyposażenie młyna związane z funkcją produkcyjną: – elementy pochodzące z młyna w Dusznikach – elementy pozyskane i odtworzone	W papierni zachowała się niewielka część oryginalnego wyposażenia. Są to: Papiernicze formy czerpalne z sitami żeberkowymi i welinowymi z XIX w. Drewniane wieszaki do suszenia papieru z XVIII w. Metalowe wieszaki klamrowe do suszenia tektury z przełomu XIX/XX w. Wózek do transportowania papieru w suszarni. Otwory wietrznikowe wyposażone w drewniane klapy, służące do regulowania natężenia przepływu powietrza. Dźwig do transportowania mokrego papieru na wyższe kondygnacje suszarni. Inne maszyny i urządzenia, zostały pozyskane w okresie powojennym z zakładów papierniczych z terenu Polski lub zrekonstruowane. W taki sposób skompletowane posłużyły one do uruchomienia w Dusznikach na nowo czerpalni papieru. Zostało to wykonane w latach 60. XX w. przez wybitnego czerpalnika z Jeziornej – Teodora Chojnowskiego.	Wyposażenie oryginalne jest autentyczne, lecz zachowane w niewielkiej części. Są to obecnie eksponaty muzealne, niewykorzystywane do produkcji. W odniesieniu do wyposażenia pozyskanego bądź odtworzonego, wydaje się, że to programowe i twórcze zespolenie elementów maszyn i urządzeń w ciąg technologiczny, który umożliwia wytwarzanie papieru czerpanego dawnymi metodami stało się materialnym nośnikiem autentyzmu funkcji (papiernia) i tradycji (dawna metoda wytwarzania).	Integralność (rozumiana jako kompletność) w korelacji do całości urządzeń produkcyjnych wykorzystywanych niegdyś w papierni, koniecznych do uzyskania produktu finalnego – papieru czerpanego – zachowana jest w niewielkim stopniu. Jednak uwzględniając – jako wartość dodaną –wyposażenie pozyskane z innych obiektów wytwarzających papier czerpany, integralność tego atrybutu uznać można za znaczącą w ocenie wartości obiektu. Nieliczne elementy wyposażenia związane z produkcją, pochodzące z młyna w Dusznikach wymagają pełniejszej prezentacji.
		Wyposażenie związane z dawną funkcją mieszkalną	Siedem portretów przedstawicieli trzech rodzin dusznickich papierników. Wyposażenie uzupełnione przez eksponaty muzealne, nawiązujące do dawnej funkcji mieszkalnej (głównie zabytkowe meble).	Duży stopień autentyzmu w zakresie wyposażenia mieszkalnego – oryginalne obrazy pochodzące z młyna, dopełnione przez muzealne eksponaty prezentujące kulturę materialną mieszkańców miasta.	Integralność trudna do jednoznacznej oceny. Niewątpliwie zachowane elementy oryginalne i wtórne (eksponaty muzealne) nie spełniają warunku kompletności. Jednak istnienie nawet części tych elementów wpływa pozytywnie na ocenę integralności w szerszym kontekście.
		Eksponaty muzealne	Bardzo duży zbiór różnorodnych eksponatów muzealnych związanych z szeroko rozumianą produkcją papieru oraz historią Dusznik. Szczególne znaczenie posiadają arkusze papieru czerpanego z filigranami, wytworzone w papierni w Dusznikach.	Autentyzm zbiorów nie ulega wątpliwości, choć w kontekście pierwotnego użytkowania obiektu są one elementem wtórnym i poniekąd obcym. Po zmianie funkcji na muzealną stanowią one swoiste dopełnienie wartości historycznych i naukowych.	Zbiór muzealny świadczący o wyjątkowym znaczeniu dusznickiego młyna, dokumentujący tradycje papiernictwa na ziemiach polskich, umożliwiający prowadzenie badań dziejów papiernictwa.

SKALA FUNKCJONALNA	Funkcja	Funkcja produkcyjna i jej ciągłość	Charakterystyczne usytuowanie nad rzeką, ze względu na konieczność dostarczania energii wodnej. Technika produkcji wg historycznych metod, choć przy użyciu innych surowców wyjściowych i odtworzonych urządzeń ciągu technologicznego. Zachowane pomieszczenia istotne w procesie produkcji – czerpalnia w przyziemiu młyna z kompletnym ciągiem technologicznym (odtworzonym) oraz wielokondygnacyjne strychy. Zachowana część oryginalnych, pochodzących z papierni w Dusznikach urządzeń	Autentyzm zachowany częściowo: – brak młynówki – do wytwarzania papieru używa się obecnie odmiennych surowców, inny jest rodzaj energii. Natomiast nadal stosowana jest ta sama co w średniowieczu technika i jej zasadnicze etapy – czerpanie na sitach, ręczne wyciskanie w prasie, nie mechaniczne suszenie arkuszy papieru. Układ pomieszczeń kluczowych dla procesu produkcji w znacznej części zachowany – przede wszystkim całe przyziemie młyna wykorzystywane jako czerpalnia – hala wyrobu papieru oraz wielokondygnacyjne strychy z otworami w dachu i specjalnymi oknami wietrznikowymi umożliwiającymi regulację procesu suszenia. Zmiana sposobu użytkowania znacznej części pomieszczeń istotnych w procesie produkcyjnym – przede wszystkim dotyczy to wielokondygnacyjnych strychów w młynie i suszarni. Autentyczne jest kontynuowanie tradycyjnego ręcznego czerpania papieru. W zakresie urządzeń duży stopień autentyzmu – wprawdzie oryginalne urządzenia zachowane są w małym stopniu, ale odtworzony ciąg technologiczny pozwala na wytwarzanie papieru historycznymi technikami.	Pomimo zmiany formy użytkowania młyna, zachowanie układu i typu pomieszczeń kluczowych dla dawnej funkcji oraz kontynuowanie czerpania papieru pozytywnie wpływa na ocenę integralności. Młyn nie jest już obiektem produkcyjnym, jego zasadnicza – muzealna funkcja jest odmienna od pierwotnej. Oczywiste jest, że autentyzm i integralność w zakresie atrybutu funkcja produkcyjna nie może być w pełni zachowany.
	Funkcja	Funkcja mieszkalna i reprezentacyjna	Dwa pomieszczenia mieszkalne na I kondygnacji strychu budynku młyna, z zachowaną wielofazową dekoracją malarską ścian i stropów. Mieszkalną funkcję pełniły też prawdopodobnie pomieszczenia w zachodniej części II kondygnacji – obecnie są to muzealne sale ekspozycyjne. Bogaty wystrój architektoniczny elewacji, forma szczytu zachodniego, pawilon wejściowy, którego forma architektoniczna (m.in. oktagonalny rzut, kopułowe zwieńczenie, dekoracja elewacji) jest zamierzoną egzemplifikacją funkcji reprezentacyjnej. Portrety kolejnych rodów papierników z Dusznik, eksponowane w holu wejściowym młyna są tym atrybutem, który „dopełnia" reprezentacyjny charakter wnętrz.	Opisane elementy wystroju i wyposażenia związanego z mieszkalną i reprezentacyjną funkcją młyna są sugestywnym, czytelnym, prawdziwym nośnikiem historycznej funkcji. Zarówno portrety, polichromie, jak i wystrój elewacji są oryginalne (choć niektóre z nich w pewnym stopniu zrekonstruowane). Nieczytelna jest dawna funkcja mieszkalna na II kondygnacji młyna.	Integralność w zakresie funkcji mieszkalnej zachowana częściowo. Istnieją nośniki atrybutu funkcja mieszkalna, jednak dawne mieszkania służą obecnie innym funkcjom. W części dawnych pomieszczeń mieszkalnych brak odniesień do tej funkcji. Brakuje oryginalnych mebli i innego wyposażenia mieszkania. Integralność w zakresie funkcji reprezentacyjnej zachowana w dużym stopniu – forma zewnętrzna młyna wraz z pawilonem wejściowym nadal unaocznia dawną świetność i znaczenie papierni oraz ich właścicieli.

SKALA NIEMATERIALNA		Funkcja muzealna	Funkcja muzealna traktowana jako wartość dodana wobec nieodwracalnej zmiany funkcji pierwotnej.	Nie dotyczy	Nie dotyczy
	Tradycje historyczne i zawodowe	Młyn papierniczy z epoki przedindustrialnej, w którym nadal wytwarzany jest papier czerpany oraz ekspozycja muzealna	Dokumentowanie i zachowanie tradycji papiernictwa. Wyjątkowe i unikatowe w Polsce świadectwo tradycji ręcznego wytwarzania papieru.	Istotny czynnik autentyzmu odczucia miejsca.	Istotny czynnik integralności postrzegania związany z wyjątkowością dobra jako miejsca kontynuacji pierwotnej funkcji.
		Zawód papiernika – kontynuacja i przekazywanie umiejętności	Kontynuacja i przekazywanie umiejętności wytwarzania papieru czerpanego.	Istotny czynnik autentyzmu odczucia miejsca.	Ważny element integralności postrzegania miejsca.
	Osoby związane z miejscem	Kolejne rody znanych królewskich papierników	Ważne postaci w historii rozwoju Dusznik-Zdroju i Śląska.	Istotny element autentyzmu „budujący" poczucie tożsamości społeczności lokalnych.	Istotne czynniki integralności postrzegania miejsca.
		Malarz Caspar Rathsmann	Lokalny twórca cechowy, związany z rodziną dusznickich papierników, twórca polichromii oraz portretów dusznickich papierników.	Czynnik autentyzmu istotny dla badań śląskiego malarstwa barokowego.	
		Fryderyk Chopin	Listy i kompozycje kompozytora pisane na papierze wytwarzanym w dusznickiej papierni.	Czynnik autentyzmu „budujący" poczucie dumy.	
	Atmosfera i odczucia powiązane z miejscem i jego nawarstwioną funkcją muzealną	Młyn papierniczy jako miejsce wytwarzania papieru i doskonalenia sposobów produkcji	Odczucie reprezentowane przez szereg atrybutów	Istotny czynnik autentyzmu odczucia miejsca.	Istotne czynniki integralności postrzegania miejsca.
		Młyn papierniczy jako „rezydencja" dusznickich papierników	Atmosfera i odczucie reprezentowana przez szereg atrybutów (przede wszystkim: pawilon wejściowy, dekoracja elewacji i polichromie we wnętrzach)	Istotny czynnik autentyzmu odczucia miejsca.	
		Muzeum	Poczucie dawności obiektu oraz wagi i znaczenia papieru dla rozwoju cywilizacji, kultury i sztuki	Wynika z autentyzmu dobra i eksponatów muzealnych.	

2.5 WNIOSKI I ZALECENIA DOTYCZĄCE KONIECZNOŚCI PRZEPROWADZENIA DALSZYCH PRAC NAUKOWO-BADAWCZYCH ZWIĄZANYCH Z POZNANIEM DOBRA

- Przeprowadzenie pogłębionych kwerend materiałów źródłowych – archiwalnych, ikonograficznych, kartograficznych i ich analiza, zwłaszcza, w celu wyjaśnienia kwestii spornych lub rozbieżnych oraz w celu ustalenia faktów istotnych dla określenia wartości (np. data wprowadzenia „holendra", datowanie polichromii).
- Wykonanie badań architektonicznych poszczególnych budynków zespołu. Istniejące badania dendrochronologiczne powinny stanowić materiał pomocniczy do badań architektonicznych. Wobec wielokrotnych zniszczeń przebudów i przeobrażeń obiektu, prace remontowe wiązały się z częściową wymianą, zwłaszcza drewnianego materiału. Dlatego wydaje się, że bardziej precyzyjne datowanie i docelowe rozwarstwienie chronologiczne budynków nie jest możliwe tylko w oparciu o badania dendrochronologiczne. Interdyscyplinarne podejście (badania architektoniczne, archeologiczne, archiwalne, ikonograficzne z wykorzystaniem specjalistycznych badań technologicznych – m.in. dendrochronologia, badanie zapraw, stratygrafia tynków etc.) może w tym wypadku znacznie zobiektywizować ocenę zabytkowych struktur budynków, pozwoli dokonać bardziej precyzyjnego rozwarstwienia chronologicznego oraz potwierdzić lub uściślić dotychczasowe, niekiedy domniemane datowanie. Zakłada się wykorzystanie wyników dotychczasowych badań specjalistycznych, np. dendrochronologicznych, ale też dalszą ścisłą współpracę specjalisty od dendrochronologii i badacza architektury, który wskaże niezbędne „miejsca" i ilość pobrania próbek drewna, istotnych dla uściślenia czasu powstania papierni, jej przemian architektonicznych i nawarstwień.
- Kontynuacja rozpoznania i badań polichromii (badania archiwalne, porównawcze, konserwatorskie, technologiczne), m.in. w celu dookreślenia rozpoznania ikonograficznego oraz uściślenia dotychczasowych – rozbieżnych opinii w zakresie datowania i oceny stylistyczno-formalnej.
- Przeprowadzenie specjalistycznych badań polichromii w celu uściślenia ich datowania (analiza i badania pigmentów polichromii) – zadanie uzależnione od decyzji konserwatora dzieł sztuki co do zasadności i przydatności takich badań.
- Wykonanie rozpoznania i specjalistycznych badań wcześniejszej chronologicznie polichromii, ukrytej pod obecnym stropem tzw. Sali pod kopułą".
- Kontynuacja badań porównawczych sytuujących papiernię w kontekście śląskiej i czeskiej architektury, w celu uściślenia proweniencji.
- Prowadzenie dalszych studiów i analiz porównawczych w szerszym zakresie terytorialnym (młyny papiernicze zachowane w Europie) i czasowym (wszystkie istniejące młyny powstałe w okresie przedindustrialnym, z uwzględnieniem kryteriów wartościowania wskazanych w niniejszym opracowaniu; w celu wyboru odpowiednich dóbr do wpisu seryjnego na Listę WH UNESCO, takich które jako całość prezentowałyby wyjątkową uniwersalną wartość.
- Opracowanie analizy krajobrazowo-widokowej, która stanowić będzie podstawę do wyznaczenia strefy ochrony konserwatorskiej zespołu (strefy buforowej) i sformułowania wytycznych konserwatorskich w zakresie utrzymania zachowanych relacji i powiązań widokowych.

2.6 WNIOSKI I ZALECENIA OKREŚLAJĄCE SPOSÓB POSTĘPOWANIA Z DOBREM

Wartość nadrzędna, która powinna determinować działania związane z zespołem zabytkowym młyna papierniczego:

Wartość nadrzędna – zespół młyna jako zabytek techniki a równocześnie przykład rezydencji z epoki przedindustrialnej – unikatowe połącznie funkcji przemysłowej, mieszkalnej i reprezentacyjnej, czytelność tych funkcji w zewnętrznej i wewnętrznej formie architektonicznej, wystroju i pozostałościach oryginalnego wyposażenia zespołu. Dobór rozwiązań i form przekazu artystycznego stanowiącego kwintesencję związku funkcji i formy. Wartość kontynuacji – wytwarzanie czerpanego papieru w oparciu o opracowaną w średniowieczu technikę wytwarzania papieru; „żywy" pomnik tradycyjnej produkcji papieru czerpanego.

Atrybuty, które powinny być zachowane (mogą być odtworzone)

Wszystkie atrybuty – niezależnie od oceny ich rangi i znaczenia w analizie wartości dobra – powinny być zachowane. Charakterystyka atrybutów i ich elementów oraz ocena ich autentyzmu i integralności pozwala

wskazać te cechy i elementy, które w zasadniczy sposób decydują o wartości papierni. Powinna tu obowiązywać naczelna zasada, że należy zachować i/lub wyeksponować wszystkie atrybuty oraz ich elementy oryginalne i autentyczne oraz decydujące o integralności – zespołu oraz każdego z obiektów z osobna.
Ze szczególną pieczołowitością należy dbać o zachowanie w dobrym i nieprzekształconym stanie wszystkich elementów autentycznych.

W odniesieniu do wyodrębnionych i scharakteryzowanych atrybutów oraz ich elementów są to przede wszystkim:
W zakresie atrybutu:

- Kompozycja przestrzenna:
  - utrzymanie w niezmienionym stanie układu i wzajemnych powiązań budynków.

- Forma zewnętrzna:
  - zachowanie nieprzekształconych brył, podziałów i artykulacji elewacji oraz całości dekoracji architektonicznej, portali i obramień okiennych;
  - niedopuszczalne jest dokonywanie przebudów oraz rozbudów ingerujących w zabytkową strukturę architektoniczną budynków;
  - przed podjęciem prac remontowo-konserwatorskich elewacji budynku młyna rozważyć należy ewentualną rekonstrukcję brakującego wystroju części elewacji południowej (widocznego na zachowanych fotografiach archiwalnych). W przypadku decyzji o rekonstrukcji fragment ten powinien być wykonany w sposób, który zapewni jego odróżnialność od wystroju oryginalnego – np. poprzez zastosowanie jaśniejszej tonacji kolorystycznej;
  - w odniesieniu do stolarki okiennej w budynku suszarni – w trakcie kolejnych remontów zadbać należy o wymianę stolarki obecnie zamontowanej na stolarkę o mniej nowoczesnym wyglądzie.

- Forma wewnętrzna młyna:
  - wskazane jest zachowanie w obecnej postaci;
  - niedopuszczalne jest wykonywanie przebudów i przekształceń wnętrz;
  - wyeksponować należy elementy oryginalne i autentyczne;

- Forma wewnętrzna suszarni – ostatnie prace remontowe i adaptacyjne wnętrz suszarni – ich zakres, sposób realizacji oraz zastosowane nowoczesne materiały wpłynęły negatywnie na autentyzm wnętrz. Wprowadzony podział funkcjonalny jest niezgodny z historycznym. Wszystkie te zmiany i ingerencje w dużym stopniu wpłynęły na częściową utratę zabytkowego charakteru poszczególnych kondygnacji i pomieszczeń.

- Wystrój wewnętrzny – polichromie:
  - wskazane jest wykonanie kompleksowych prac konserwatorskich, z założeniem konserwacji zachowawczej; następnie bieżące utrzymywanie w dobrym stanie;
  - w dalszej kolejności wskazane jest rozpoznanie stanu polichromii znajdujących się pod obecnym stropem w pomieszczeniu „Sali pod kopułą" oraz wykonanie ich badań, zabezpieczenia i prac konserwatorskich o charakterze zachowawczym, zgodnie z opracowanym uprzednio programem prac konserwatorskich;
  - stan techniczny polichromii powinien być monitorowany przez specjalistów. Zarządca dobra powinien reagować na każde zauważalne zmiany, zawilgocenia etc.

- Materiał i konstrukcja:
  - wskazane jest zachowanie oraz prowadzenie konserwacji zachowawczej w odniesieniu do wszystkich oryginalnych elementów tego atrybutu (z czasów powstania papierni oraz dokumentujących historyczne nawarstwienia);
  - zasadne jest planowane usunięcie skutków przemalowań najstarszego fragmentu suszarni (zrębowej ściany);
  - w przypadku prac remontowo-konserwatorskich głównej klatki schodowej w budynku młyna zachować wszystkie oryginalne elementy pochodzące z lat 20. XVIII w.

- Wyposażenie:
  - prowadzenie konserwacji zachowawczej;
  - lepsze wyeksponowanie nielicznie zachowanych elementów wyposażenia związanych z funkcją produkcyjną, pochodzących z młyna w Dusznikach, po uprzednim poddaniu tych obiektów pracom konserwatorskim;

- przeprowadzenie prac konserwatorskich przy wyposażeniu związanym z funkcją mieszkalną – pięć portretów papierników dusznickich (znajdujących się w holu wejściowym).
- podjęcie inicjatyw zmierzających do pozyskania do zbiorów muzealnych odnalezionego dokumentu nadania tytułu szlacheckiego von Schenkendorf Gregorowi Kretschmerowi oraz wykonanego na blasze portretu Christiana Wilhelma Kretschmera (lub wykonanie ich kopii).

- Funkcja:
  - utrzymanie funkcji wytwarzania papieru czerpanego (nawet na niewielką skalę) jest niezwykle istotnym zaleceniem, gdyż jest to atrybut (funkcja przemysłowa i jej ciągłość), który w zdecydowany sposób wpływa na wysoką ocenę wartości dobra, jego autentyzmu i integralności;
  - współczesne funkcje poszczególnych obiektów zespołu (młyna, suszarni i pawilonu) powinny w maksymalnym możliwym stopniu nawiązywać (odzwierciedlać) funkcje historyczne tych obiektów. W związku z tym wskazane jest m.in. utrzymanie w przyziemiu budynku młyna tradycyjnego wytwarzania papieru oraz przywrócenie w budynku suszarni zasadniczego historycznego użytkowania czyli suszenia papieru w tradycyjny sposób;
  - współczesne funkcje poszczególnych pomieszczeń każdego obiektu w zespole powinny w maksymalnie możliwym stopniu uwidaczniać ich funkcje historyczne.

- Otoczenie:
  - otoczenie papierni nie jest autentyczne – jest wynikiem współczesnych zmian, aranżacji i rozplanowania nowych obiektów i obszarów funkcjonalnych, związanych z użytkowaniem młyna jako obiektu muzealnego. Nie mniej jednak jest istotne dla uwydatnienia i podkreślenia walorów zabytkowego zespołu papierni. Dlatego przyszłe działania i ewentualne koncepcje zmian bezpośredniego otoczenia powinny przede wszystkim zmierzać do zachowania eksponowanej roli zabytkowych budynków;
  - planowana inwestycja polegająca na przekształceniu, rozbudowie (przebudowie) i adaptacji do nowych funkcji istniejących budynków pawilonu wystawienniczego i kotłowni nie może pod żadnym względem być dominująca i konkurencyjna dla obiektów zabytkowego zespołu papierni (w zakresie gabarytów, formy architektonicznej i funkcji). Przed podjęciem decyzji odnośnie ewentualnej rozbudowy istniejącego budynku (budynków) wskazane jest wykonanie analiz krajobrazowo-widokowych oraz wariantowych koncepcji projektowych.
  - planowana rekonstrukcja młynówki (lub jej fragmentu) i koła młyńskiego – działanie zasadne;
  - w przypadku ewentualnych kolejnych przekształceń i aranżacji otoczenia papierni (od południa) rozważyć należy możliwość – obok przywrócenia kanału młynówki – nawiązania do historycznego zagospodarowania otoczenia. Działania te powinny wzbogacić wartość otoczenia, np. poprzez eksponowanie tradycyjnych funkcji terenu;
  - wskazane jest przysłonięcie istniejącej dysharmonijnej zabudowy od południa np. poprzez nasadzenia zieleni i/lub planowaną przebudowę/rozbudowę pawilonu wystawienniczego i budynku kotłowni.
  - wskazana jest zmiana nieestetycznych drogowskazów zlokalizowanych przy skrzyżowaniu ul. Kłodzkiej z ul. Sprzymierzonych. Proponuje się zaprojektowanie i wykonanie ujednoliconych kolorystycznie i materiałowo słupów i drogowskazów z wysokiej jakości materiałów.

<u>Ogólne zalecenia dotyczące sposobu prowadzenia prac konserwatorskich</u>

- Nadrzędnym zaleceniem jest prowadzenie, we wszelkich działaniach remontowo-konserwatorskich dotyczących obiektów zabytkowej papierni oraz jej wystroju i wyposażenia, konserwacji zachowawczej.
- Działania w stosunku do struktury architektonicznej budynków, ich wystroju oraz wyposażenia powinny być każdorazowo poprzedzane pełnym rozpoznaniem obiektów, powinny wynikać z opracowywanych indywidualnie programów prac konserwatorskich i powinny uwzględniać nadrzędność zasady zachowania i ochrony autentycznej substancji przedmiotu prac;
- Każdorazowo prace konserwatorskie i remontowe należy poprzedzić badaniami, adekwatnymi do skali potencjalnych przekształceń;

- Prace remontowo-konserwatorskie powinny być wykonywane przez doświadczone, sprawdzone i zweryfikowane pozytywnie firmy konserwatorskie;
- Wszelkie prace ziemne powinny odbywać się pod nadzorem archeologa.

Ogólne zalecenia dotyczące sposobu użytkowania dobra

- Rozwój i potrzeby Muzeum nie mogą negatywnie wpływać na zachowane wartości dobra.
- Współczesne użytkowanie i potencjalne adaptacje do nowych funkcji poszczególnych obiektów i pomieszczeń zabytkowego zespołu papierni powinny nawiązywać do ich historycznych funkcji.
- Planowane nowe inwestycje w bezpośrednim otoczeniu zespołu papierni muszą być podporządkowane zachowaniu eksponowanej roli zabytkowego zespołu papierni – pod względem gabarytów, formy architektonicznej i funkcji.

CZĘŚĆ I

DIAGNOZA

3 Charakterystyka stanu dobra

3.1 STAN ZACHOWANIA ZABYTKOWEJ SUBSTANCJI[58]

Formalne uznanie wartości zabytkowych papierni dusznickiej, które dokonało się w 1956 r. poprzez wpis do rejestru zabytków, umożliwiło podjęcie działań ratowniczych. Najpierw obiekt doraźnie zabezpieczono, a w latach 1959–1967 przeprowadzono gruntowne prace remontowo-konserwatorskie, które w pewnym stopniu ingerowały w zabytkową formę i substancję obiektu (m.in. przebudowa łącznika między młynem a suszarnią). W celu wzmocnienia konstrukcji budynku młyna we wnętrzach dawnych pomieszczeń produkcyjnych wprowadzono murowane filary.

W latach 1962–66 przeprowadzono szereg prac remontowych i adaptacyjnych – m.in. wykonano betonowe fundamenty, przemurowano kamienne ściany młyna, zakonserwowano z częściową wymianą elementy konstrukcyjne budynku suszarni, wymieniono stolarkę okienną i drzwiową. W kolejnych latach pomieszczenia parteru młyna przystosowano do produkcji papieru czerpanego, zainstalowano rurociągi technologiczne oraz zamontowano (częściowo sprowadzone z innych ośrodków, a częściowo zrekonstruowane) urządzenia produkcyjne, co pozwoliło na niewielką skalę wznowić wytwarzanie papieru czerpanego. Po raz kolejny wzmocniono konstrukcję budynku papierni, montując metalowe ściągi. Elewacje suszarni uzyskały w większości nowy szalunek o formie identycznej z poprzednim.

W latach 90. XX w. w budynku młyna wymieniono drewniane elementy konstrukcyjne stropów na belki stalowe, założono nowe drewniane podłogi, elewacje zewnętrzne uzyskały nowe tynki. Wykonano także remont pawilonu wejściowego, m.in. poprzez wzmocnienie konstrukcji ścian.

Zespół papierni poważnie ucierpiał w wyniku powodzi w 1998 r. Usuwanie jej skutków wymagało różnorodnych prac remontowych, głównie w zakresie wzmocnienia konstrukcji suszarni oraz renowacji elewacji, wymiany stolarki okiennej i instalacji, odnowienia wnętrz (z ponowną wymianą posadzek) w budynku młyna.

Po 2002 r. wykonano nowe tynki budynku młyna, o odmiennej od dotychczasowej kolorystyce, wybranej w oparciu o odkrywki stratygraficzne, badania chemiczne oraz badania spektograficzne pigmentów. Kolejne działania remontowo-konserwatorskie (w latach 2007–2008) związane były z adaptacją pomieszczenia strychowego młyna, użytkowanego pierwotnie jako suszarnia papieru – na salę edukacyjno-wystawienniczo-konferencyjną. Zmiana dotychczasowej funkcji oraz przeprowadzona w trakcie prac ocena stanu technicznego spowodowała pewne ingerencje w zabytkową strukturę budynku, m.in. budowę nowej klatki schodowej wraz z windą dla osób niepełnosprawnych, podwyższenie poziomu podłogi, częściową wymianę elementów konstrukcyjnych stropu, wzmocnienie belek stropu z użyciem współczesnych materiałów. W latach 2014–2016 w ramach realizacji projektu pn. *Renowacja i adaptacja na cele kulturalne zabytkowego budynku suszarni oraz zabezpieczenie przeciwpożarowe kompleksu Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju wraz z konserwacją i digitalizacją zbiorów* wykonano kompleksowe prace remontowe związane z adaptacją pomieszczeń suszarni na muzealne sale warsztatowe, pracownie biurowe.

[58] W tekście wykorzystano przede wszystkim następujące publikacje i dokumentacje: J. Bałchan, *Zarys dziejów papierni w Dusznikach-Zdroju w latach 1945–1968 w świetle źródeł archiwalnych*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", t. 1, Duszniki Zdrój 2007, s. 157–164; J. Bałchan, *Muzeum Papiernictwa pod kierownictwem Władysława Kazimierczaka w latach 1969–1981*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", t. 3, Duszniki Zdrój 2009, s. 19–26.

Obok wykonanych wielokrotnie i w szerokim zakresie prac remontowo-konserwatorskich oraz adaptacyjnych budynków zabytkowego zespołu, pracom konserwatorskim poddawano także odkryte w latach 60. XX w. zabytkowe polichromie, dekorujące wnętrza dwóch pomieszczeń młyna. Były to przede wszystkim kompleksowe prace restauratorskie z lat 1986–87, które zaowocowały włączeniem tych pomieszczeń do programu zwiedzania muzeum oraz prace konserwatorskie wykonane w 1997r. Polichromię poddawano też niewielkim zabiegom konserwatorskim w: 2000 r., latach 2002–2004, w 2007 r. Pracom konserwatorskim nie były dotychczas poddawane malowidła stropu powyżej obecnego stropu w „sali pod kopułą".

Skrótowe dokumentacje z przeprowadzonych prac (ze skromną dokumentacją fotograficzną) lub ich brak nie pozwalają na dokładną ocenę na ile zachowały one oryginalną malaturę, na ile są rekonstrukcją lub też może w pewnym zakresie konserwatorską aranżacją. Pewne światło na ten problem dają informacje zawarte w dokumentacji z lat 1986–87, w której znajdują się dane dotyczące stopnia zachowania polichromii: *W pomieszczeniu nr 1 malowidło na suficie zachowało się w 70%, na ścianie zachodniej i północnej w 40%, ściana wschodnia 35%, na ścianie południowej zachowały się jedynie ślady malarstwa nad drzwiami (na około 1 m kw. powierzchni)... W pomieszczeniu nr 2 malowidło na suficie zachowało się w 70%, ściana północna w 70%, w ścianie zachodniej w przestrzeni między oknami brak desek*[59].

Od czasu objęcia papierni ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków nieruchomych nadal dobrze zachowane są wszystkie charakterystyczne cechy i elementy formy architektonicznej budynków: młyna, suszarni i pawilonu wejściowego. Zdecydowanie największym zmianom i ingerencjom uległo wnętrze budynków – częściowo w zakresie układu pomieszczeń, a zwłaszcza w odniesieniu do współczesnych elementów funkcjonalnych (np. winda) oraz materiałów wykończeniowych, zwłaszcza budynku suszarni (m.in. kartonowo-gipsowe wykończenia ścian, nowe posadzki, szklane „gablotowe" osłony okienek strychu suszarni itp.), które w dużym stopniu wpływają na charakter wnętrza, zubażając jego autentyzm.

3.2 STAN TECHNICZNY

Stan techniczny poszczególnych budynków zespołu papierni jest dobry, ale niejednolity. Stan ten jest najlepszy w odniesieniu do budynku suszarni poddanego w ostatnich latach szeroko zakrojonym pracom remontowym, zadowalający budynku młyna. W nieco gorszym stanie pozostaje budynek pawilonu wejściowego, a zwłaszcza jego pierwsza kondygnacja w największym stopniu narażona – ze względu na usytuowanie – na niekorzystne oddziaływanie wilgoci.

Budynek młyna – ogólny stan techniczny młyna jest dobry. Elementy konstrukcyjne (fundamenty, stropy, więźba dachowa) po przeprowadzonych w latach 90. XX w. i w pierwszym 10-leciu XXI w. pracach remontowo-konserwatorskich znajdują się w dobrym stanie. Stan techniczny elewacji budynku nie jest zły, ale miejscami widoczne są ubytki tynków. Szalunek drewnianego szczytu wschodniego z widocznymi ubytkami warstwy malarskiej zabezpieczającej. Gontowe pokrycie dachu, zwłaszcza od strony północnej jest pokryte mchem. We wnętrzach zauważalny jest pogarszający się stan tynków w przyziemiu budynku (zapewne spowodowany dużą wilgotnością ze względu na charakter użytkowania). Stosunkowo zły jest stan techniczny (nie poddawanej od wielu lat pracom konserwatorskim) klatki schodowej i jej poszczególnych elementów.

Stan znajdujących się w dwóch salach pierwszej kondygnacji strychowej polichromii powinien być oceniony przez konserwatora dzieł sztuki.

Nie jest znany (oceniony przez specjalistę) stan techniczny polichromii odkrytych pod istniejącym stropem w „Sali pod kopułą".

Stan zabytkowego wyposażenia jest dobry, ale zróżnicowany.

Budynek suszarni – stan techniczny, po ostatnich gruntownych pracach remontowych jest dobry w zakresie konstrukcji (ściany, stropy, konstrukcja dachu). Pokrycie dachowe z gontu – podobnie jak w budynku młyna – wymaga impregnacji. Elementy wykończenia wnętrz są w większości współczesne.

Pawilon wejściowy – ogólny stan zachowania dostateczny. Dotyczy to zwłaszcza niższej zawilgoconej kondygnacji, szczególnie narażonej na działanie wilgoci. Piętro – stanowiące główne wejście do Muzeum w stanie dobrym.

[59] Dokumentacja prac konserwatorskich, oprac. S. Szoc, Wrocław 1997, mps w zbiorach Muzeum Papiernictwa, s. 7.

3.3 WNIOSKI I ZALECENIA OKREŚLAJĄCE ZADANIA KONSERWATORSKIE WYNIKAJĄCE Z OCENY STANU DOBRA

Prace remontowo-konserwatorskie i konserwatorskie planowane przez Zarządcę oraz wynikające z oceny stanu obiektów:

- Mostek łączący ul. Kłodzką z pawilonem wejściowym – planowane jest odtworzenie formy mostka sprzed II wojny światowej (na podstawie zachowanej ikonografii) – realizacja planowana na 2017 r.
- Prace konserwatorskie elewacji budynku młyna – wskazana konserwacja zachowawcza, estetyczna.
- Konserwacja gontowego pokrycia dachowego wszystkich budynków papierni.
- Przeprowadzenie kompleksowych prac remontowo-konserwatorskich budynku pawilonu wejściowego. W trakcie prac remontowych należy wykonać badania architektoniczne.
- Renowacja tynków w pomieszczeniach przyziemia budynku młyna papierniczego (głównie czerpalnia i pomieszczenia produkcyjne) oraz w dolnej kondygnacji pawilonu wejściowego.
- Przeprowadzenie kompleksowych prac konserwatorskich polichromii w dwóch pomieszczeniach pierwszej kondygnacji strychowej, w oparciu o program prac konserwatorskich
- Usunięcie niekorzystnych dla autentyzmu substancji zabytkowej skutków przemalowań najstarszego fragmentu suszarni (zrębowej ściany).
- Remonty sal wystawowych w budynku młyna (połączone z wymianą ekspozycji).
- Rozpoznanie stanu polichromii znajdujących się pod obecnym stropem w pomieszczeniu „Sali pod kopułą" oraz wykonanie ich zabezpieczenia i prac konserwatorskich o charakterze zachowawczym, zgodnie z opracowanym uprzednio programem prac konserwatorskich, zatwierdzonym przez WKZ.
- Stan techniczny polichromii powinien być monitorowany przez specjalistów. Zarządca dobra powinien reagować na każde zauważalne zmiany, zawilgocenia etc.
- Poddanie konserwacji wyposażenia młyna związanego z funkcją produkcyjną (elementy pochodzące z młyna w Dusznikach), tj. wieszaki do suszenia papieru, drewniany wózek do transportowania papieru.
- Przeprowadzenie prac konserwatorskich przy wyposażeniu związanym z funkcją mieszkalną – pięć portretów papierników dusznickich (znajdujących się w holu wejściowym).

CZĘŚĆ II

CHARAKTERYSTYKA SYSTEMU OCHRONY I ZARZĄDZANIA DOBREM

4 Charakterystyka systemu ochrony i zarządzania dobrem

Założenie wstępne:

Plan Zarządzania Pomnika Historii dotyczy obszaru objętego specyficzną formą ochrony zabytków; ma na celu wskazanie strategii działania w celu ochrony wyjątkowych wartości zabytkowych miejsca zdefiniowanych w części I /diagnoza/. Cele mieszczą się w zakresie określonym w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* oraz doktrynie i pragmatyce konserwatorskiej.

Plan Zarządzania nie jest opracowaniem uniwersalnym odnoszącym się do problematyki społecznej, gospodarczej, planistycznej, poza zakresem bezpośrednio związanym z działaniami na rzecz ochrony wartości zabytkowych.

Plan Zarządzania Pomnika Historii może być pomocny przy konstruowaniu innych strategii, np. w zakresie rewitalizacji, jako komponent określający potrzeby i możliwości ingerencji w substancję zabytkową lub w planowaniu przestrzennym jako baza merytoryczna dla formułowania zakazów i wskazań planistycznych odnośnie obszaru chronionego. Jednak nie może być dokumentem zastępującym opracowania wymagane ustawowo w procesie rewitalizacji, czy planistyczne stanowiące prawo miejscowe.

Dla sprecyzowania celów poszczególnych typów dokumentów ważne jest odniesienie się do wybranych definicji prawnych:

1. ***Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami***

   Art. 4. **Ochrona zabytków polega,** w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

   1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
   2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
   3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
   4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
   5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
   6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

   Art. 5. **Opieka nad zabytkiem** sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

   1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
   2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
   3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
   4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
   5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury

2. ***Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym***

   Art. 1. 1. Ustawa określa:

   1) zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej,
   2) zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy – przyjmując ład przestrzenny i zrównoważony rozwój za podstawę tych działań.

   2. W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza:

1) wymagania ładu przestrzennego, w tym urbanistyki i architektury;
2) walory architektoniczne i krajobrazowe;
3) wymagania ochrony środowiska, w tym gospodarowania wodami i ochrony gruntów rolnych i leśnych;
4) wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
5) wymagania ochrony zdrowia oraz bezpieczeństwa ludzi i mienia, a także potrzeby osób niepełnosprawnych;
6) walory ekonomiczne przestrzeni;
7) prawo własności;
8) potrzeby obronności i bezpieczeństwa państwa;
9) potrzeby interesu publicznego;
10) potrzeby w zakresie rozwoju infrastruktury technicznej, w szczególności sieci szerokopasmowych;
11) zapewnienie udziału społeczeństwa w pracach nad studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego oraz planem zagospodarowania przestrzennego województwa, w tym przy użyciu środków komunikacji elektronicznej;
12) zachowanie jawności i przejrzystości procedur planistycznych;
13) potrzebę zapewnienia odpowiedniej ilości i jakości wody, do celów zaopatrzenia ludności

3. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji

Art. 2. 1. **Rewitalizacja stanowi proces** wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji.

2. Interesariuszami rewitalizacji, zwanymi dalej „interesariuszami", są w szczególności:
1) mieszkańcy obszaru rewitalizacji oraz właściciele, użytkownicy wieczyści nieruchomości i podmioty zarządzające nieruchomościami znajdującymi się na tym obszarze, w tym spółdzielnie mieszkaniowe, wspólnoty mieszkaniowe i towarzystwa budownictwa społecznego;
2) mieszkańcy gminy inni niż wymienieni w pkt 1;
3) podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić na obszarze gminy działalność gospodarczą;
4) podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić na obszarze gminy działalność społeczną, w tym organizacje pozarządowe i grupy nieformalne;
5) jednostki samorządu terytorialnego i ich jednostki organizacyjne;
6) organy władzy publicznej;
7) podmioty, inne niż wymienione w pkt 6, realizujące na obszarze rewitalizacji uprawnienia Skarbu Państwa.

Wniosek: Działania z zakresu ochrony zabytków są działaniami wycinkowymi, specjalistycznymi, a zarazem ściśle związanymi z substancją przedmiotu ochrony oraz z wartościami zidentyfikowanymi w procesie diagnostycznym, jako uzasadnienie działań ochronnych. Atrybuty wartości służą do uczytelnienia i materializacji wartości obiektu/zespołu zabytkowego. Są tym samym logicznym szkieletem dla formułowania zadań ochronnych i strategii działania w celu zachowania wartości zabytkowych.
Plan zarządzania Pomnikiem Historii jest dokumentem strategicznym wskazującym i hierarchizującym cele oraz działania związane z ochroną wartości zabytkowych (historycznych, artystycznych i naukowych).
Plan zarządzania Pomnikiem Historii powinien być istotnym dokumentem wyjściowym dla aktualizacji opracowań planistycznych lub przygotowania dokumentów rewitalizacyjnych dla obszaru Pomnika, ale w żadnym stopniu ich nie zastępuje.

4.1 CHARAKTERYSTYKA ELEMENTÓW KRAJOWEGO SYSTEMU OCHRONY I ZARZĄDZANIA DOBREM

4.1.1 Uwarunkowania prawne i status dobra

Wpis do rejestru zabytków nieruchomych

Wpis do rejestru zabytków stanowi – zarówno z prawnego punktu widzenia, jak i praktyki konserwatorskiej – podstawową formę ochrony zabytków w polskim prawodawstwie i podstawowe narzędzie kształtowania polityki konserwatorskiej. Młyn papierniczy w Dusznikach-Zdroju wpisany jest do rejestru zabytków nieruchomych województwa dolnośląskiego, który zgodnie z polskim prawem stanowi jedną z czterech form ochrony zabytków. Status chronionego prawem zabytku dusznicka papiernia uzyskała już w latach 50. XX w. (wpis do rejestru zabytków nieruchomych województwa dolnośląskiego nr rej. A/4053/336 z 6 listopada 1956 r.) Decyzja jest bardzo lakoniczna – zwiera informację, że uznaje się za zabytek: *Papiernia – młyn – w Dusznikach – pow. Kłodzki – data powstania 1605*. Jako uzasadnienie objęcia ochroną zabytku stwierdzono, że jest to *jedyny na terenie woj. wrocławskiego zachowany młyn – papiernia z początku XVII w. konstrukcji drewnianej jako przykład ginącego obecnie zabytkowego budownictwa przemysłowego*. Najprawdopodobniej intencją wpisującego obiekt do rejestru było objęcie ochroną całego zespołu młyna, jednak tak sformułowana decyzja rodzi wątpliwości czy do rejestru wpisany jest tylko główny budynek młyna, datowany na początek XVII w., czy ochrona ta obejmuje także pozostałe elementy kompleksu – suszarnię, pawilon i łącznik (nie pochodzące z XVII wieku). Potwierdzeniem tych wątpliwości mogą być dostępne wykazy zabytków wpisanych do rejestru województwa dolnośląskiego. I tak: na stronie internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa w zakładce *Zestawienia zabytków nieruchomych* wymieniono: *młyn – papiernia, drewn., 1605, 1709, XX, nr rej.: A/4053/336 z 6.11.1956* oraz *otoczenie, nr rej.: A/2073 z 19.04.2010*[60].

[60] http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/; stan na dzień 30.04.2017 r.

Fot. 70 Obiekty papierni wpisane do rejestru zabytków, Źródło: https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/

Na portalu mapowym, obsługiwanym przez NID i funkcjonującym wg dyrektywy INSPIRE, jako wpisane do rejestru zaznaczono budynek młyna i budynek suszarni (z pominięciem pawilonu wejściowego i łącznika)[61].

Z kolei wg danych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu do rejestru zabytków nieruchomych wpisane są: młyn-papiernia, suszarnia w zespole papierni oraz pawilon w zespole papierni[62]. Identyczny wykaz zawarto też w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Duszniki-Zdrój*.

Fot. 71 Załącznik graficzny decyzji o wpisie do rejestru zabytków otoczenia papierni

W ostatnich latach odrębną decyzją do rejestru zabytków wpisano także otoczenie papierni (nr rej. A-2073 z 19 kwietnia 2010 r.)[63] W uzasadnieniu decyzji orzeczono, że: *Wprowadzenie formy ochrony w postaci „otoczenia" ma na celu zachowanie odpowiedniej ekspozycji budynku papierni oraz istniejących powiązań widokowych, poprzez stworzenie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków narzędzi do ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych*. Jako otoczenie uznano działki nr: 186, 187/10, 187/11, 187/13 znajdujące się w bezpośrednim sąsiedztwie młyna papierniczego. Na dołączonym do decyzji załączniku graficznym (wyrys z ewidencji gruntów) zaznaczono granice otoczenia.

Należy też wspomnieć, że poza opisanymi powyżej decyzjami o wpisie do rejestru zabytków papierni oraz jej otoczenia, do rejestru zabytków nieruchomych województwa dolnośląskiego wpisany jest także układ urbanistyczny miasta Duszniki-Zdrój. Wpis układu urbanistycznego miasta mógłby mieć istotne znaczenie dla ochrony nie tylko najbliższego otoczenia zabytkowego zespołu papierni (chronionego odrębnym wpisem), ale też szerszego kontekstu przestrzennego, z uwzględnieniem osi widokowych obiektu, ochrony panoram i krajobrazu. W przypadku układu urbanistycznego Dusznik-Zdroju istnieje jednak zasadnicza trudność ze skutecznym wykorzystaniem tej formy ochrony, gdyż zarówno w zasobach Dolnośląskiego WKZ, jak i Narodowego Instytutu Dziedzictwa brak jest decyzji o wpisie do rejestru zabytków układu urbanistycznego Dusznik-Zdroju. Istnieje jedynie wpis do Księgi Rejestru, w którym nie jest określony zakres ani granice przedmiotu ochrony. Nie wiadomo więc, jaki obszar miasta ani jakie elementy układu urbanistycznego podlegają ochronie w oparciu o ten wpis do rejestru zabytków.

Pomnik Historii

Wyjątkowa w skali Polski zabytkowa wartość młyna papierniczego została usankcjonowana w 2011 r. poprzez uznanie go za Pomnik Historii (zgodnie z rozporządzeniem Prezydenta RP z 20 września 2011 r., Dz. U. nr 217, poz. 1282). W rozporządzeniu tym stwierdzono, że

61 https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/; stan na dzień 30. 04. 2017 r.

62 http://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=92696; stan na dzień 30. 04. 2017r.

63 Zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* otoczenie to teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Tab. 1. Fragment wykazu zabytków w powiecie kłodzkim, Źródło: http://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=92696
Fragment wykazu zabytków w powiecie kłodzkim, Źródło: http://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=92696

młyn - papiernia	ul. Kłodzka	442	A/4053/336	06.11.1956
pawilon w zespole papierni	ul. Kłodzka		A/4053/336	06.11.1956
suszarnia w zespole papierni	ul. Kłodzka		A/4053/336	06.11.1956

celem ochrony Pomnika Historii „Duszniki-Zdrój – młyn papierniczy" *...jest zachowanie, ze względu na wartości artystyczne, naukowe, techniczne, materialne i niematerialne oraz unikatowość i autentyczność najstarszego w Polsce młyna papierniczego pochodzącego z początku XVII w., świadectwa dziejów nowożytnego papiernictwa.* Uznanie młyna papierniczego w Dusznikach-Zdroju za Pomnik Historii świadczy o najwyższej randze obiektu w prawnym systemie ochrony zabytków w Polsce. Jest on obecnie jednym z 70 Pomników Historii – zabytków nieruchomych wyróżnionych w ten szczególny sposób[64]. Granice Młyna Papierniczego określone w Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie uznania za Pomnik Historii przebiegają w sposób następujący: „Granica obszaru w części zachodniej i północnej przebiega wzdłuż linii brzegowej rzeki Bystrzycy Dusznickiej, nie uwzględniając rzeki, dochodzi do ulicy Sprzymierzonych, skręca na południe i biegnie wzdłuż granicy ogrodzenia, znajdującego się na wschodniej granicy działki nr 186 (obręb Centrum), na południowo-zachodniej granicy działek nr 187/13, nr 187/11, nr 187/10 (obręb Centrum), na południowo-wschodniej oraz południowo-zachodniej granicy działki nr 186 (obręb Centrum) i ponownie dochodzi do linii brzegowej rzeki Bystrzycy Dusznickiej." Granice te pokrywają się z granicami wpisanego do rejestru zabytków nieruchomych otoczenia młyna papierniczego.

Pomnik Historii jest kolejną (obok wpisu do rejestru) formą ochrony zabytków w krajowym systemie ochrony zabytków w Polsce. Należy zaznaczyć, że ta forma ochrony nie implikuje jednak dodatkowych – ponad wpis do rejestru – skutków prawnych.

[64] Liczba PH wg stanu na dzień 30 kwietnia 2017 r. http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Pomniki_historii/Lista_miejsc/?PAGEN_2=7#. W polskim systemie prawnym status Pomnika Historii uzyskać mogą zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków nieruchomych oraz parki kulturowe o szczególnej wartości i znaczeniu dla kultury. O wysokiej randze Pomnika Historii świadczy fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczpospolitej Polskiej poprzez odrębne dla każdego Pomnika Historii rozporządzenie, na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się przedmiot uznania zabytku za PH, określa jego granice (wraz ze schematyczną mapą obiektu i jego granic), formułuje się cel ochrony i syntetycznie przedstawia cechy danego zabytku, świadczące o jego najwyższej wartości.

Ochrona prawna wynikająca z użytkowania obiektu jako Muzeum Papiernictwa

Poza wymienionymi powyżej formami ochrony na stan prawny i ochronę obiektu niebagatelny wpływ ma typ własności tego zabytku i sprawowana funkcja. W młynie papierniczym w Dusznikach-Zdroju od 1968 roku mieści się muzeum. Ważnym aspektem statusu prawnego muzeum, w odniesieniu do wyposażenia młyna są przepisy *Ustawy o muzeach* dotyczące muzealiów, czyli rzeczy ruchomych i nieruchomości stanowiących własność muzeum i wpisanych do inwentarza (ich przechowywania, zabezpieczania, ewidencjonowania, badania etc.) W przypadku papierni w Dusznikach dotyczy to m.in. zabytkowego wyposażenia związanego z produkcją (m.in. XIX-wieczne formy czerpalne z sitami) czy historycznego wyposażenia związanego z dawną funkcją mieszkalną (portrety dusznickich papierników oraz bogatego zbioru arkuszy papierów z filigranami).

Nadzór konserwatorski

Polityka działań ochronnych w polskim systemie prawnym jest prowadzona przez właścicieli zabytków oraz instytucji i służb odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa kulturowego. Właściciel zabytku, jako sprawujący nad nim opiekę, powinien gwarantować utrzymanie obiektu w dobrym stanie. Strona konserwatorska zapewnia fachowy nadzór, inicjuje niezbędne działania zabezpieczające, w szczególnych przypadkach współfinansuje działania ochronne.

Zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* prowadzenie przy obiekcie wpisanym do rejestru zabytków prac (konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych), badań (konserwatorskich, architektonicznych, archeologicznych), zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Jako zabytek prawnie chroniony poprzez wpis do rejestru zabytków nieruchomych, papiernia w Dusznikach podlega Dolnośląskiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków. Bezpośredni nadzór konserwatorski sprawuje w przypadku papierni w Dusznikach-Zdroju Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Delegatura w Wałbrzychu.

Finansowanie

Kolejnym elementem krajowego systemu ochrony zabytków jest finansowanie. Zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega m.in. na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, a także na prowadzeniu

prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz jego zabezpieczeniu, dla utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań także jest obowiązkiem podmiotu posiadającego tytuł prawny do zabytku. Wsparciem w realizacji tych zadań mogą być środki publiczne przekazywane w formie dotacji celowej, udzielanej na wniosek właściciela, użytkownika lub osób przez nie upoważnionych.

Potencjalne źródła finansowania z budżetu państwa w przypadku dobra jakim jest zespół młyna papierniczego w Dusznikach jako obiekt prawnie chroniony poprzez wpis do rejestru zabytków to:

- Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach ogłaszanych rokrocznie Programów[65].
- Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków we Wrocławiu – środki finansowe z budżetu państwa, w części, której dysponentem jest wojewoda, przeznaczane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na terenie województwa dolnośląskiego.

4.1.2 Wnioski i zalecenia

- Formy ochrony – ustalone dla zabytkowych budynków zespołu młyna papierniczego oraz ich najbliższego otoczenia w granicach uznania za Pomnik Historii – wynikające z krajowego systemu ochrony dobra (wpis do rejestru zabytków nieruchomych oraz Pomnik Historii) zapewniają ochronę wartości w zakresie większości atrybutów (sformułowanych w części I Planu Zarządzania).
- Wskazane jest formalne wyjaśnienie przedmiotu ochrony w decyzji o wpisie do rejestru papierni. Sposób sformułowania przedmiotu ochrony w decyzji o wpisie do rejestru zabytków *Papiernia – młyn – w Dusznikach – pow. Kłodzki – data powstania 1605* jest nieprecyzyjny, niejednoznaczny i niejasny. Przede wszystkim wątpliwości budzić może przedmiot ochrony, gdyż faktycznie nie jest oczywiste, czy ochroną poza budynkiem młyna – objęte są także: budynek suszarni, pawilon wejściowy i łącznik między młynem a pawilonem. Właściciel zespołu papierni – Muzeum Papiernictwa powinien zwrócić się do Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z prośbą o wyjaśnienie wątpliwości co do treści decyzji. W przypadku niekorzystnego postanowienia WKZ (co do przedmiotu wpisu do rejestru ww obiektów) obiekty te powinny zostać wpisane do rejestru zabytków odrębną decyzją – z urzędu lub na wniosek właściciela. Formalne wyjaśnienie tej decyzji wydaje się szczególnie istotne w obliczu dążeń Muzeum o wpis zespołu młyna papierniczego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, gdyż ochrona prawna takich miejsc nie powinna budzić żadnych wątpliwości interpretacyjnych.
- Zaleca się wpisanie do rejestru zabytków ruchomych zabytkowych polichromii dekorujących wnętrza budynku młyna. Wpis taki – poza potwierdzeniem ochrony prawnej tego ważnego, o dużej wartości zabytkowej elementu dobra – umożliwi pozyskiwanie funduszy z różnych źródeł na prace konserwatorskie przy tych malowidłach.

4.2 CHARAKTERYSTYKA LOKALNEGO SYSTEMU OCHRONY I ZARZĄDZANIA (POZIOM SAMORZĄDU GMINNEGO, POWIATOWEGO I WOJEWÓDZKIEGO)

ZARZĄDCA DOBRA

Właścicielem obiektu i wieczystym użytkownikiem gruntów ujawnionych w Księgach Wieczystych: KW 59716 oraz KW 66481 i KW 77093 prowadzonych przez Sąd Rejonowy w Kłodzku jest Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju. Prawnie odpowiedzialnym za zarządzanie obiektem jest Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju – Instytucja Kultury Samorządu Województwa Dolnośląskiego. Jako jednostka organizacyjna działająca zgodnie z przepisami *Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach* **realizuje określone ustawowo cele, działa na podstawie statutu, który określa m.in. źródła finansowania.**

Za bieżący nadzór i budżet odpowiada Dyrektor Muzeum – dr hab. Maciej Szymczyk.

[65] Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 –2020". Corocznie Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłasza nabór wniosków do prowadzonych przez siebie programów. Ogłaszane decyzją MKiDN programy stanowią podstawę ubiegania się o środki ministra na zadania z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, które realizowane być mogą m.in. przez jst, instytucje kultury, uczelnie, kościoły i związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe oraz podmioty gospodarcze.

PRAWO LOKALNE

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego

Prawną formą ochrony zabytków, której stanowienie należy do kompetencji gminy, (wynikającą z przepisów *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*) są ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. *Ustawa* określa zabytki, których ochrona musi być uwzględniona w mpzp. Są to w szczególności zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków i ich otoczenie, inne zabytki nieruchome znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków oraz parki kulturowe (art.19.1). Samorząd opracowując miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego zobowiązany jest do stosowania w nich zasad ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego. Działania planistyczne dotyczące ochrony zabytków mają na celu m.in.: zapewnienie trwałego zachowania zabytków poprzez odpowiednie ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla ich wartości, uwzględnianie działań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska. Istotne znaczenie ma zawarty w *Ustawie o ochronie zabytków* (art.19. ust.3) zapis o możliwości wyznaczania w mpzp stref ochrony konserwatorskiej obejmujących obszary, na których wprowadza się konieczne dla ochrony ograniczenia, zakazy i nakazy. Projekty i zmiany mpzp podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Papiernia w Dusznikach nie jest objęta tą ustawową formą ochrony, adekwatną dla kompetencji samorządu gminnego – dla obszaru, na którym zlokalizowana jest papiernia nie uchwalono dotychczas miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Polityka i sposób realizacji przez samorząd miasta m.in. ochrony dziedzictwa kulturowego zawiera się w obligatoryjnie wykonywanym dokumencie, jakim jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, który jednak nie stanowi aktu prawa miejscowego.

Park Kulturowy

Park kulturowy to kolejna forma ochrony zabytków, wprowadzona na mocy *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, której uchwalenie leży w kompetencjach samorządu lokalnego. Park kulturowy powołuje mocą uchwały rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Utworzenie parku kulturowego ma na celu ochronę krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (Art. 16. Ust. 1 i 16. Ust. 5). Park kulturowy jest formą ochrony krajobrazu kulturowego umożliwiającą zachowanie wyjątkowych wartości historyczno-kulturowych w powiązaniu z ochroną środowiska naturalnego. Celem ustanowienia takiej formy ochrony jest potrzeba zachowania ciągłości tradycji krajobrazu i umożliwienie jego rozwoju zgodnie z miejscową tradycją. W Dusznikach-Zdroju obecnie nie występuje ta forma ochrony – dotychczas nie został utworzony park kulturowy. Jednak w ostatnim czasie samorząd miasta wstępnie deklaruje intencję uchwalenia parku kulturowego oraz opracowania planu jego ochrony. Te zamierzenia związane są z dążeniem samorządu lokalnego do poprawy estetyki przestrzeni części staromiejskiej, zwłaszcza w zakresie uporządkowania i podniesienia standardów nośników informacji przestrzennej i reklam. Nie negując zasadności i potrzeby takich działań w Dusznikach, należy jednak pamiętać, że cele jakim służy powołanie parku kulturowego są znacznie szersze, a kontrolowanie i regulowanie kwestii reklam może i powinno zostać wprowadzone poprzez uchwałę Rady Miasta przy wykorzystaniu przepisów tzw. Ustawy Krajobrazowej[66].

Równocześnie podkreślić należy, że inicjatywa powołania parku kulturowego na obszarze staromiejskim w Dusznikach wraz z prowadzącą od Rynku ulicą Kłodzką i otoczeniem zespołu papierni byłoby ważnym i potrzebnym instrumentem wprowadzania ładu przestrzennego, także w sąsiedztwie młyna. Opracowywane na etapie sporządzania planu ochrony parku kulturowego analizy i studia dla waloryzacji krajobrazowej i kulturowo-przyrodniczej obszaru opracowania byłyby też użyteczne dla wyznaczenia strefy ochronnej (buforowej) dla młyna papierniczego. Prawidłowo powołany i zarządzany park kulturowy pozwoliłby też zminimalizować zagrożenia, zwłaszcza w zakresie niekorzystnych zmian (i ingerencji) krajobrazu kulturowego i powiązań widokowych oraz przyczyniłby się do zachowania i wyeksponowania walorów krajobrazowo-przestrzennych obszaru papierni. Wskazywana przy tworzeniu parku kulturowego potrzeba szerokich konsultacji społecznych mogłaby się też przyczynić do lepszego zrozumienia znaczenia i roli dziedzictwa kulturowego (w tym dusznickiej papierni) oraz zintegrowania społeczności lokalnej i szerszej grupy interesariuszy w dążeniach do ochrony wartości krajobrazu kulturowego Dusznik-Zdroju. Wszystkie te aspekty działań byłyby niezwykle pożyteczne w kontekście dążeń zarządców Muzeum Papiernictwa do wpisu papierni na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

[66] *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu*, Dz.U. 2015 poz. 774.

DOKUMENTY STRATEGICZNE SAMORZĄDU MIASTA DUSZNIKI-ZDRÓJ

Duszniki – Miasto i Zdrój. Studium historyczno-urbanistyczne[67]

Studium historyczno-urbanistyczne to opracowanie przedplanistyczne, którego założenia i wnioski konserwatorskie, dotyczące przede wszystkim zasad kształtowania historycznej przestrzeni miasta, powinny zostać uwzględnione w uchwalanym przez samorząd miasta studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. W opracowaniu tym sformułowano m.in. zasady dotyczące ochrony i sposobów zagospodarowania przestrzeni kulturowej miasta w obszarach, które podlegać powinny szczególnym uwarunkowaniom ze względu na zachowane wartości zabytkowe. Zespół zabytkowych budynków Muzeum Papiernictwa wraz z najbliższym otoczeniem został w nim zakwalifikowany do strefy A – ścisłej ochrony konserwatorskiej, obejmującej obszar historycznego układu osadniczego dawnego miasta.

Fot. 72 Fragment załącznika graficznego Studium historyczno-urbanistycznego

Zasady funkcjonowania tej strefy podzielono na dwie części. W pierwszej wymieniono konieczne do wykonania na obszarze tej strefy prace, *które umożliwią zachowanie jej zasadniczego kształtu przestrzennego i wyrazu architektonicznego*[68]; w części drugiej *przedstawiono zasady projektowania urbanistycznego i architektonicznego*[69]. Jako konieczne do wykonania prace wskazano przede wszystkim działania w zakresie poprawy stanu technicznego budynków w granicach strefy (z punktu widzenia działań związanych z szeroko pojętym zarządzaniem papierni, zasadnicze znaczenie mają tu prace przy obiektach zlokalizowanych przy ul. Kłodzkiej). W większości aktualne pozostają też sformułowane w *Studium* zasady planowania i projektowania przestrzennego w tej strefie. Do najważniejszych w odniesieniu do celów niniejszego opracowania zaliczyć należy: *zachowanie historycznego biegu ulic i kształtu placów, zachowanie dotychczasowej linii zabudowy z ewentualnym jej uzupełnieniem zabudową plombową w wyznaczonych na planszy fragmentach ulic, zachowanie gabarytów wszystkich istniejących budowli i nawiązanie do brył sąsiednich budynków (maksymalna wysokość to 3 i pół kondygnacji; dachy strome o małym i średnim nachyleniu połaci nie większym niż 45%; ustawienie dachu kalenicowe w stosunku do ulicy (...); możliwe wyłączenie ruchu tranzytowego z obszaru centrum przy zachowaniu możliwości postoju dla osób odwiedzających miasto dla celów turystycznych; przywrócenie posadzek kamiennych na wszystkich ulicach – jezdniach i chodnikach tego obszaru (ulica Kłodzka, Mickiewicza, Zamkowa); rewaloryzacja wnętrz podwórzowych w tym obszarze (...) poprzez uczynnianie w nich pasaży pieszych, likwidację doraźnych komórek i garaży oraz generalnie przywracanie tych wnętrz dla celów ogólnomiejskich (...) intensyfikacja funkcji miastotwórczych tego obszaru poprzez wykorzystanie przyziemi budynków na sklepy i zakłady usługowe przy uwzględnieniu konieczności zatwierdzania projektów adaptacji przyziemi zabytkowych budynków przez władze konserwatorskie; (...) uporządkowanie targowiska przy ulicy Kłodzkiej, poprzez ustawienie tu, zaprojektowanych przez miasto i skonsultowanych z władzami konserwatorskimi, ruchomych, likwidowanych poza godzinami targowymi estetycznych straganów; docelowa likwidacja obiektów zasadniczo kolidujących swą formą lub usytuowaniem z formami architektonicznymi*

67 *Duszniki – Miasto i Zdrój. Studium historyczno-urbanistyczne,* Oprac. D. Eysymontt, R. Eysymontt, Wrocław 1994.

68 Tamże, s. 119.

69 Tamże, s. 119.

obiektów historycznych oraz kosmetyka architektoniczna niektórych obiektów istniejących (pokrycie tynkowe, opaski okienne, forma okien, rodzaj stolarki); pozostawienie niezabudowanych terenów między miastem a obwodnicą miejską jako terenów ekspozycji sylwety starego miasta[70].

Zauważyć należy, że studium historyczno-urbanistyczne (określane obecnie najczęściej jako studium ochrony wartości kulturowych) jest jednym z opracowań wyjściowych, zalecanym do opracowania przed sporządzaniem studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Celem tego opracowania jest przede wszystkim zdefiniowanie zasobu środowiska kulturowego, a jego istotę stanowią:

- zdiagnozowanie jego stanu (odczytanie i opisanie nawarstwień historycznych i tradycji miejsca przeprowadzenie analiz form i funkcji),
- ustalenie jego wartości na różnych poziomach, w kontekście ochrony zasobu zabytkowego,
- ustalenie zasad i zakresu ochrony, zwłaszcza zredagowanie wniosków konserwatorskich w zakresie właściwego gospodarowania, w zależności od stopnia wartości i stanu jego zachowania,
- ustalenie zasad dopuszczalnych przekształceń oraz likwidacji czy ograniczania konfliktów z nimi związanych.

Zapisy i rozstrzygnięcia wzmiankowanego studium historyczno-urbanistycznego powinny zostać zaktualizowane na podstawie analiz zmian, które dokonały się w środowisku kulturowym oraz analizy wpływu innych zmian rozwojowych gminy na zasób dziedzictwa kulturowego oraz przeniesione do studium uwarunkowań poprzez jego aktualizację.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Duszniki-Zdrój[71]

Studium uwarunkowań przyjmowane uchwałą Rady Gminy, nie jest aktem prawa miejscowego, ale stanowi jedyny obligatoryjny dokument planistyczny, opracowywany dla całego obszaru gminy, a jego zapisy wiążą organy wykonawcze gminy w procedurach sporządzania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub poprzez określenie sposobu zagospodarowania i ustalenie warunków zabudowy w decyzjach o warunkach zabudowy lub decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego. Jest to zatem dokument, który w przypadku braku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (a taka sytuacja występuje w odniesieniu do obszaru zespołu papierni i jej otoczenia) ma decydujące znaczenie w kreowaniu polityki rozwoju przestrzennego gminy oraz kształtowania ochrony dziedzictwa przez samorząd lokalny. W *Studium uwarunkowań* powinna zostać m.in. określona perspektywiczna polityka przestrzenna gminy i tendencje rozwoju, przy uwzględnieniu interesów publicznych, które powinny być współrealizowane przez innych uczestników zagospodarowania przestrzennego. Dokument ten stanowi też olbrzymi zbiór informacji o gminie i prezentuje – jak wskazuje nazwa – zarówno uwarunkowania, czyli bariery i czynniki rozwoju, jak i kierunki zamierzeń planistycznych. Pierwsza część *Studium*, dotycząca uwarunkowań, to podsumowanie stanu istniejącego w momencie ogłoszenia o przystąpieniu do jego opracowania. Ta część uwzględnia istniejące zagrożenia, wskazuje na dotychczasowe przeznaczenia, zagospodarowania, ład przestrzenny, stan środowiska, przyrodę i właśnie krajobraz kulturowy oraz stan dziedzictwa kulturowego, w tym występowanie obiektów i terenów chronionych na podstawie przepisów odrębnych oraz wymogi i zakres ochrony tych elementów. Druga część odnosi się kierunków zagospodarowania przestrzennego, a w przypadku środowiska kulturowego wskazuje na ewentualne planowane jego przekształcenia oraz kierunki ochrony i sposoby użytkowania. Zakres ochrony dziedzictwa kulturowego definiowany w *Studium* powinien być realizowany poprzez przyjęte w nim rozwiązania, które dotyczą m.in.:

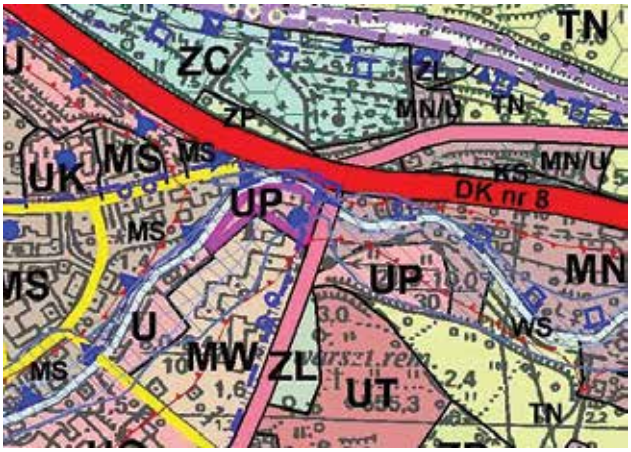
- kierunków zmian w strukturze przestrzennej,
- zagospodarowania i użytkowania terenów, w tym wyłączonych spod zabudowy,
- potrzeb określenia obszarów oraz zasad ochrony krajobrazu kulturowego i zabytków oraz obszarów o wartościach kulturowych,
- wskazywanych kierunków rozwoju systemów komunikacji i infrastruktury technicznej,
- obszarów, na których będą realizowane inwestycje celu publicznego o znaczeniu lokalnym i ponadlokalnym,
- obszarów, dla których obowiązkowe jest sporządzenie mpzp,

[70] Tamże, s. 120–121.

[71] Studium przyjęte Uchwałą Rady Miejskiej nr XVIII/73/2012 z dnia 26 stycznia 2012 r. Tekst dostępny na stronie internetowej: http://www.bip.um-dusznikizdroj.dolnyslask.pl/dokument,iddok,1304,idmp,19,r,r; stan na 30.04.2017 r.

– obszarów wymagających przekształceń, rehabilitacji lub rekultywacji czy innych obszarów problemowych.

W części *Studium* miasta Duszniki-Zdrój dotyczącej uwarunkowań ochrony krajobrazu podkreślono, że historyczny układ przestrzenny Dusznik-Zdroju, został w dużym stopniu zachowany, a najważniejszymi komponentami krajobrazu kulturowego są: część staromiejska (obejmująca m.in. ulicę Kłodzką, przy której położony jest młyn papierniczy) oraz część uzdrowiskowa. Zwrócono także uwagę na duże wartości krajobrazowe, wynikające ze specyficznego położenia miasta w dolinach Bystrzycy Dusznickiej (nad którą usytuowana jest papiernia) i jej dopływów, zachowanego historycznego układu urbanistycznego i zabytkowej tkanki miejskiej zabudowy. Wymieniono też zasadnicze obszary wskazywane do ochrony w opracowaniu przedplanistycznym (studium historyczno-urbanistycznym). Odwołując się do tej dokumentacji zaznaczono, że zespół staromiejski został w nim wskazany jako strefa ochrony „A" – ścisłej ochrony konserwatorskiej. Do strefy tej nie włączono jednak obszaru papierni (choć był on uwzględniony w studium historyczno-urbanistycznym). Natomiast sylweta miasta, widoczna z drogi krajowej nr 8, od strony wjazdu do miasta z Kłodzka i rozciągająca się w kierunku południowym z widokiem na Muzeum Papiernictwa i górę Nawojową objęta została strefą „E" – ochrony ekspozycji. Równocześnie zauważono, że krajobraz kulturowy został w części zdegradowany przez wprowadzenie budynków o formie architektonicznej i gabarytach całkowicie odbiegających od tradycyjnych, charakterystycznych dla historycznej zabudowy miasta. Dotyczy to bloków Osiedla Chopina o dysharmonijnej, wielkopłytowej architekturze, zlokalizowanych na południe od papierni. Taka diagnoza wpłynęła na kierunki działań związane z ochroną krajobrazu kulturowego, wśród których za szczególnie istotne uznano m.in. ustalanie w planach miejscowych właściwych zasad i parametrów zagospodarowania terenu (np. wprowadzanie stref ochrony konserwatorskiej, ograniczeń intensywności i wysokości zabudowy, precyzyjne określanie jej formy architektonicznej i kolorystyki itp.) oraz podejmowanie działań zmierzających do ochrony obszarów posiadających duże walory krajobrazowe i wartość kulturową, jak i do ich ekspozycji, m.in. poprzez eliminowanie istniejących elementów degradujących krajobraz oraz zapobieganie powstawaniu nowej zabudowy, nie harmonizującej z otoczeniem.

Fot. 73 Fragment załącznika graficznego Studium uwarunkowań...

Duże znaczenie dla ochrony otoczenia papierni mają zapisy *Studium* dotyczące kierunków zagospodarowania przestrzennego i wyznaczające obowiązujące strefy ochrony konserwatorskiej. W strefie ochrony konserwatorskiej ścisłej znajdują się: część staromiejska i dzielnica uzdrowiskowa. Natomiast zespół papierni i jego otoczenie mieści się w jednym z pięciu obszarów określonych jako strefy ochrony konserwatorskiej podstawowej. Młyn papierniczy wchodzi w skład *Obszaru zabudowy podmiejskiej ulicy Kłodzkiej wraz z cmentarzem Krzywego Zbocza i papiernią*. Strefa ta scharakteryzowana została jako obszar zabudowy podmiejskiej, z typowymi budowlami o charakterze podmiejskim powstałymi w okresie międzywojennym i drewnianymi budynkami wiejskimi. W odniesieniu do tego obszaru określono następujące warunki zagospodarowania:

– *dopuszcza się uzupełnienie, po północnej stronie drogi, nielicznymi pojedynczymi budynkami współczesnymi. Ich gabaryty powinny być zbliżone do budynków już istniejących,*
– *należy stosować dachy strome,*
– *konieczność zachowania od strony wjazdu od Kłodzka nie zakłóconego widoku na efektowną bryłę zabytkowej papierni*[72].

W strefie ochrony konserwatorskiej – ekspozycji, wskazano, że należy uwzględnić ochronę panoram (ekspozycji sylwety miasta), w tym m.in. widok z drogi krajowej nr 8 na Muzeum Papiernictwa. W strefie tej obowiązuje:

[72] *Studium uwarunkowań...*, s. 93.

– *zakaz wznoszenia nowych obiektów kubaturowych ograniczających ekspozycję widoku sylwety miasta z drogi krajowej nr 8 od strony wjazdu z kierunku Kłodzka oraz widoku na Nawojową Górę i stoki Krzywego Zbocza,*
– *ograniczenie zieleni do form niskich (trawniki, krzewy) ukształtowanych w sposób nie zasłaniający widoku na miasto*[73].

Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Duszniki-Zdrój na lata 2016–2020[74]

Istotnym dokumentem samorządu miasta pozostającym w ścisłym związku z problematyką ochrony i zarządzania młynem papierniczym, zwłaszcza w aspekcie jego przyszłego użytkowania i rozwoju jest *Lokalny Program Rewitalizacji*. Dokument ten w interesującym nas obszarze uznaje Muzeum Papiernictwa jako ważną w mieście instytucję kultury, wskazując, że jest to jedyna w Polsce placówka muzealna zajmująca się tematyką papiernictwa, mieszcząca się w zabytkowym XVII-wiecznym młynie papierniczym. Krótko charakteryzuje zbiory muzeum oraz zwraca uwagę – w kontekście diagnozy zjawisk w sferze przestrzenno-funkcjonalnej – że w ramach *Infrastruktury Czasu Wolnego (Kultura, Sport, Rekreacja)* działalność i oferta Muzeum (edukacyjna, wydawnicza, naukowo-badawcza) zajmuje poczesne miejsce. Zauważone też zostało rokrocznie organizowane (od 2001 r.) *Święto Papieru* jako ważne wydarzenie kulturalne, cieszące się dużym zainteresowaniem zwiedzających.[75]

Autorzy programu rewitalizacji (na podstawie przeprowadzonej diagnozy zjawisk kryzysowych, konsultacji z lokalnymi liderami oraz w oparciu o badania wśród mieszkańców miasta), uznali m.in. teren ulicy Kłodzkiej, przy której zlokalizowany jest zabytkowy zespół papierni, za teren zdegradowany i wyznaczony jako część obszaru, który należy poddać rewitalizacji. Warto tu przytoczyć krótkie uzasadnienie tej diagnozy. *W toku prac warsztatowych oraz bazując na wynikach badań z mieszkańcami zdecydowano się wyznaczyć do rewitalizacji obszary zlokalizowane w centralnej części miasta, tj. obejmujące swoim zasięgiem Rynek i jego okolice oraz teren, na którym zlokalizowany jest obiekt Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju. Obszar ten odznacza się koncentracją zabudowy mieszkalnej, w tym obiektów zabytkowych oraz występowaniem znaczących dla rozwoju lokalnego instytucji. Obszar ten posiada istotne znaczenie dla rozwoju lokalnego, związane z potencjałem aktywizacji gospodarczej gminy, w szczególności związanej z rozwojem usług na rzecz mieszkańców, turystów i kuracjuszy. Gmina Duszniki-Zdrój to przede wszystkim miejscowość turystyczna. Ruch turystyczny kumuluje się w obecnej chwili głównie w części zdrojowej oraz w Zieleńcu. Obszar Rynku i jego otoczenia mógłby stać się kolejnym istotnym miejscem obsługi ruchu turystycznego. Obszar ten charakteryzuje się wysokim potencjałem funkcjonalno-przestrzennym, związanym z ciekawym i zabytkowym układem urbanistycznym, koncentracją usług np. restauracji, sklepów z pamiątkami, lokalnych usług. Obszar wskazany do rewitalizacji charakteryzuje się koncentracją negatywnych zjawisk społecznych, w tym ubóstwa, bezrobocia oraz depopulacji. Ubytek mieszkańców wskazuje na to, że obszar ten nie jest obecnie atrakcyjnym miejscem do zamieszkania. Kolejne problemy tego obszaru związane są z estetyką i stanem technicznym obiektów publicznych oraz mieszkalnych, co wpływa negatywnie na postrzeganie całej miejscowości Duszniki-Zdrój jako kurortu i uzdrowiska.*[76]

[73] Tamże, s. 93.

[74] *Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Duszniki-Zdrój na lata 2016–2020* przyjęty Uchwałą Nr XXII/130/16 Rady Miejskiej w Dusznikach-Zdroju z dnia 29 czerwca 2016 r.

[75] Tamże, s. 115.

[76] Tamże, s. 169.

Fot. 74 Obszar wyznaczony do rewitalizacji w Lokalnym Programie Rewitalizacji

Jako jeden z trzech głównych celów rewitalizacji w gminie Duszniki-Zdrój przyjęto *poprawę i kształtowanie wizerunku miasta*. Miasto uznano jako miejsce, które winno rozwijać się w oparciu o funkcje turystyczno-uzdrowiskowe, przy wykorzystaniu istniejącego potencjału przyrodniczo-krajobrazowego oraz kulturowego. W tak sformułowanym celu niebagatelną rolę odgrywać powinno Muzeum Papiernictwa. Niezwykle istotne z perspektywy planu zarządzania dla młyna papierniczego są też zawarte w programie rewitalizacji wskazania, że cel ten integrować będzie *działania miękkie i organizacyjne np. związane z promocją turystyczną, rozwijaniem i kształtowaniem oferty kulturalnej oraz działania inwestycyjne, związane z poprawą estetyki miasta, funkcjonalności i bezpieczeństwa*.[77] Cele szczegółowe/kierunki działań rewitalizacyjnych wyszczególnione dla tego celu głównego również odgrywają ważną rolę dla funkcjonowania zabytkowego młyna. Cele te sformułowane zostały w następujący sposób:

1.1 Cel szczegółowy: Aktywna polityka promowania miasta, w tym w szczególności obszarów rewitalizowanych, jako miejsca przyjaznego i atrakcyjnego zarówno dla mieszkańców jaki turystów.

1.2. Cel szczegółowy: Poprawa wizerunku miasta i obszaru rewitalizowanego poprzez modernizację i rozwój infrastruktury oraz estetyki otoczenia.

1.3. Cel szczegółowy: Poprawa jakości życia mieszkańców, przede wszystkim w sferze bezpieczeństwa, jakość środowiska naturalnego oraz infrastruktury rekreacyjno-wypoczynkowej.[78]

Muzeum Papiernictwa zaistniało także jako element realizacji ww celów (wśród 38 przedsięwzięć z *Listy planowanych, podstawowych projektów i przedsięwzięć rewitalizacyjnych – Lista A)*, ocenionych jako zgodne z zakresem wsparcia w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Dolnośląskiego 2014–2020[79].

77 Tamże, s. 174.

78 Tamże, s. 175.

79 Bardziej szczegółowe przeanalizowanie tego przedsięwzięcia w rozdziale znajduje się w rozdziale dotyczącym użytkowania i rozwoju.

Uchwała w sprawie uchwalenia Statutu Uzdrowiska Duszniki-Zdrój[80]

Uchwała ta, wyznaczająca strefy ochrony uzdrowiskowej i określająca obowiązujące w nim zakazy oraz zasady kształtowania przestrzeni, jest kolejnym dokumentem, którego ustalenia mają wpływ oraz mogą być wykorzystane dla ochrony papierni oraz jej bliższego i dalszego sąsiedztwa. W ramach przyjętego statutu teren uzdrowiska podzielono na strefy ochronne A, B i C, wyznaczając ich granice oraz formułując szereg zakazów obowiązujących w poszczególnych strefach.

Obszar zespołu papierni znajduje się w strefie uzdrowiskowej B, w której zabrania się m.in.:

- lokalizacji: nowych oraz rozbudowy istniejących zakładów przemysłowych, punktów skupu złomu i punktów skupu produktów rolnych; obiektów handlowych o powierzchni większej niż 400 m2 z obiektami towarzyszącymi; parkingów naziemnych o liczbie miejsc postojowych powyżej 50, z wyjątkiem podziemnych i naziemnych parkingów wielopoziomowych; stacji paliw lub urządzeń emitujących fale elektromagnetyczne mogących znacząco oddziaływać na środowisko, nie bliżej niż 500 m od granicy obszaru strefy ochronnej „A"; punktów dystrybucji i składowania środków chemicznych, produktów naftowych i innych artykułów uciążliwych dla środowiska;
  - wyrębu drzew leśnych i parkowych, z wyjątkiem cięć sanitarnych;
  - pozyskiwania surowców mineralnych innych niż naturalne surowce lecznicze;
  - prowadzenia robót melioracyjnych i innych działań powodujących niekorzystną zmianę istniejących stosunków wodnych;
  - prowadzenia działań mających negatywny wpływ na fizjografię uzdrowiska i jego układ urbanistyczny lub właściwości lecznicze klimatu.

W celu zapewnienia prawidłowej działalności lecznictwa uzdrowiskowego i zachowania walorów uzdrowiskowych miasta, określono także szczegółowe czynności zabronione w poszczególnych strefach ochrony. W przypadku wymagań sanitarnych zabrania się (na całym obszarze uzdrowiska, niezależnie od strefy) stosowania w budownictwie materiałów zawierających azbest i inne składniki uznawane za szkodliwe dla zdrowia ludzi i środowiska.

W zakresie estetyki budynków, sklepów i zakładów usługowych oraz placówek kulturalnych zabrania się na obszarze całego uzdrowiska:

- wykonania ogródków letnich, ustawiania stoisk handlowych, tablic ogłoszeniowych, obiektów małej architektury itp. bez dokumentacji wymaganej na podstawie odrębnych przepisów;
- wykonania prac budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia zamiaru ich wykonania lub uzyskania pozwolenia na budowę, związanych z wzniesieniem nowego obiektu lub powodujących zmianę wyglądu elewacji budynku w przypadku jej remontu – bez uzgodnienia z Urzędem Miejskim Duszniki-Zdrój, na podstawie dostarczonej przez inwestora dokumentacji obejmującej stan pierwotny oraz projektowany obiektu wraz z elementami zagospodarowania terenu, w nawiązaniu do otaczającej zabudowy.

Ponadto na obszarze strefy A oraz stref B i C, w obszarach objętych ochroną konserwatorską, określonych w mpzp zabrania się:

- wykonania od strony terenów publicznych ogrodzeń z siatki stalowej i prefabrykowanych elementów betonowych;
- zastosowania jako pokrycia dachowego budynków o dachach spadzistych: papy;
- stosowanie materiałów wykończeniowych oraz dekoracyjnych innych niż:
  - dla okładzin elewacyjnych: drewniane, kamienne, ceramiczne, klinkierowe, tynk szlachetny, łupek kamienny, szkło;
  - dla nawierzchni ciągów pieszych: kostka kamienna i naśladująca ją betonowa kostka brukowa, nawierzchnie naturalne oraz inne uzgodnione z Urzędem Miejskim w Dusznikach-Zdroju.

Wprawdzie dla terenu zespołu młyna papierniczego i jego otoczenia nie uchwalono dotychczas mpzp, więc zasady te nie są obecnie obowiązujące, mają one jednak znaczenie jako konieczne do uwzględnienia w przypadku przystąpienia przez miasto do opracowania i uchwalenia planu miejscowego.

[80] Uchwała nr XLIV/226/09 Rady Miejskiej w Dusznikach-Zdroju z dnia 29 października 2009 r. w sprawie uchwalenia Statutu Uzdrowiska Duszniki –Zdrój; http://edzienniki.duw.pl/duw/WDU_D/2009/205/3653/akt.pdf; stan na 30.04.2017 r.

DOKUMENTY STRATEGICZNE – POWIATOWE I WOJEWÓDZKIE

Strategia Rozwoju Powiatu Kłodzkiego na lata 2016–2020[81]

Jest to dokument obowiązujący na szczeblu powiatowym, który także powinien wyznaczać cele istotne z punktu widzenia zarządzania zabytkowym zespołem papierni. Jednak w zasadzie, poza wymienieniem Muzeum Papiernictwa jako jednej z jednostek kultury działających na terenie powiatu oraz celami i zadaniami związanymi z rozwojem turystyki, w które może wpisywać się także działalność muzeum (*Wsparcie lokalnych inicjatyw na rzecz rozwoju turystyki oraz realizacja działań służących rozwojowi infrastruktury turystycznej; Utworzenie nowych szlaków turystycznych w oparciu o posiadane obiekty dziedzictwa kulturowego i lokalne tradycje*), w strategii brak jest odniesień do zachowania, wykorzystania i rozwoju tego jedynego na terenie powiatu Pomnika Historii.

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Dolnośląskiego[82]

Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego oparty jest na diagnozie stanu dziedzictwa kulturowego i wyznacza szereg celów, kierunków działań i zadań, które mają bezpośrednie przełożenie na funkcjonowanie dusznickiego muzeum i zabytkowych obiektów stanowiących jego siedzibę. Dotyczą one kwestii ochronnych, finansowych, dokumentacyjnych, badawczych i promocyjnych. W kontekście działań Muzeum Papiernictwa o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO warto zauważyć, że w programie tym dostrzeżono potencjał jaki tkwi w znajdujących się na terenie województwa Pomnikach Historii, zwracając uwagę, że uznanie obiektu lub zespołu obiektów za Pomnik Historii jest warunkiem koniecznym do ubiegania się o wpis na Listę UNESCO. Równocześnie biorąc pod uwagę fakt, że papiernia w Dusznikach będzie aplikować o ten wpis jako dobro seryjne, ważne wydaje się przyjęte w Programie działanie: *Wspieranie współpracy międzyregionalnej i transgranicznej na rzecz ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego* w ramach którego przewidziano realizację zadań polegających na: *budowie i utrwalaniu powiązań instytucjonalnych (w wymiarze międzyregionalnym i transgranicznym) w dziedzinie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego, aktywizacji w zakresie wymiany wiedzy, doświadczeń, sprawdzonych rozwiązań w sferze ochrony, odnowy i wykorzystania zabytków oraz rewitalizacji i zarządzania dziedzictwem kulturowym, realizacji wspólnych projektów międzyregionalnych i międzynarodowych w obszarze dziedzictwa kulturowego*[83].

[81] Strategia Rozwoju Powiatu Kłodzkiego na lata 2016–2020 przyjęta uchwałą nr I/16/16 Rady Powiatu Kłodzkiego w dniu 30 marca 2016 r.

[82] http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Kultura/zabytki/Program_opieki_nad_zabytkami_wojewodztwa_dolnoslaskiego_projekt__4_.pdf

[83] *Program Opieki nad Zabytkami Województwa Dolnośląskiego*, s. 15

Tab. 2 Lokalne formy ochrony oraz ochrona papierni i jej otoczenia w strategicznych dokumentach samorządu lokalnego
Lokalne formy ochrony oraz ochrona papierni i jej otoczenia w strategicznych dokumentach samorządu lokalnego

Forma ochrony lub dokument	Jednostka odpowiedzialna	Czas obowiązywania	Czy istnieje
Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego	Samorząd miasta	nie dotyczy	nie
Park Kulturowy	Samorząd miasta	nie dotyczy	nie
Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego	Samorząd miasta	nie dotyczy	tak
Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Duszniki-Zdrój	Samorząd miasta	2016-2020	tak
Gminny Program Opieki nad Zabytkami	Samorząd miasta	sporządzany na okres 4 lat	nie
Uchwała w sprawie uchwalenia Statutu Uzdrowiska Duszniki-Zdrój	Samorząd Miasta	nie dotyczy	tak
Strategia Rozwoju Powiatu Kłodzkiego na lata 2016-2020	Rada Powiatu Kłodzkiego	2016-2020	tak
Program opieki nad zabytkami powiatu kłodzkiego	Rada Powiatu Kłodzkiego	sporządzany na okres 4 lat	nie
Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego	Samorząd wojewódzki	do 2020	tak
Program Opieki nad Zabytkami Województwa Dolnośląskiego	Samorząd wojewódzki	2015-2018	tak

FINANSOWANIE

Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju jako Instytucja Kultury Samorządu Województwa Dolnośląskiego finansowana jest przede wszystkim ze źródeł samorządu województwa dolnośląskiego. Główne źródło utrzymania Muzeum to dotacja podmiotowa z budżetu województwa dolnośląskiego dla samorządowej instytucji kultury na finansowanie działalności bieżącej w zakresie realizowanych działań statutowych, w tym na utrzymanie i remonty obiektów. Wg danych Muzeum Papiernictwa w 2015 roku dotacja podstawowa organizatora wyniosła 1 490 228 zł. Ponadto pozostałe dotacje udzielone w 2015 r. to: dotacja Starostwa Powiatowego w Kłodzku – 5000 zł, dotacja Gminy Miejskiej Duszniki-Zdrój – 10 000 zł, przychody netto ze sprzedaży – 830 210 zł, pozostałe przychody operacyjne – 43 533 zł.

Natomiast główne źródła finansowania prac remontowych, renowacyjnych, adaptacyjnych i zabezpieczających zabytkowy zespół papierni stanowią w ostatnich latach środki pochodzące z realizowanych przez Muzeum Papiernictwa projektów finansowanych z funduszy europejskich.

Ponadto potencjalne źródła finansowania prac przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków z budżetów jednostek samorządu terytorialnego (samorządu województwa i samorządu lokalnego) to:

- Samorząd województwa dolnośląskiego – środki finansowe przeznaczane rokrocznie na dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na terenie Dolnego Śląska wg zasad określonych w Uchwale nr XXVIII/788/12 SEJMIKU WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO z dnia 8 listopada 2012 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego. Co istotne w przypadku Muzeum Papiernictwa w uchwale tej przyjęto m.in., *że jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową dotacja może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót budowlanych*. Uchwała określa też maksymalną kwotę wnioskowanej dotacji w wysokości nie większej niż 200 000 złotych. W 2016 r. udzielono dotacji o łącznej kwocie 5 mln zł.
- Samorząd Miasta Duszniki-Zdrój – dotacje.

4.2.1 Wnioski i zalecenia

W obecnym stanie prawnym nie są wykorzystane ustawowo określone formy ochrony pozostające w kompetencjach samorządu miasta (ochrona ustalona w mpzp, park kulturowy). Konieczne jest wzmocnienie ochrony dobra w szerszym kontekście historycznego zespołu staromiejskiego oraz zarządzania nim – zarówno w oparciu o prawo miejscowe, jak również przy wykorzystaniu ustaleń w strategicznych dokumentach samorządu miasta. Niezbędne jest wpisanie ochrony i rozwoju młyna papierniczego w politykę przestrzenną, promocyjną, społeczną, ekonomiczną etc. samorządu gminy miejskiej Duszniki-Zdrój.

W tym celu wskazane są m.in. następujące działania samorządu miasta:

- Opracowanie i uchwalenie mpzp co najmniej w granicach wyznaczonej uprzednio strefy buforowej zespołu papierni (w oparciu o dokumenty przedplanistyczne – *Studium wartości kulturowych* lub zaktualizowane *Studium historyczno-urbanistyczne* oraz z wykorzystaniem analizy krajobrazowo-widokowej), gdyż obowiązująca obecnie ochrona otoczenia wynikająca z wpisu do rejestru zabytków otoczenia papierni (w granicach działek znajdujących się w bezpośrednim sąsiedztwie młyna) jest niewystarczającym narzędziem do ochrony szerszego kontekstu krajobrazowo-przestrzennego kompleksu papierni;
- Powołanie, poprzez uchwałę Rady Miasta, Parku Kulturowego oraz opracowanie planu ochrony Parku Kulturowego. W granicach parku kulturowego powinien znaleźć się zespół dusznickiej papierni wraz z otoczeniem, a wnioski i zalecenia zawarte w niniejszym opracowaniu w zakresie problematyki związanej z zagospodarowaniem otoczenia zabytku powinny zostać uwzględnione w planie ochrony PK.
- Aktualizacja *Studium uwarunkowań*, m.in. uwzględniająca rozszerzenie strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej „A" – o pozostałą część ulicy Kłodzkiej z uwzględnieniem budynków papierni i terenu ich bezpośredniego otoczenia – zgodnie z granicami strefy A wyznaczonymi w *Studium historyczno-urbanistycznym*.
- Opracowanie i uchwalenie *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Duszniki-Zdrój* – dokumentu obligatoryjnego, wynikającego z ustawowych obowiązków jst (*Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami)*. Zaleca się, by w programie tym znalazły się konkretne działania i zadania,

których podejmie się samorząd miasta, w celu wsparcia: ochrony, finansowania i promocji oraz poprawy użytkowania (m.in. problem parkingu) najcenniejszego obiektu w mieście, jakim jest duszniczka papiernia. W gminnym programie uwzględnić należy także inne zalecenia i wnioski zawarte w niniejszym planie zarządzania.

- Uwzględnianie i priorytetowe traktowanie papierni – Pomnika Historii w innych uchwalanych dokumentach miasta – strategiach, planach rewitalizacji, projektach etc.
- Wykorzystanie przez samorząd miasta kompetencji jakie daje tzw. Ustawa Krajobrazowa, która wyposażyła samorząd lokalny w konkretne i skuteczniejsze od dotychczasowych narzędzia w zakresie kształtowania zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń. Konieczne jest opracowanie i przyjęcie uchwałą Rady Miasta tzw. Kodeksu Reklamowego. Problem uregulowania sprawy nośników reklamowych jest istotny dla poprawy estetyki bezpośredniego otoczenia młyna papierniczego.
- Dokonanie analizy możliwości wzrostu finansowania. Obecny poziom finansowania Muzeum przez samorząd województwa dolnośląskiego jest niewystarczający. Rozważyć należy, czy istnieją realne możliwości zwiększenia budżetu Muzeum (przeznaczonego nie tylko na bieżące funkcjonowanie oraz konserwację i utrzymanie zabytkowych budynków i otoczenia w jak najlepszym stanie, lecz również umożliwiające rozwój) w ramach obecnej struktury formalno-prawnej (podległość organizacyjna i finansowa od samorządu Województwa Dolnośląskiego). W przypadku braku takich szans dążyć należy do zmiany poprzez współprowadzenie i współfinansowanie jednostki przez Województwo Dolnośląskie oraz Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Status Papierni jako Pomnika Historii, czyli dobra o znaczeniu krajowym – przynajmniej teoretycznie – predestynuje do takich rozwiązań formalnych i finansowych.
- Zabezpieczenie finansowe realizacji zaleceń zawartych w niniejszym Planie Zarządzania, m.in. w zakresie: opracowania dokumentacji aplikacyjnej – wniosku o wpis na Listę UNESCO i związanych z tym prac przygotowawczych (przede wszystkim poszukiwanie partnerów do wpisu seryjnego, transgranicznego, prowadzenie różnorodnych działań promocyjnych w tym zakresie oraz publikowanie prac naukowo-badawczych), przeprowadzenia badań architektonicznych oraz wykonanie prac remontowo-konserwatorskich i konserwatorskich. Finansowanie tych zadań powinno zostać zabezpieczone przez Samorząd Województwa Dolnośląskiego jako organ założycielski Muzeum, przy ewentualnym wsparciu z innych źródeł finansowania.
- Zwiększenie obsady etatowej Muzeum Papiernictwa. Obecna liczba pracowników jest zbyt niska dla zapewnienia rozwoju Muzeum Papiernictwa. Wg przewidywań Dyrekcji Muzeum, po realizacji projektu „Inkubator Kultury", konieczne będzie zwiększenie zatrudnienia o co najmniej 10 etatów.

CZĘŚĆ II

CHARAKTERYSTYKA SYSTEMU OCHRONY I ZARZĄDZANIA DOBREM

5 Zagrożenia i monitoring dobra

Problem zagrożeń dla zabytków i szerzej dziedzictwa oraz zapobiegania tym zagrożeniom – jako zagadnienie ważne w systemie ochrony – wielokrotnie pojawia się w polskim ustawodawstwie, jest też istotnym elementem metodyki ochrony i zarządzania dobrami o najwyższej wartości. Każde dobro niezależnie od jego typu narażone jest na szereg różnorodnych czynników zagrażających jego stanowi, które ogólnie dzieli się na czynniki antropogeniczne i naturalne. By skutecznie chronić dobro i efektywnie nim zarządzać konieczne jest ustalenie czynników, które mogą mu zagrażać (czynników obecnie występujących i potencjalnych) oraz monitorowanie tych zagrożeń, w celu podejmowania działań i środków zapobiegających lub przynajmniej minimalizujących ich negatywny wpływ na dobro i jego wartości. Charakterystyka zagrożeń i ich monitorowanie ma duże znaczenie w ochronie i zarządzaniu, gdyż działania te nastawione są przede wszystkim na ochronę prewencyjną, zapobiegawczą. Identyfikacja potencjalnych zagrożeń, ocena ryzyka ich wystąpienia oraz odpowiedzialne reagowanie na nie pozwala uniknąć rzeczywistego ryzyka, zapobiegać niszczeniu i chronić wartości dobra.

W dotychczasowej pragmatyce ochrony młyna papierniczego w Dusznikach-Zdroju jako zespołu zabytkowego (w tym Pomnika Historii) potencjalne zagrożenia są identyfikowane i eliminowane w drodze realizacji zapisów *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, która w intencji ustawodawcy daje narzędzia do zapobiegania niekorzystnym działaniom odnośnie obiektów zabytkowych objętych ochroną prawną. Zagrożenia te określone w ustawie i opatrzone klauzulą „zabrania się" lub dyrektywą konieczności uzyskania pozwolenia wydanego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków stanowią tylko część potencjalnych zagrożeń dla miejsca. Zagrożenia te są identyfikowane przez zarządcę dobra oraz służby konserwatorskie, jednak brak jest w tym zakresie działań systemowych. Wydaje się, że w przypadku zespołów o dużej wartości są to działania niewystarczające.

5.1 CHARAKTERYSTYKA (OKREŚLENIE) ZAGROŻEŃ, KTÓRE POWINNY BYĆ ZIDENTYFIKOWANE I MONITOROWANE

Zagrożeniem dla dobra i jego różnorodnych wartości może być szereg czynników negatywnych zarówno naturalnych, jak i spowodowanych działalnością człowieka. Zaprezentowana poniżej identyfikacja i charakterystyka aktualnych (i potencjalnych) zagrożeń dla zespołu zabytkowej dusznickiej papierni, podzielona została na trzy zasadnicze bloki tematyczne. Charakterystyka obejmuje zagrożenia oddziałujące na:

- bezpośrednio na dobro/atrybuty;
- system ochrony i zarządzania;
- otoczenie i środowisko (w którym znajduje się dobro).

Identyfikując i charakteryzując zagrożenia oddziałujące na dobro odwołano się do typologii zagrożeń wskazanych we wniosku nominacyjnym w wpis dobra na Listę UNESCO.

Zagrożenia oddziałujące bezpośrednio na dobro/atrybuty

Istotą ochrony dobra jest zachowanie jego wartości, reprezentowanych przez atrybuty oraz cech świadczących o jego autentyzmie i integralności (jakości dobra). Przy tak określonym celu, analiza zagrożeń powinna

opierać się na zidentyfikowaniu i scharakteryzowaniu wszystkich zagrożeń (istniejących i potencjalnych), które mogą negatywnie wpłynąć na zachowanie wartości dobra i jego atrybutów. Określenie specyficznych zagrożeń dla poszczególnych atrybutów oraz dokonanie oceny tych zagrożeń w odniesieniu do autentyzmu i integralności dobra wydaje się być właściwym działaniem w celu optymalizacji działań ochronnych i zarządczych. Identyfikację zagrożeń oddziałujących na atrybuty wartości papierni przedstawiono w formie tabelarycznej, definiując wskaźniki dla poszczególnych atrybutów, zagrożenia tych atrybutów oraz precyzując czy zagrożenie ma taki sam, mniejszy, czy też większy wpływ na zachowanie autentyzmu i integralności.

Legenda:

A autentyzm,
I integralność,
A/I odniesienie do A i I równie istotne,
A>I atrybut o istotniejszym znaczeniu dla autentyzmu miejsca,
A<I atrybut o istotniejszym znaczeniu dla integralności miejsca.

Powiązanie zagrożeń z atrybutami wartości dobra i wpływ zagrożeń na autentyzm i integralność

Kategoria atrybutów	Atrybut	Elementy atrybutu	Wskaźnik	Zagrożenie	Wpływ na zachowanie Autentyzmu i Integralności
SKALA PRZESTRZENNA	Lokalizacja	Lokalizacja w odniesieniu do układu miasta	Zachowanie historycznie ukształtowanego powiązania młyna z rynkiem przez ulicę Kłodzką.	Presja urbanistyczna	A>I
		Lokalizacja w odniesieniu do układu wodnego	Zachowanie dotychczasowego biegu Bystrzycy Dusznickiej/odtworzenie młynówki		
		Lokalizacja w odniesieniu do układu drożnego	Zachowanie historycznego biegu dróg		
	Kompozycja przestrzenna zespołu budynków papierni	Gabaryty	Zachowanie istniejących gabarytów poszczególnych budynków zabytkowego zespołu	Inwestycje związane z rozwojem: nadbudowy, rozbudowy, przebudowy	A
		Układ kompozycyjny	Zachowanie istniejącego układu kompozycyjnego	Inwestycje związane z rozwojem: przekształcenia układu	A>I
		Powiązania komunikacyjne	Zachowanie istniejących powiązań komunikacyjnych	Inwestycje związane z funkcjonowaniem i rozwojem muzeum oraz obsługą ruchu turystycznego	A>I
		Powiązania funkcjonalne i technologiczne	Zachowanie/częściowe odtworzenie historycznych powiązań funkcjonalnych.	Inwestycje związane z funkcjonowaniem i rozwojem muzeum oraz obsługą ruchu turystycznego	A>I
	Otoczenie	Otoczenie w granicach własności muzeum – wszystkie elementy zagospodarowania mające wpływ na charakter miejsca: współczesne budynki, zieleń, nawierzchnie, schody, mała architektura, ogrodzenie, układ komunikacyjny	Zachowanie obecnego zagospodarowania i zainwestowania lub zmiana aranżacji w kierunku częściowego przywrócenia tradycyjnego charakteru miejsca i jego historycznych funkcji.	Inwestycje związane z rozwojem i obsługą ruchu turystycznego: zmiany, modernizacje i aranżacje z dominacją funkcji i form sprzecznych z charakterem miejsca.	A/I

SKALA ARCHITEKTONICZNA	**Zewnętrzna forma architektoniczna młyna**	Bryła	Zachowanie nieprzekształconej bryły ze wszystkimi elementami formy architektonicznej charakterystycznymi dla młynów papierniczych.	Zagrożenia związane z rozwojem: nadbudowy, rozbudowy, przebudowy; Zagrożenia środowiskowe, zwłaszcza katastrofy naturalne (powodzie, pożary, wichury); Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Akty wandalizmu.	A/I
		Elewacje	Zachowanie historycznych (nawarstwionych) podziałów i artykulacji elewacji; Zachowanie oryginalnych elementów (portale, obramienia okienne, wykusz latrynowy); Zachowanie odmiennego charakteru elewacji reprezentacyjnych i produkcyjnych z ewentualnym odtworzeniem nieistniejącej dekoracji architektonicznej (w zach. części elewacji południowej). Stan techniczny	Zagrożenia środowiskowe, zwłaszcza katastrofy naturalne (powodzie, pożary, wichury); Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Akty wandalizmu; Złe utrzymanie – brak działań i/lub nieprawidłowe działania remontowo-konserwatorskie	A/I
		Dekoracja architektoniczna	Zachowanie nieprzekształconego, specyficznego wystroju architektonicznego; Stan techniczny dekoracji.	Zagrożenia środowiskowe: – zanieczyszczenie powietrza, – szkodliwe działanie czynników atmosferycznych (deszcz, śnieg, grad, promieniowanie słoneczne; – katastrofy naturalne (powodzie, pożary, wichury); Fizyczne zużycie materiału; Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Akty wandalizmu; Złe utrzymanie – brak działań i/lub nieprawidłowe działania remontowo-konserwatorskie	A/I
		Kolorystyka	Zachowanie obecnej charakterystycznej kolorystyki, odtworzonej w oparciu o badania tynków.	Zagrożenia środowiskowe: – zanieczyszczenie powietrza, – szkodliwe działanie czynników atmosferycznych (deszcz, śnieg, grad, promieniowanie słoneczne; – katastrofy naturalne (powodzie, pożary, wichury); Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Złe utrzymanie – brak działań i/lub nieprawidłowe działania remontowo-konserwatorskie	A

SKALA ARCHITEKTONICZNA	**Zewnętrzna forma architektoniczna młyna**	Inne elementy współtworzące formę	Zachowanie oryginalnych elementów: portali, obramień okiennych, wykuszu latrynowego, rynny	Zagrożenia środowiskowe: – zanieczyszczenie powietrza, – szkodliwe działanie czynników atmosferycznych (deszcz, śnieg, grad, promieniowanie słoneczne; – katastrofy naturalne (powodzie, pożary, wichury); Fizyczne zużycie materiału; Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Złe utrzymanie – brak działań i/lub nieprawidłowe działania remontowo-konserwatorskie	A/I
	Zewnętrzna forma architektoniczna suszarni	Bryła	Zachowanie nieprzekształconej bryły	Zagrożenia związane z rozwojem: nadbudowy, rozbudowy, przebudowy; Zagrożenia środowiskowe, zwłaszcza katastrofy naturalne (powodzie, pożary, wichury); Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Akty wandalizmu	A/I
		Elewacje i ich kolorystyka	Zachowanie istniejących podziałów elewacji, artykulacji, otworów okiennych i drzwiowych; kolorystyki. Stan techniczny wszystkich elementów współtworzących formę architektoniczną.	Zagrożenia środowiskowe: – zanieczyszczenie powietrza, – szkodliwe działanie czynników atmosferycznych (deszcz, śnieg, grad, promieniowanie słoneczne; – katastrofy naturalne (powodzie, pożary, wichury); Fizyczne zużycie materiału; Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Złe utrzymanie – brak działań i/lub nieprawidłowe działania remontowo-konserwatorskie	A/I
	Zewnętrzna forma pawilonu	Bryła	Zachowanie nieprzekształconej bryły.	Zagrożenia związane z rozwojem: nadbudowy, rozbudowy, przebudowy; Zagrożenia środowiskowe, zwłaszcza katastrofy naturalne (powodzie, pożary, wichury); Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Akty wandalizmu.	A/I

SKALA ARCHITEKTONICZNA	Zewnętrzna forma pawilonu	Elewacje i ich wystrój	Zachowanie istniejących podziałów elewacji, artykulacji, otworów okiennych i drzwiowych; wystroju architektonicznego; Stan techniczny wszystkich elementów współtworzących formę architektoniczną.	Zagrożenia środowiskowe: – zanieczyszczenie powietrza, – szkodliwe działanie czynników atmosferycznych (deszcz, śnieg, grad, promieniowanie słoneczne; – katastrofy naturalne (powodzie, pożary, wichury); Fizyczne zużycie materiału; Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Złe utrzymanie – brak działań i/lub nieprawidłowe działania remontowo-konserwatorskie	A/I
		Kolorystyka	Zachowanie obecnej charakterystycznej kolorystyki, odtworzonej w oparciu o badania tynków.	Zagrożenia środowiskowe: – zanieczyszczenie powietrza, – szkodliwe działanie czynników atmosferycznych (deszcz, śnieg, grad, promieniowanie słoneczne; – katastrofy naturalne (powodzie, pożary, wichury); Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Złe utrzymanie – brak działań i/lub nieprawidłowe działania remontowo-konserwatorskie	A
	Wewnętrzna forma architektoniczna młyna	Układ przestrzenny młyna	Zachowanie nieprzekształconego układu przestrzennego	Zagrożenia związane z rozwojem Zagrożenia związane z zarządzaniem – zmiany układu przestrzennego podyktowane nowymi koncepcjami użytkowania	A/I
		Układ funkcjonalny młyna	Zachowanie/odtworzenie historycznego układu funkcjonalnego.	Zagrożenia związane z rozwojem – przekształcenia Zagrożenia związane z zarządzaniem – zmiany układu funkcjonalnego podyktowane nowymi koncepcjami użytkowania	A/I
	Wewnętrzna forma architektoniczna budynku suszarni	Układ przestrzenny suszarni	Zachowanie/odtworzenie historycznego układu przestrzennego	Zagrożenia związane z rozwojem Zagrożenia związane z zarządzaniem – zmiany układu przestrzennego podyktowane nowymi koncepcjami użytkowania	A/I
		Układ funkcjonalny suszarni	Zachowanie/odtworzenie historycznego układu funkcjonalnego.	Zagrożenia związane z rozwojem Zagrożenia związane z zarządzaniem – zmiany układu przestrzennego podyktowane nowymi koncepcjami użytkowania	A/I

SKALA ARCHITEKTONICZNA	**Wewnętrzny wystrój młyna**	Polichromie	Stan zachowania eksponowanych dekoracji malarskich wnętrz. Stan zachowania niewidocznych dekoracji malarskich odkrytych pod stropem „Sali pod kopułą" Wilgotność powietrza w pomieszczeniach z polichromią	Zagrożenia środowiskowe: – zmiany wilgotności, temperatury, zanieczyszczenia; Zagrożenia wynikające ze złego stanu technicznego budynku, np. zalanie, zaciekanie; Zagrożenia katastrofami naturalnymi (powódź, pożar); Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Akty wandalizmu; Niefachowo lub wadliwie prowadzone prace konserwatorskie; Zagrożenia związane z rozwojem.	A/I
	Materiał i konstrukcja młyna	Materiał i konstrukcja	Zachowanie zabytkowego budulca, rodzajów konstrukcji, rozwiązań technicznych, historycznych nawarstwień substancji zabytkowej (materiałów i konstrukcji). Zachowanie oryginalnych elementów struktury budowlanej i konstrukcyjnej z różnych faz budowy. Wierność wykonania a zarazem odróżnialność elementów zastępowanych nowym budulcem i wymienianych elementów konstrukcyjnych. Rodzaj i sposób obróbki wymienianego materiału (powtórzenie materiałów i technik) Stan techniczny.	Zagrożenia środowiskowe: – zanieczyszczenie powietrza, – szkodliwe działanie czynników atmosferycznych (deszcz, śnieg, grad, promieniowanie słoneczne; – katastrofy naturalne (powodzie, pożary, wichury); Fizyczne zużycie materiału; Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Akty wandalizmu; Złe utrzymanie – brak działań i/lub nieprawidłowe działania remontowo-konserwatorskie Nieodpowiedni dobór wymienianego materiału. Zagrożenia związane z rozwojem turystyki. Zagrożenia związane z nieprawidłowym użytkowaniem (np. przeciążenia stropów).	A/I
	Materiał i konstrukcja suszarni	Materiał i konstrukcja	Zachowanie zabytkowego budulca, rodzajów konstrukcji, rozwiązań technicznych, historycznych nawarstwień substancji zabytkowej (materiałów i konstrukcji). Zachowanie oryginalnych elementów struktury budowlanej i konstrukcyjnej z różnych faz budowy. Wierność wykonania a zarazem odróżnialność elementów zastępowanych nowym budulcem i wymienianych elementów konstrukcyjnych. Rodzaj i sposób obróbki wymienianego materiału (powtórzenie materiałów i technik) Stan techniczny.	Zagrożenia środowiskowe: – zanieczyszczenie powietrza, – szkodliwe działanie czynników atmosferycznych (deszcz, śnieg, grad, promieniowanie słoneczne; – katastrofy naturalne (powodzie, pożary, wichury); Fizyczne zużycie materiału; Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Akty wandalizmu; Złe utrzymanie – brak działań i/lub nieprawidłowe działania remontowo-konserwatorskie Nieodpowiedni dobór wymienianego materiału. Zagrożenia związane z rozwojem turystyki. Zagrożenia związane z nieprawidłowym użytkowaniem	A/I

SKALA ARCHITEKTONICZNA	**Materiał i konstrukcja pawilonu wejściowego**	Materiał i konstrukcja	Zachowanie zabytkowego budulca, rodzajów konstrukcji, rozwiązań technicznych, historycznych nawarstwień substancji zabytkowej (materiałów i konstrukcji). Zachowanie oryginalnych elementów struktury budowlanej i konstrukcyjnej z różnych faz budowy. Wierność wykonania a zarazem odróżnialność elementów zastępowanych nowym budulcem i wymienianych elementów konstrukcyjnych. Rodzaj i sposób obróbki wymienianego materiału (powtórzenie materiałów i technik) Stan techniczny.	Zagrożenia środowiskowe: – zanieczyszczenie powietrza, – szkodliwe działanie czynników atmosferycznych (deszcz, śnieg, grad, promieniowanie słoneczne; – katastrofy naturalne (powodzie, pożary, wichury); Fizyczne zużycie materiału; Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Akty wandalizmu; Złe utrzymanie – brak działań i/lub nieprawidłowe działania remontowo-konserwatorskie Nieodpowiedni dobór wymienianego materiału. Zagrożenia związane z rozwojem turystyki. Zagrożenia związane z nieprawidłowym użytkowaniem	A/I
SKALA OBIEKTÓW RUCHOMYCH	**Wyposażenie papierni**	Wyposażenie młyna związane z funkcją produkcyjną: – elementy pochodzące z młyna w Dusznikach – elementy pozyskane i odtworzone	Zachowanie/odtworzenie/ uzupełnienie wyposażenia	Zagrożenia środowiskowe: – zmiany wilgotności, temperatury, zanieczyszczenia;, Katastrofy naturalne (powodzie, pożary); Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Akty wandalizmu; Kradzieże; Nieprawidłowo prowadzone prace remontowo-konserwatorskie.	A/I
		Wyposażenie związane z dawną funkcją mieszkalną	Zachowanie/odtworzenie/ uzupełnienie wyposażenia	Zagrożenia środowiskowe: – zmiany wilgotności, temperatury, zanieczyszczenia;, Katastrofy naturalne (powodzie, pożary); Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Akty wandalizmu; Kradzieże; Nieprawidłowo prowadzone prace remontowo-konserwatorskie.	A/I
		Eksponaty muzealne	Zachowanie/uzupełnianie zbiorów	Zagrożenia środowiskowe: – zmiany wilgotności, temperatury, zanieczyszczenia;, Katastrofy naturalne (powodzie, pożary); Brak lub zły stan systemów zabezpieczających; Akty wandalizmu; Kradzieże; Nieprawidłowo prowadzone prace remontowo-konserwatorskie.	A<I

SKALA FUNKCJONALNA	**Funkcja**	Funkcja produkcyjna i jej ciągłość	Utrzymanie funkcji produkcyjnej zgodnie z historycznym przebiegiem procesu wytwarzania papieru czerpanego.	Zagrożenia związane z zarządzaniem muzeum – rezygnacja z wytwarzania papieru (np. ze względów ekonomicznych, braku wykwalifikowanych pracowników, zmiany koncepcji prezentacji dobra etc.)	A/I
		Funkcja mieszkalna i reprezentacyjna	Zachowanie, uczytelnienie, eksponowanie funkcji mieszkalnej i reprezentacyjnej – w sposobie aranżacji wnętrz oraz prezentacji i sposobie narracji	Zagrożenia związane z zarządzaniem muzeum: – wprowadzenie do dawnych pomieszczeń mieszkalnych funkcji nieadekwatnych do ich pierwotnego przeznaczenia, – nieprawidłowa prezentacja znaczenia tej funkcji.	A/I
		Funkcja muzealna	Zachowanie dotychczasowego profilu	Brak zagrożeń	Nie dotyczy
SKALA NIEMATERIALNA	**Tradycje historyczne i zawodowe**	Młyn papierniczy z epoki przedindustrialnej, w którym nadal wytwarzany jest papier czerpany oraz ekspozycja muzealna	Dokumentowanie i zachowanie tradycji papiernictwa. Wyjątkowe i unikatowe w Polsce świadectwo tradycji ręcznego wytwarzania papieru.	Zaniechanie wytwarzania papieru czerpanego	A/I
		Zawód papiernika – kontynuacja i przekazywanie umiejętności	Kontynuacja i przekazywanie umiejętności wytwarzania papieru czerpanego.	Zanik zawodu ze względów ekonomicznych i społecznych	A/I
	Osoby związane z miejscem	Kolejne rody znanych królewskich papierników	Zachowanie pamięci o ważnych postaciach w historii Dusznik-Zdroju i Śląska. Dokumentowanie i przekazywanie wiedzy o osobach związanych z miejscem.	Brak lub błędy polityki informacyjnej	A/I
		Malarz Caspar Rathsmann			
		Fryderyk Chopin			
	Atmosfera i odczucia powiązane z miejscem i jego nawarstwioną funkcją muzealną	Młyn papierniczy jako miejsce wytwarzania papieru i doskonalenia sposobów produkcji	Odczucie reprezentowane przez szereg atrybutów	Przekształcenia, modernizacje, ingerencje, wprowadzanie elementów i materiałów nowoczesnych. Rezygnacja z wytwarzania papieru historycznymi metodami.	A>I
		Młyn papierniczy jako „rezydencja" dusznickich papierników	Atmosfera i odczucie reprezentowana przez szereg atrybutów (przede wszystkim: pawilon wejściowy, dekoracja elewacji i polichromie we wnętrzach)		
		Młyn jako Muzeum Papiernictwa – ważny ośrodek turystyczny, kulturalny, edukacyjny	Poczucie dawności obiektu oraz wagi i znaczenia papieru dla rozwoju cywilizacji, kultury i sztuki		

Fot. 75 Ryzyko powodzi raz na 100 lat, Źródło: http://mapy.isok.gov.pl/pdf/M33057/M33057Dd1_RS_1.pdf

Fot. 76 Ryzyko powodzi raz na 100 lat, Źródło: http://mapy.isok.gov.pl/pdf/M33057/M33057Dd1_RL_10.pdf

Fot. 77 System osłony przeciwpowodziowej powiatu kłodzkiego. Schemat rozmieszczenia posterunków pomiarowych, źródło: http://lsop.powiat.klodzko.pl/index.php?&link=DATA&opt=OptMAP&rl=1946112479710194

Wykaz zagrożeń aktualnych i potencjalnych w odniesieniu po poszczególnych atrybutów i ich elementów pozwala na wskazanie tych negatywnych czynników, które jako występujące w odniesieniu do większości atrybutów wymagają szerszej prezentacji oraz omówienia działań podjętych w celu ich minimalizacji. Wśród tych zidentyfikowanych czynników wpływających na dobro i jego wartości wskazać należy przede wszystkim:

KATASTROFY NATURALNE:

Zagrożenie powodzią

Jednym z podstawowych zagrożeń dla zespołu zabytkowych budynków papierni jest potencjalne zagrożenie powodzią. Zagrożenie to spowodowane jest lokalizacją dobra w bezpośrednim sąsiedztwie górskiej rzeki. O kilkukrotnych zniszczeniach dusznickiego młyna w wyniku powodzi informują źródła historyczne. Ostatnia, groźna w skutkach dla zabytkowych budynków i jego wyposażenia, powódź miała miejsce w 1998 r. Woda zalała wówczas pomieszczenie czerpalni w budynku młyna, podmyła fundamenty suszarni (co stanowiło poważne zagrożenie dla stabilności konstrukcji budynku), zniszczyła muzealny dziedziniec. Usuwanie skutków powodzi wiązało się z dużymi nakładami finansowymi oraz koniecznością częściowej wymiany zabytkowej substancji.

W celu ograniczenia kolejnych potencjalnych zagrożeń powodziowych podwyższono obmurowanie koryta Bystrzycy Dusznickiej. W obiekcie uporządkowano gospodarkę ściekową, co umożliwia szybszy odpływ wody z partii przyziemia. W 2008 r. koryto rzeki wzdłuż posesji Muzeum zostało oczyszczone i wzmocnione. Powódź w 1998 r. była na tyle groźna i dotkliwa w skutkach dla części obszaru miasta, że informacja o niej znalazła się w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Duszniki-Zdrój*. Wskazano w nim, że obszary narażone na niebezpieczeństwo powodzi to szczególnie tereny zainwestowania miejskiego, położone wzdłuż koryta Bystrzycy Dusznickiej (tereny rozciągające się od Muzeum Papiernictwa przez Łąki Poborowinowe do Parku Zdrojowego). Ryzyko powodzi na tym obszarze zostało określone jako raz na 100 lat – w ramach stworzonego przez Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej PIB Informatycznego Systemu Osłony Kraju. Ponadto, zgodnie z informacją w *Studium uwarunkowań*... Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej we Wrocławiu zlecił wykonanie opracowania *Studium ochrony przed powodzią Kotliny Kłodzkiej, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony miasta Kłodzka* (Wrocławska Agencja Rozwoju regionalnego, 2004 r.). W opracowaniu wskazano zasięgi zalewów wód powodziowych rzeki Bystrzycy Dusznickiej o prawdopodobieństwie występowania Q1%, o statusie obszaru szczególnego (bezpośredniego) zagrożenia powodzią oraz Q10%. W *Studium ochrony*... została także wyznaczona strefa zalewu historycznego z 1998 r. W Dusznikach-Zdroju zasięgi te obejmują m. in. osiedle przy ul. Sprzymierzonych, stadion sportowy przy Al. Chopina, bloki przy ul. Zdrojowej, teren wzdłuż ul. Zielonej, Park Zdrojowy.

Ponadto z uwagi na zagrożenie powodziowe Bystrzyca Dusznicka podlega obecnie stałemu monitoringowi hydrometeorologicznemu. W ramach Lokalnego Systemu Osłony Przeciwpowodziowej (LSOP) Powiatu Kłodzkiego na rzece w Dusznikach-Zdroju znajduje się automatyczny punkt pomiaru stanu wód (wodowskaz), zaś w Zieleńcu – automatyczny punkt pomiaru opadów atmosferycznych (posterunek opadowy).[84]

Ważną inwestycją, która wzmocniłaby zabezpieczenie przeciwpowodziowe zespołu papierni, byłaby budowa suchych zbiorników przeciwpowodziowych na rzece Bystrzyca Dusznicka, powyżej miejscowości Duszniki-Zdrój. Wg informacji przekazanej Dyrektorowi Maciejowi Szymczykowi przez Starostę Kłodzkiego Macieja Awiżenia, istnieje koncepcja budowy dwóch suchych zbiorników retencyjnych na rzece Bystrzyca Dusznicka, powyżej miejscowości Duszniki-Zdrój, jednak w obecnej fazie budowy systemu ochrony przeciwpowodziowej powiatu kłodzkiego zbiorniki te nie będą budowane. Koncepcja ich realizacji z punktu widzenia zabezpieczenia papierni przed powodzią jest słuszna.

Zagrożenie pożarem

Dużym zagrożeniem dla obiektów drewnianych jest możliwość pożaru i niebezpieczeństwo stosunkowo szybkiego, ze względu na łatwopalny materiał jakim jest drewno, całkowitego unicestwienia obiektu. Wśród potencjalnych przyczyn pożarów można wskazać zarówno przyczyny naturalne (np. wyładowania atmosferyczne) jak również działania ludzkie – przypadkowe (np. w trakcie prac remontowych) i celowe (np. podpalenie jako akt wandalizmu). Zasadniczym budulcem obiektów zabytkowego zespołu młyna papierniczego jest drewno. Z tego względu pożar jest potencjalnym czynnikiem zagrażającym budynkom papierni. W celu minimalizacji tego zagrożenia papiernia wyposażona jest w systemy sygnalizacji włamań SSWN i system wykrywania pożaru. System wykrywania pożaru bezpośrednio połączony jest z centralą usytuowaną w Powiatowej Straży Pożarnej w Kłodzku. Ponadto w celu wzmocnienia ochrony przeciwpożarowej w 2016 r. zamontowana została w papierni instalacja systemu gaszenia mgłą wodną[85]. System złożony z instalacji z dyszami mgłowymi zewnętrznymi i wewnętrznymi (ok. 1200 dysz), pompy, zbiornika wody, czujników jest nowoczesnym urządzeniem ppoż., którego zaletami jest m.in. duża skuteczność gaszenia, stosunkowo niewielkie zużycie wody oraz zminimalizowanie strat materialnych (powodowanych przez zalanie wnętrza w przypadku innych systemów gaśniczych). Z chwilą wykrycia zagrożenia i rozpoczęcia automatycznej akcji gaśniczej do jednostki straży pożarnej przekazywany jest sygnał alarmowy. Potencjalnego niebezpieczeństwa pożaru zapewne nigdy nie uda się wyeliminować całkowicie. Jest to w odniesieniu do zasobów drewnianych obiektów zabytkowych druga (obok stopniowej destrukcji budulca) przyczyna ubytku zasobów. Jednak istniejące obecnie w Muzeum Papiernictwa systemy zabezpieczenia przeciwpożarowego, zwłaszcza zamontowany w 2016 r. system FOGG, są wystarczające dla ochrony dobra, pod warunkiem ich prawidłowego użytkowania i serwisowania.

84 *Katastrofalność powodzi, nawalny charakter opadów atmosferycznych połączonych z burzami, były jednymi z przesłanek, które doprowadziły do powstania na terenie powiatu kłodzkiego systemu monitoringu hydrometeorologicznego. Starania władz lokalnych o powstanie tego systemu datują się od roku 1997, a zostały zintensyfikowane po tragicznej powodzi z 1998 roku i przyniosły efekt z końcem 1999 roku, kiedy to rozpoczęto prace projektowe i budowlane. Lokalny System Osłony Przeciwpowodziowej powiatu kłodzkiego został ostatecznie uruchomiony w kwietniu 2002 roku i po kilku modyfikacjach składa się z: 22 automatyczne punkty pomiaru stanów wód w rzekach, 17 automatycznych punktów pomiarów opadów atmosferycznych, stanowiska dyspozytorskiego w Powiatowym Centrum Zarzadzania Kryzysowego, 14 stanowisk dyspozytorskich w Gminnych Centrach Zarządzania Kryzysowego, dwóch stanowisk branżowych: w KP PSP w Kłodzku oraz na Stacji Hydrometeorologicznej IMGW PIB w Kłodzku. Dane z LSOP przekazywane są co 15 minut dla służb kryzysowych, inspekcji i straży oraz do serwisu internetowego, czyli są aktualizowane w czasie bieżącym przez okrągłą dobę. Dostęp do odczytów stanów wód i wielkości opadów posiada praktycznie każda zainteresowana osoba, co było zresztą intencją twórców systemu – nie ograniczać w żaden sposób dostępu do informacji, które mogą wpłynąć na zwiększenie poczucia bezpieczeństwa mieszkańców powiatu poprzez łatwy do nich dostęp.*
źródło: http://lsop.powiat.klodzko.pl/index.php?&link=DATA&opt=OptMAP&rl=1946112479710194

85 Montaż instalacji zrealizowany został w ramach projektu pn. Renowacja i adaptacja na cele kulturalne zabytkowego budynku suszarni oraz zabezpieczenie przeciwpożarowe kompleksu Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju wraz z konserwacją i digitalizacją zbiorów, finansowanego z funduszy norweskich i funduszy EOG oraz ze środków krajowych.

Fot. 78 System gaszenia mgłą. Archiwum Muzeum Papiernictwa

ZAGROŻENIA ZWIĄZANE Z ROZWOJEM:

Rozwój turystyki; Presja urbanistyczna; Adaptacje wnętrz do nowych funkcji; Intensywne użytkowanie

Bogata oferta kulturalna i edukacyjna Muzeum Papiernictwa, działania promocyjne i popularyzatorskie, uznanie papierni za Pomnik Historii to niektóre z czynników, które wpływają pozytywnie na rozwój turystyki. Są to działania pożądane z wielu względów, m.in. społecznych i ekonomicznych, z drugiej strony wzrost liczby turystów niesie też szereg zagrożeń. W przypadku stosunkowo niewielkiego obiektu jakim jest młyn papierniczy, w odniesieniu do liczby turystów, te potencjalne zagrożenia stanowią dość istotne czynniki, które mogą negatywnie wpływać na bezpieczne użytkowanie zabytku i zachowanie jego wartości. Wzrost liczby turystów i związane z tym intensywne użytkowanie budynków generuje cały szereg różnego rodzaju zagrożeń. Należą do nich: wzrost wilgotności powietrza we wnętrzach (co negatywnie wpływa przede wszystkim na stan zachowania polichromii), wzrost niebezpieczeństwa zaprószenia ogniem, wzrost możliwości mechanicznych uszkodzeń elementów architektonicznych oraz wystroju i wyposażenia, wzrost możliwości aktów wandalizmu oraz kradzieży elementów wyposażenia. Innego rodzaju zagrożenia związane z rozwojem mogą być związane z dążeniami zarządcy dobra do zmiany sposobu użytkowania obiektów (co w pewnym stopniu dokonało się w odniesieniu do budynku suszarni), które to zmiany miały wpływ na autentyzm miejsca. Potencjalnym zagrożeniem może też być planowana budowa w bezpośrednim sąsiedztwie papierni nowych obiektów oraz infrastruktury służącej do obsługi zwiedzających [86]. Obecne intensywne użytkowanie budynku młyna może stanowić potencjalne zagrożenie dla wytrzymałości stropów.

Szereg zagrożeń związanych z rozwojem dotyczy też prowadzenia prac remontowo-konserwatorskich. W trakcie takich działań występuje najczęściej zwiększone zagrożenie zniszczeń spowodowanych pożarem, a nieprawidłowo wykonywane prace mogą być np. przyczyną zalania lub zamakania pomieszczeń lub zbyt dużych ingerencji w zabytkową substancję obiektów.

Zagrożenia środowiskowe (zanieczyszczenie, zmiany klimatyczne itp.):

W przypadku zespołu budynków dusznickiej papierni, których podstawowym budulcem jest drewno – materiał stosunkowo nietrwały, istotnym zagrożeniem są zagrożenia środowiskowe – zanieczyszczenie powietrza czy szkodliwe działanie czynników atmosferycznych – deszczu, śniegu czy promieniowania słonecznego. Głównymi źródłami emisji zanieczyszczeń atmosfery w przypadku lokalizacji papierni są: transport drogowy, ogrzewanie budynków ze źródeł lokalnych (kotłownie węglowe), napływ zanieczyszczeń z bliższych i dalszych źródeł, stanowiących tło zewnętrzne oraz w mniejszym stopniu produkcja przemysłowa (w mniejszym stopniu, gdyż nie są to tereny o dużym nasileniu przemysłem). Oddziaływanie tych zagrożeń na budulec jakim jest drewno jest oczywiste. Monitoring jakości powietrza dla województwa dolnośląskiego prowadzony jest przez Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska we Wrocławiu. Najbliższe dla Dusznik-Zdroju stacje pomiarowe znajdują się w Kłodzku oraz w Kudowie-Zdroju[87]. Obecnie w Dusznikach-Zdroju, w strefie uzdrowiskowej A stoi stacja klimatyczna, a na przełomie sierpnia i września mają zostać przy niej zamontowane pyłomierze. Wstępne badania jakości powietrza w Dusznikach-Zdroju będą dostępne we wrześniu. Miasto Duszniki-Zdrój nie posiada aktualnego programu ochrony środowiska[88]. Brak więc jest aktualnej diagnozy stanu i ewentualnych kierunków działań w mieście w zakresie zmniejszenia zanieczyszczenia powietrza. W ostatnio obowiązującym programie ochrony środowiska dla Dusznik jako istotne problemy związane

[86] Bardziej szczegółowa analiza tego problemu w rozdziale dotyczącym prezentacji, udostępniania i turystyki.

[87] Aktualny stan zanieczyszczeń powietrza monitorowany w ww stacjach pomiarowych dostępny jest na stronie internetowej http://powietrze.gios.gov.pl/pjp/current.

z zanieczyszczeniem powietrza wskazano na emisję zanieczyszczeń motoryzacyjnych wzdłuż drogi krajowej nr 8 (w której bliskim sąsiedztwie położona jest papiernia). Dodatkowo jako zagrożenie uznano transportowanie tą drogą materiałów niebezpiecznych. Szkody związane z opadami atmosferycznymi i zanieczyszczeniem powietrza oddziałują przede wszystkim na zewnętrzne elementy budynków – na pokrycia dachowe i poszycia elewacji, które to elementy podlegają wymianie podczas regularnych prac konserwatorskich.

Zagrożenia oddziałujące na system ochrony i zarządzania

Scharakteryzowany w rozdziale 4 system ochrony i zarządzania dobrem (krajowy i lokalny) daje podstawę do wskazania podstawowych zagrożeń w tym obszarze. Identyfikacja negatywnych czynników oddziałujących na poszczególne elementy krajowego i lokalnego systemu ochrony jest istotna, gdyż zagrożenia w tym obszarze (choć pośrednio) także mogą przyczyniać się do niekorzystnych zmian w odniesieniu do wartości dobra. Zaznaczyć należy, że w przypadku Pomników Historii, podobnie jak w odniesieniu do dóbr UNESCO: *działania realizowane na poziomie krajowym są oczywiście poza zasięgiem zarządców poszczególnych dóbr, dlatego nie są przedmiotem planów zarządzania – plan zarządzania musi je uwzględniać, traktując jako uwarunkowania*[89]*. W związku z takim założeniem krajowy system ochrony i zarządzania został przedstawiony w planie zarządzania, jednak nie jest przedmiotem analizy zagrożeń. Natomiast najważniejsze zagrożenia dla poszczególnych elementów systemu lokalnego przedstawiono w formie tabelarycznej bez szerszego komentarza, gdyż problematyka ta – bardziej szczegółowo omówiona – zawarta jest w rozdziale 4 Planu Zarządzania (łącznie ze wskazaniem wniosków i zaleceń).*

Najważniejsze zagrożenia w odniesieniu do lokalnego systemu ochrony i zarządzania

ELEMENT LOKALNEGO SYSTEMU OCHRONY	ZAGROŻENIA
Zarządca dobra	Zmiany na stanowiskach osób decyzyjnych Brak lub niewystarczające kompetencje Niewłaściwe zarządzanie zasobami ludzkimi Niezrozumienie znaczenia wartości dobra
Kadra pracowników Muzeum	Obniżenie stanu zatrudnienia Brak odpowiednich kwalifikacji pracowników Konflikty wewnętrzne
Samorząd wojewódzki jako organizator Muzeum Papiernictwa	Brak lub niewystarczające wsparcie dla Muzeum w dążeniach do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO Niedocenianie znaczenia młyna papierniczego i jego wartości w kontekście całości zasobu dziedzictwa kulturowego województwa Brak zintegrowanego systemu informacji i promocji turystycznej regionu
Prawo lokalne i dokumenty strategiczne	Brak lub niewystarczające uwzględnianie ochrony dobra i jego otoczenia w mpzp i dokumentach strategicznych Brak opracowanych i uchwalonych dokumentów strategicznych odnoszących się do ochrony i zarządzania dziedzictwem na szczeblu lokalnym, powiatowym i wojewódzkim Nieuwzględnianie ochrony młyna papierniczego w dokumentach strategicznych Brak wspólnych, komplementarnych z celami Muzeum Papiernictwa działań samorządu lokalnego w kierunku ochrony, promocji i rozwoju muzeum, będących odzwierciedleniem planowania strategicznego samorządu miasta.
Finansowanie	Obniżenie wysokości dotacji podmiotowej organu założycielskiego Niewykorzystywanie zewnętrznych źródeł finansowania

88 Ostatni Program Ochrony Środowiska dla Gminy Duszniki-Zdrój obowiązywał w latach 2005–2011.

89 B. Szmygin, *Światowe dziedzictwo kultury UNESCO – charakterystyka, metodologia, zarządzanie*, Warszawa–Lublin 2016.

Zagrożenia oddziałujące na otoczenie i środowisko (w którym znajduje się dobro)

Zagrożenia oddziałujące na otoczenie i środowisko, w którym znajduje się i funkcjonuje zabytkowy młyn papierniczy i Muzeum Papiernictwa obejmuje bardzo szeroki zakres różnorodnych czynników, które mogą mieć negatywny wpływ na dobro. Są to m.in. czynniki ekonomiczne, społeczne, polityczne, demograficzne itp. Zarządca dobra nie ma możliwości wpływania na te zmieniające się uwarunkowania. Natomiast z punktu widzenia ochrony wartości papierni oraz funkcjonowania i rozwoju muzeum niebagatelne znaczenie ma szereg decyzji podejmowanych przez samorząd miasta Duszniki-Zdrój. Dotyczy to przede wszystkim polityki samorządu w zakresie kształtowania i ochrony przestrzeni kulturowej miasta, ale też programowania rozwoju miasta, prowadzenia polityki edukacyjnej, związanej z rozwojem turystyki czy zagadnień dotyczących lokalnej gospodarki i przedsiębiorczości. Te zagadnienia poruszane są także (w nieco innych kontekstach) w innych rozdziałach planu zarządzania, jednak zasadne wydaje się wskazanie najważniejszych zagrożeń, które związane są z działaniami (lub ich brakiem) samorządu lokalnego. Należą do nich przede wszystkim:

- brak miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszarów sąsiadujących z zespołem papierni oraz nieuwzględnianie w planowaniu przestrzennym w mieście ochrony wglądów i osi widokowych na zespół papierni (w związku z powyższym zespół papierni nie jest odpowiednio zabezpieczony przed niekorzystnymi potencjalnymi ingerencjami związanymi z szeroko rozumianym rozwojem – zwłaszcza dotyczącym otoczenia tych obiektów. Bez odpowiednich zabezpieczeń prawnych istnieje potencjalne zagrożenie powstawania zabudowy dysharmonizującej zarówno w bezpośrednim sąsiedztwie młyna, jak i w dalszym otoczeniu – co może ingerować w panoramy widokowe i niekorzystnie wpływać na walory ekspozycyjne dobra);
- potencjalne zagrożenie presją inwestycyjną;
- brak realizacji zadań przyjętych w programie rewitalizacji; dalsza dekapitalizacja zabudowy w otoczeniu papierni (dotyczy przede wszystkim ul. Kłodzkiej);
- ukierunkowanie rozwoju turystyki w mieście na turystykę uzdrowiskową i związaną ze sportami zimowymi, z pominięciem turystyki dziedzictwa kulturowego;
- potencjalne konflikty między samorządem miasta a Muzeum Papiernictwa, np. związane z rozwojem turystyki czy infrastrukturą okołoturystyczną (np. kwestia parkingu).

5.2 CHARAKTERYSTYKA SYSTEMU MONITORINGU DOBRA

W ogólnym rozumieniu monitoring definiowany jest jako regularne jakościowe i ilościowe pomiary lub obserwacje zjawiska przeprowadzane przez z góry określony czas.

W dotychczasowej praktyce działań zarządczych dotyczących młyna papierniczego obiekt w zasadzie nie był poddawany kompleksowemu, prowadzonemu według przyjętego, wspólnego, np. dla Pomników Historii systemowemu monitoringowi. Nie oznacza to oczywiście, że dusznicka papiernia nie jest wcale monitorowana jako obiekt zabytkowy. O zapewnienie bezpieczeństwa i ochrony wartości dobra dba przede wszystkim zarządca, którzy na co dzień ma możliwość kontroli i reagowania na ewentualne niebezpieczeństwa. Zarządzający obiektem ma też obowiązek ustawowy sprawowania opieki nad nim, co oznacza między innymi, że powinien zabezpieczać i utrzymywać zabytek w jak najlepszym stanie, korzystać z niego w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, a do spełnienia tych zadań niezbędne jest monitorowanie obiektu. Ponadto obiekt monitorowany jest także przez urzędy i instytucje odpowiedzialne za ochronę zabytków. Są to służby konserwatorskie oraz Narodowy Instytut Dziedzictwa. Służby konserwatorskie monitorują przede wszystkim prowadzone prace remontowo-konserwatorskie, ale też stan zachowania i zabezpieczeń dobra oraz mają obowiązek reagowania na wszelkie zgłaszane informacje o potencjalnych zagrożeniach zabytkowych obiektów. NID prowadzi natomiast monitoring polegający na inwentaryzowaniu wszelkich działań prowadzonych przy zabytku i jego otoczeniu – głównie prac remontowo-konserwatorskich, zmian w otoczeniu dobra (fotografie wykonywane z tych samych ustalonych punktów) oraz ocenę stanu zachowania i ewentualnych zagrożeń. Trzeba jednak zaznaczyć, że działania te nie mają jednak charakteru systemowego – są to doraźne akcje realizowane z większą lub mniejszą częstotliwością.

Ponadto szereg zagrożeń – zwłaszcza dotyczących katastrof naturalnych jest monitorowanych przez ustawowo odpowiedzialne za te działania jednostki samorządu (zwłaszcza na szczeblu powiatowym) lub wyznaczone

do tych zadań instytucje, a w ramach przyjętych procedur zarządzania kryzysowego realizowane są zadania służące minimalizowaniu tych zagrożeń lub usuwania ich skutków. Monitoring zagrożeń realizowany jest m.in. przez: Państwową Straż Pożarną (zagrożenia pożarowe), Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej i jego terenowe agendy (zagrożenia powodziowe), Powiatowy Inspektorat Nadzoru Budowlanego (zagrożenia budowlane), Policję i Straż Miejską (zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego), Inspekcja Ochrony Środowiska (zagrożenia ekologiczne).

W sferze ochrony zabytków i zarządzania dziedzictwem w Polsce wyróżniono dotychczas różne typy monitoringu, które funkcjonują bądź jako propozycje teoretyczne, bądź jako pilotażowe próby monitoringu zabytków. Są to następujące typy monitoringu:

- monitoring zasobu, który obejmuje ocenę stanu zachowania i stanu substancji zabytkowej oraz obserwację zmian w tym zakresie;
- monitoring zagrożeń, w którego zakresie leży ocena prawdopodobieństwa wystąpienia i identyfikacja charakteru czynników destrukcyjnych dla zabytku;
- monitoring zarządzania rozumiany jako identyfikacja zmian w zakresie dysponowania i zarządzania dobrem oraz uwarunkowań prawnych z nim związanych;
- monitoring działania, który obejmuje ocenę skuteczności konkretnego programu, projektu, procesu, na podstawie wybranych wskaźników[90].

Należy mieć na uwadze, że realizacja monitoringu we wszystkich wymienionych powyżej obszarach jest w obecnej strukturze funkcjonowania muzeum w zasadzie niemożliwa. Dlatego dla potrzeb niniejszego planu zarządzania, mając na uwadze z jednej strony możliwości zarządcy, z drugiej strony praktyczny wymiar monitoringu, skupiono się na propozycji realizowania monitoringu stanu dobra oraz jego wartości, których nośnikami są wyodrębnione i scharakteryzowane wcześniej atrybuty. Monitoring atrybutów jest realną szansą uchwycenia istoty ewentualnych zmian dotykających dobro, w celu zapobiegania niekorzystnym dla wartości miejsca czynnikom czy działaniom. Obserwacja, pomiar i/lub badanie wskaźników zdefiniowanych dla poszczególnych atrybutów pozwala na ocenę stanu tych atrybutów i reagowania na pojawiające się zagrożenia. Wskaźniki powiązane z konkretnymi atrybutami służą tu przede wszystkim pomiarowi i ocenie czynników określających stan wartości dobra. Tak rozumiane wskaźniki są w tym wypadku parametrami monitorującymi poszczególne atrybuty (lub jego elementy) i służą do oceny ewentualnych zmian stanu atrybutów. Tak prowadzony monitoring wydaje się być także skutecznym sposobem na wczesne wykrywanie zagrożeń oraz niekorzystnych zmian, które mogą negatywnie wpłynąć na wartości dobra.

Ponadto w monitoringu proponowanym do prowadzenia przez zarządcę dobra wskazano także na potrzebę monitorowania innych czynników mających wpływ na dobro i jego otoczenie.

Schematy tych monitoringów przedstawione zostały w formie tabelarycznej.

[90] Wszystkie ww typy monitoringu i ich zakres przytoczono wg artykułu: A. Siwek, *Monitoring zabytków w kontekście zarządzania miejscem światowego dziedzictwa*, /w:/ *Wybrane zagadnienia zarządzania dobrami UNESCO w Polsce*, pod red. B. Szmygina, Warszawa 2015, s. 147–166.

Monitoring dobra w odniesieniu do poszczególnych atrybutów

Kategoria atrybutów	Atrybut	Elementy atrybutu	Wskaźnik	Sposób pomiaru/ badania	Częstotliwość	Jednostka odpowiedzialna
Skala przestrzenna	Lokalizacja	Lokalizacja w odniesieniu do układu miasta	Zachowanie historycznie ukształtowanego powiązania młyna z rynkiem przez ulicę Kłodzką.	Fotografie z drona Podkłady mapowe Analiza inwestycji miejskich	Co 2 lata	Samorząd miasta
		Lokalizacja w odniesieniu do układu wodnego	Zachowanie dotychczasowego biegu Bystrzycy Dusznickiej/ odtworzenie młynówki			
		Lokalizacja w odniesieniu do układu drożnego	Zachowanie historycznego biegu dróg			
	Kompozycja przestrzenna zespołu budynków papierni	Gabaryty	Zachowanie istniejących gabarytów poszczególnych budynków zabytkowego zespołu	Opis zakresu ewentualnych zmian i przekształceń w odniesieniu do ostatniego monitoringu	Corocznie	Zarządca dobra
		Układ kompozycyjny	Zachowanie istniejącego układu kompozycyjnego			
		Powiązania komunikacyjne	Zachowanie istniejących powiązań komunikacyjnych			
		Powiązania funkcjonalne i technologiczne	Zachowanie/częściowe odtworzenie historycznych powiązań funkcjonalnych.			
	Otoczenie	Otoczenie w granicach własności muzeum – wszystkie elementy zagospodarowania mające wpływ na charakter miejsca: współczesne budynki, zieleń, nawierzchnie, schody, mała architektura, ogrodzenie, układ komunikacyjny	Zachowanie obecnego zagospodarowania i zainwestowania lub zmiana aranżacji w kierunku częściowego przywrócenia tradycyjnego charakteru miejsca i jego historycznych funkcji.	Fotografie z drona Opis ewentualnych zmian i przekształceń w odniesieniu do ostatniego monitoringu	Corocznie	Zarządca dobra
Skala architektoniczna	Zewnętrzna forma architektoniczna młyna	Bryła	Zachowanie nieprzekształconej bryły ze wszystkimi elementami formy architektonicznej charakterystycznymi dla młynów papierniczych.	Dokumentacja fotograficzna Opis ewentualnych przekształceń i ingerencji	Corocznie	Zarządca dobra
		Elewacje	Zachowanie historycznych (nawarstwionych) podziałów i artykulacji elewacji; Zachowanie oryginalnych elementów (portale, obramienia okienne, wykusz latrynowy); Zachowanie odmiennego charakteru elewacji reprezentacyjnych i produkcyjnych z ewentualnym odtworzeniem nieistniejącej dekoracji architektonicznej (w zach. części elewacji południowej). Stan techniczny	Dokumentacja fotograficzna Analiza stanu zachowania substancji zabytkowej i stanu technicznego, formułowanie wniosków sprawdzanych przy następnym monitoringu Wykaz pozwoleń konserwatorskich na prace remontowo-konserwatorskie	Corocznie	Zarządca dobra przy współpracy WKZ i OT NID we Wrocławiu
		Dekoracja architektoniczna	Zachowanie nieprzekształconego, specyficznego wystroju architektonicznego; Stan techniczny dekoracji.			

Skala architektoniczna	Zewnętrzna forma architektoniczna młyna	Kolorystyka	Zachowanie obecnej charakterystycznej kolorystyki, odtworzonej w oparciu o badania tynków.	Dokumentacja fotograficzna	Co 2 lata	Zarządca dobra
		Inne elementy współtworzące formę	Zachowanie oryginalnych elementów: portali, obramień okiennych, wykuszu latrynowego, rynny Stan techniczny	Dokumentacja fotograficzna poszczególnych elementów. Analiza stanu zachowania substancji zabytkowej i stanu technicznego, formułowanie wniosków sprawdzanych przy następnym monitoringu Wykaz pozwoleń konserwatorskich na prace konserwatorskie	Corocznie	Zarządca dobra przy współpracy WKZ i OT NID we Wrocławiu
	Zewnętrzna forma architektoniczna suszarni	Bryła	Zachowanie nieprzekształconej bryły	Dokumentacja fotograficzna Opis ewentualnych przekształceń i ingerencji	Corocznie	Zarządca dobra
		Elewacje i ich kolorystyka	Zachowanie istniejących podziałów elewacji, artykulacji, otworów okiennych i drzwiowych; kolorystyki. Stan techniczny wszystkich elementów współtworzących formę architektoniczną.	Dokumentacja fotograficzna Analiza stanu zachowania substancji zabytkowej i stanu technicznego, formułowanie wniosków sprawdzanych przy następnym monitoringu Wykaz pozwoleń konserwatorskich na prace remontowo-konserwatorskie	Corocznie	Zarządca dobra przy współpracy WKZ i OT NID we Wrocławiu
	Zewnętrzna forma pawilonu	Bryła	Zachowanie nieprzekształconej bryły.	Dokumentacja fotograficzna Opis ewentualnych przekształceń i ingerencji.	Corocznie	Zarządca dobra
		Elewacje i ich wystrój	Zachowanie istniejących podziałów elewacji, artykulacji, otworów okiennych i drzwiowych; wystroju architektonicznego; Stan techniczny wszystkich elementów współtworzących formę architektoniczną.	Dokumentacja fotograficzna Analiza stanu zachowania substancji zabytkowej i stanu technicznego, formułowanie wniosków sprawdzanych przy następnym monitoringu Wykaz pozwoleń konserwatorskich na prace remontowo-konserwatorskie	Corocznie	Zarządca dobra przy współpracy WKZ i OT NID we Wrocławiu

Skala architektoniczna		Kolorystyka	Zachowanie obecnej charakterystycznej kolorystyki, odtworzonej w oparciu o badania tynków.	Dokumentacja fotograficzna.	Co 2 lata	Zarządca dobra
	Wewnętrzna forma architektoniczna młyna	Układ przestrzenny młyna	Zachowanie nieprzekształconego układu	Dokumentacja fotograficzna Rzuty poszczególnych kondygnacji Opis ewentualnych zmian	Co 2 lata	Zarządca dobra
		Układ funkcjonalny młyna	Zachowanie/odtworzenie historycznego układu funkcjonalnego.	Opis zachowania lub zmian przywracających pierwotne funkcje	Co 2 lata	Zarządca dobra
	Wewnętrzna forma architektoniczna budynku suszarni	Układ przestrzenny suszarni	Zachowanie/odtworzenie układu przestrzennego	Dokumentacja fotograficzna Rzuty poszczególnych kondygnacji Opis zachowania lub zmian przywracających historyczny układ przestrzenny	Co 2 lata	Zarządca dobra
		Układ funkcjonalny suszarni	Zachowanie/odtworzenie układu funkcjonalnego	Opis zachowania lub zmian przywracających pierwotne funkcje	Co 2 lata	Zarządca dobra
	Wewnętrzny wystrój młyna	Polichromie	Zachowanie eksponowanych dekoracji malarskich wnętrz. Zachowanie niewidocznych dekoracji malarskich odkrytych pod stropem „Sali pod kopułą” Wilgotność powietrza w pomieszczeniach z polichromią	Dokumentacja fotograficzna Opis stanu i ewentualnych zagrożeń (zawilgocenie, zagrzybienie, zabrudzenia, odspojenia i złuszczenia warstwy malarskiej, czynne drewnojady, uszkodzenia mechaniczne) Wykaz przeprowadzonych prac konserwatorskich Pomiar wilgotności powietrza	Corocznie oraz każdorazowo przy pracach konserwatorskich	Zarządca dobra przy współpracy z WKZ I OT NID we Wrocławiu Komisja konserwatorska, konserwatorzy dzieł sztuki
	Materiał i konstrukcja młyna	Materiał i konstrukcja	Zachowanie zabytkowego budulca, rodzajów konstrukcji, rozwiązań technicznych, historycznych nawarstwień substancji zabytkowej (materiałów i konstrukcji). Zachowanie oryginalnych elementów struktury budowlanej i konstrukcyjnej z różnych faz budowy. Wierność wykonania a zarazem odróżnialność elementów zastępowanych nowym budulcem i wymienianych elementów konstrukcyjnych. Rodzaj i sposób obróbki wymienianego materiału (powtórzenie materiałów i technik). Stan techniczny materiałów i konstrukcji.	Dokumentacja fotograficzna Opis stanu technicznego Opis/wykaz materiałów (elementów) wymienianych Wykaz prac remontowo-konserwatorskich	Corocznie oraz przy każdym remoncie	Zarządca dobra przy współpracy WKZ i OT NID we Wrocławiu; specjaliści

Skala architektoniczna	**Materiał i konstrukcja suszarni**	Materiał i konstrukcja	jw	Dokumentacja fotograficzna Opis stanu technicznego Opis/wykaz materiałów (elementów) wymienianych Wykaz prac remontowo-konserwatorskich	Corocznie oraz przy każdym remoncie	Zarządca dobra przy współpracy WKZ i OT NID we Wrocławiu; specjaliści
	Materiał i konstrukcja pawilonu wejściowego	Materiał i konstrukcja	jw	Dokumentacja fotograficzna Opis stanu technicznego Opis/wykaz materiałów (elementów) wymienianych Wykaz prac remontowo-konserwatorskich	Corocznie oraz przy każdym remoncie	Zarządca dobra przy współpracy WKZ i OT NID we Wrocławiu; specjaliści
Skala obiektów ruchomych	**Wyposażenie papierni**	Wyposażenie młyna związane z funkcją produkcyjną: – elementy pochodzące z młyna w Dusznikach – elementy pozyskane i odtworzone	Zachowanie/odtworzenie/uzupełnienie wyposażenia	Dokumentacja fotograficzna Wykaz nabytków Inwentarz muzealny Wykaz prac konserwatorskich	Corocznie	Zarządca dobra
		Wyposażenie związane z dawną funkcją mieszkalną	Zachowanie/odtworzenie/uzupełnienie wyposażenia	Dokumentacja fotograficzna Wykaz nabytków Inwentarz muzealny Wykaz prac konserwatorskich	Corocznie	Zarządca dobra
		Eksponaty muzealne	Zachowanie/uzupełnianie zbiorów	Inwentarz muzealny Wykaz prac konserwatorskich	Corocznie	Zarządca dobra
Skala funkcjonalna	**Funkcja**	Funkcja produkcyjna i jej ciągłość	Utrzymanie/wzbogacenie funkcji produkcyjnej zgodnie z historycznym przebiegiem procesu wytwarzania papieru czerpanego.	Tak/Nie Opis ewentualnych zmian	Co 2 lata	Zarządca dobra
		Funkcja mieszkalna i reprezentacyjna	Zachowanie, uczytelnienie, eksponowanie funkcji mieszkalnej i reprezentacyjnej – w sposobie aranżacji wnętrz oraz prezentacji i sposobie narracji			
		Funkcja muzealna	Zachowanie dotychczasowego profilu	Tak/Nie		

Skala niematerialna	Tradycje historyczne i zawodowe	Tradycje związane z wytwarzaniem papieru, doskonaleniem produkcji, wysoką jakością dusznickiego papieru	Dokumentowanie i zachowanie tradycji papiernictwa i ręcznego wytwarzania papieru.	Tak/Nie Opis ewentualnych zmian	Co 2 lata	Zarządca dobra
		Zawód papiernika – kontynuacja i przekazywanie umiejętności	Zachowanie i przekazywanie umiejętności wytwarzania papieru czerpanego.			
	Osoby związane z miejscem	Kolejne rody znanych królewskich papierników; malarz Caspar Rathsmann, twórca portretów i polichromii; Fryderyk Chopin i inni.	Zachowanie pamięci o ważnych postaciach w historii Dusznik-Zdroju i Śląska. Dokumentowanie i przekazywanie wiedzy o osobach związanych z miejscem.	Wykaz inicjatyw, publikacji itp.	Co 2 lata	Zarządca dobra
	Atmosfera i odczucia powiązane z miejscem i jego nawarstwioną funkcją muzealną	Młyn papierniczy jako miejsce wytwarzania papieru i doskonalenia sposobów produkcji; Młyn papierniczy jako „rezydencja" dusznickich papierników; Młyn jako Muzeum Papiernictwa – ważny ośrodek turystyczny, kulturalny, edukacyjny.	Poczucie dawności obiektu oraz wagi i znaczenia papieru dla rozwoju cywilizacji, kultury i sztuki.	Badania ankietowe turystów	Co 2 lata	Zarządca dobra

Monitoring innych czynników mających wpływ na dobro i jego otoczenie

Nazwa elementu monitoringu	Nazwa wskaźnika	Sposób pomiaru
System zarządzania	zmiany własnościowe zmiany administracyjne zmiany kwalifikacji prawnej /formy ochrony/ finansowanie (źródła finansowania, poziom finansowania, struktura dochodów – wysokość przyznanych środków, środki zarobione, pozyskane inaczej) istnienie/ aktualność planu zarządzania	Wykazy, weryfikacja aktów prawnych, analiza sprawozdań finansowych
Dokumentacja, badania i popularyzacja	Publikacje i dokumentacje programy badawcze wydarzenia, konferencje wystawy ruch turystyczny kadra edukacyjna – przewodnicy związani z miejscem zaplecze badawcze – związane z miejscem	Wykazy, ankiety, statystyki
Konserwacja	prace konserwatorskie zidentyfikowane potrzeby prac konserwatorskich ocena jakości prac konserwatorskich	Wykaz prac konserwatorskich Wykaz wydanych decyzji i pozwoleń konserwatorskich Ankiety, syntetyczna analiza danych
Użytkowanie i rozwój	dostępność obiektu natężenie ruchu turystycznego zmiany funkcjonalne	Wykazy, zestawienia ilościowe ruchu turystycznego (analiza stanu istniejącego i potrzeb)
Bezpieczeństwo Czynniki zewnętrzne/zagrożenia – przyrodnicze – antropogeniczne – funkcjonalne /sfera opisana atrybutami/	obecność i stan zabezpieczeń obecność i stan systemów sprawdzających występowanie zagrożeń klęski i katastrofy	Wykaz zaistniałych zagrożeń Ankiety i analiza sprawozdań jednostek odpowiedzialnych

5.3 WNIOSKI I ZALECENIA

Wnioski i zlecenia dotyczące likwidacji lub zminimalizowania zagrożeń oraz wdrożenia monitoringu

- Konieczna jest współpraca zarządcy dobra z jednostkami prowadzącymi stały monitoring hydrometeorologiczny na rzece Bystrzyca Dusznicka, związany z potencjalnym zagrożeniem powodziowym.
- Konieczne jest opracowanie przez Muzeum Papiernictwa planu ochrony budynków i zbiorów muzealnych na wypadek sytuacji kryzysowych.
- Konieczne jest zapewnienie przez zarządcę dobra niezakłóconego funkcjonowania istniejących systemów zabezpieczenia przeciwpożarowego. W tym celu należy m.in. spełniać wszelkie wymogi dotyczące serwisowania systemu FOGG, sprawdzania sprawności instalacji odgromowej i wszystkich istniejących systemów monitorowania.
- Zaleca się odciążenie stropów w budynku młyna poprzez częściową zmianę jego sposobu użytkowania – pomieszczenia magazynowe i bibliotekę należy zlokalizować poza budynkiem młyna.
- Zaleca się ponowne przedyskutowanie wpływu planowanej inwestycji w otoczeniu młyna w ramach projektu „Inkubator Kultury" na wartości zespołu papierni. Wprowadzenie dużych gabarytowo budynków w bezpośrednie sąsiedztwo papierni może stanowić zagrożenie dla autentyzmu zabytkowego zespołu.
- Niezbędne jest zapewnienie przez służby konserwatorskie i zarządcę dobra prowadzenia prac remontowo-konserwatorskich na najwyższym poziomie wykonawstwa, z poszanowaniem wszystkich scharakteryzowanych atrybutów oraz autentyzmu i integralności zespołu młyna papierniczego.
- Zaleca się prowadzenie przez zarządcę dobra bieżącej inspekcji stanu technicznego materiału, konstrukcji oraz stanu zachowania wystroju i wyposażenia oraz reagowanie na najmniejsze nawet zauważone zmiany.
- Niezbędne jest współdziałanie zarządcy dobra z jednostkami samorządowymi wszystkich szczebli, w celu zapobiegania zagrożeniom.
- Konieczne jest uchwalenie przez samorząd miasta mpzp uwzględniającego ochronę otoczenia młyna papierniczego przed zagrożeniami spowodowanymi presją inwestycyjną oraz szerszego kontekstu przestrzennego.
- Wskazane jest dodatkowo wzmocnienie ochrony krajobrazu kulturowego poprzez uchwalenie parku kulturowego.
- Konieczne jest porozumienie z samorządem miasta w kwestii budowy parkingu dla samochodów osobowych (z możliwością chwilowego zatrzymania autokarów) przy ul. Sprzymierzonych.
- Zaleca się wdrożenie przez zarządcę systemowego monitoringu dobra, prowadzonego w odniesieniu do poszczególnych atrybutów, zgodnego z zaproponowanymi w tabelarycznym zestawieniu: przedmiotem, wskaźnikami, sposobem pomiaru i częstotliwością.
- Zaleca się wdrożenie przez zarządcę systemowego monitoringu prowadzonego w odniesieniu do innych czynników mających wpływ na dobro.
- Konieczne jest monitorowanie stanu i sprawności wszystkich urządzeń zabezpieczających obiekt – antywłamaniowych, systemów ppoż., urządzeń monitorujących etc.
- Wskazane jest podjęcie przez władze powiatowe i wojewódzkie działań zmierzających do budowy zbiorników retencyjnych na Bystrzycy Dusznickiej (powyżej miejscowości Duszniki-Zdrój), w ramach systemu ochrony przeciwpowodziowej Kotliny Kłodzkiej.

Wskazana jest specjalistyczna ocena zasadności i możliwości wykonania w nasypie pod ul. Sprzymierzonych przycisków, które odprowadzałyby wodę z posesji papierni, zwiększając bezpieczeństwo zabytkowego zespołu w sytuacjach zagrożenia powodziowego.

CZĘŚĆ III

CHARAKTERYSTYKA UŻYTKOWANIA DOBRA

6 Charakterystyka interesariuszy dobra

6.1 CHARAKTERYSTYKA ZASADNICZYCH GRUP INTERESARIUSZY, KTÓRZY MAJĄ ZWIĄZEK I WPŁYW NA FUNKCJONOWANIE DOBRA

W obecnej polityce dotyczącej ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym powszechnie przyjmuje się, że warunkiem koniecznym prawidłowego i skutecznego zarządzania jest udział w nim szerokiego kręgu interesariuszy, czyli realizowanie modelu zarządzania partycypacyjnego. Model ten, choć w teorii opisywany i analizowany także w polskojęzycznej literaturze przedmiotu badań, nie jest w Polsce w praktyce powszechnie stosowany. Jednak ochrona i zarządzanie dobrem o najwyższej wartości w skali zabytkowych obiektów w Polsce (za jakie uznać należy Pomniki Historii) oraz uwzględnienie aspiracji Muzeum Papiernictwa do nominowania kompleksu papierni na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, powodują, że identyfikacja interesariuszy i określenie ich roli w procesie ochrony i zarządzania dobrem stanowi niezbędny element planu zarządzania.

Dla możliwie szerokiego i pełnego zidentyfikowania grup interesariuszy należy na wstępie wyjaśnić przyjęte rozumienie tego terminu. *Interesariusze to osoby (także grupy, instytucje, organizacje), które są w taki sposób związane z daną sprawą, że decyzje w tej sprawie podjęte mają istotny wpływ na ich życie (potrzeby, interesy)*[91].

Należy mieć też na uwadze, że taka definicja interesariuszy oznacza nie tylko grupę osób czy instytucji aktywnych i czynnie uczestniczących w danej sprawie lub w procesie zarządzania. Specjaliści z dziedziny partycypacji społecznej zwracają uwagę, że *do interesariuszy zaliczamy zarówno aktualnie zainteresowanych i czynnych, jak i tych aktualnie obojętnych i pasywnych, ale mających moralne prawo do zainteresowania i aktywności*[92]. Takie dookreślenie pojęcia „interesariusze" jest ważne, gdyż zawężanie ich tylko do grupy aktualnie zainteresowanych i czynnych może stać się przyczyną wielu nieporozumień. A przecież jednym z podstawowych celów zarządzania partycypacyjnego jest zapobieganie różnego rodzaju konfliktom. Z drugiej strony sporządzenie zbyt szerokiej listy interesariuszy spowodować może brak możliwości faktycznej współpracy (najczęściej ze względu na koszty współpracy). Dlatego identyfikując interesariuszy z jednej strony wskazany jest taki ich wybór, który zapewnić powinien realną współpracę, z drugiej strony sporządzoną listę interesariuszy należy w procesie zarządzania weryfikować – uzupełniać lub zawężać, w zależności od realizowanych zadań i przedsięwzięć oraz zmieniającej się sytuacji – politycznej, ekonomicznej, społecznej, kulturowej. Interesariuszy można dzielić (tworzyć ich listy i strukturę) wg różnych kategorii. Struktura interesariatu przedstawiona przez K. Pawłowską, w odniesieniu do zarządzania miejscami o najwyższej wartości, prezentuje różnorodność możliwości porządkowania i dzielenia interesariuszy, np. ze względu na: charakter ich związku ze sprawą lub dobrem (interesariusze: prawny, przestrzenny, funkcjonalny, kulturowy, ekonomiczny, emocjonalny, profesjonalny); rolę w procesie zarządzania, zakresu interesów i potrzeb; siłę związku ze sprawą itd.[93] W niniejszym opracowaniu przyjęto identyfikację interesariuszy adekwatną do struktury i zagadnień podejmowanych w planie zarządzania.

[91] K. Pawłowska, *Interesariusze w procesach zarządzania obiektami wpisanymi na listę światowego dziedzictwa*, /w:/ *Wybrane zagadnienia zarządzania dobrami UNESCO w Polsce*, red. B. Szmygin, Warszawa 2015, s. 10.

[92] Tamże, s. 11.

[93] Tamże, s. 14.

6.2 OKREŚLENIE OBSZARÓW WSPÓŁPRACY Z INTERESARIUSZAMI

W poniżej zaprezentowanej identyfikacji interesariuszy i określeniu obszarów współpracy przyjęto ich podział ze względu na rolę jaką odgrywają (lub mogą odgrywać w przyszłości) w kontekście struktury Planu Zarządzania, wniosków wynikających z analizy poszczególnych zagadnień ochrony i zarządzania młynem papierniczym oraz proponowanych do wykonania zaleceń. Wydaje się bowiem, że taki podział będzie miał najbardziej praktyczny wymiar w aspekcie zakładanych celów realizacji niniejszego Planu Zarządzania. Wskazani interesariusze nie wyczerpują listy wszystkich potencjalnych osób, grup, instytucji czy organizacji, lecz stanowią wybór najważniejszych, których współuczestniczenie w procesie zarządzania wydaje się niezbędne.

Tab 3. Lista interesariuszy Muzeum Papiernictwa

Rola interesariuszy/obszary współpracy	Interesariusze
Poznanie i badanie dobra	Właściciel obiektu, eksperci różnych dziedzin i branż ze szczególnym uwzględnieniem historyków sztuki, historyków, badaczy architektury, konserwatorów dzieł sztuki w tym rzeczoznawcy MKiDN, wyższe uczelnie zlokalizowane w regionie, Narodowy Instytut Dziedzictwa oraz Oddział Terenowy NID we Wrocławiu, Stowarzyszenie Papierników Polskich, Stowarzyszenie Muzealników Polskich, PKN ICOMOS, placówki muzealne w regionie i województwie, zarządcy i właściciele młynów papierniczych w Europie i na świecie, znawcy młynów papierniczych w Europie, papiernia w Velkich Losinach i czescy partnerzy, badacze regionalni i miejscowi pasjonaci, historycy, firmy papiernicze.
Stan zachowania dobra i jego otoczenia	Właściciel obiektu, Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków, WUOZ – Delegatura w Wałbrzychu, Rada Konserwatorska przy DWKZ, samorząd województwa dolnośląskiego (organ założycielski muzeum), Powiatowy Inspektorat Nadzoru Budowlanego; specjaliści różnych dyscyplin określający stan techniczny obiektu oraz stan zabytkowej substancji, wyższe uczelnie zlokalizowane w regionie, eksperci zewnętrzni różnych dziedzin, rzeczoznawcy MKiDN, projektanci planowanych inwestycji w otoczeniu dobra, wykonawcy prac remontowo-konserwatorskich.
Krajowy i lokalny system ochrony i zarządzania dobrem (z uwzględnieniem finansowania)	Właściciel obiektu, Kancelaria Prezydenta RP, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, DWKZ, WUOZ – Delegatura w Wałbrzychu, Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, NID, OT NID we Wrocławiu, Starostwo Powiatowe w Kłodzku, samorząd miasta Duszniki-Zdrój, posłowie i senatorowie pochodzący z regionu, społeczni opiekunowie zabytków, podmioty prowadzące działalność społeczną, w tym organizacje pozarządowe i grupy nieformalne, turyści, sponsorzy.
Zagrożenia i monitoring	Właściciel obiektu, DWKZ, WUOZ – Delegatura w Wałbrzychu, NID, Rada Konserwatorska przy DWKZ, OT NID we Wrocławiu, jst i ich jednostki organizacyjne ze szczególnym uwzględnieniem Starostwa Powiatowego w Kłodzku w zakresie monitorowania zagrożeń powodziowych oraz samorządu miasta i jego wydziału odpowiedzialnego za planowanie przestrzenne, samorząd Gminy Szczytna sąsiadującej z Dusznikami, mieszkańcy Dusznik-Zdroju, społeczni opiekunowie zabytków, podmioty prowadzące działalność społeczną, w tym organizacje pozarządowe i grupy nieformalne, firmy wykonujące i serwisujące urządzenia zabezpieczające obiekt, turyści.
Prezentacja, Udostępnianie, Edukacja, Turystyka	Właściciel obiektu, jednostki samorządu terytorialnego szczebla wojewódzkiego, powiatowego i lokalnego – i ich jednostki organizacyjne, Dolnośląska Organizacja Turystyczna, MKiDN, Stowarzyszenie Muzealników Polskich, Narodowy Instytut Dziedzictwa, PTTK Ziemi Kłodzkiej, stowarzyszenie „Turystyczna Trzynastka", NOVUM Europejskie Ugrupowanie Współpracy Terytorialnej, biura turystyczne, przewodnicy, zarządcy Uzdrowiska Duszniki-Zdrój, mieszkańcy Dusznik, turyści (polscy i zagraniczni), kuracjusze uzdrowiska Duszniki-Zdrój, dzieci i młodzież szkolna (korzystająca z oferty edukacyjnej), dyrektorzy i nauczyciele szkół w Dusznikach-Zdroju i województwie, Fundacja Międzynarodowych Festiwali Chopinowskich w Dusznikach-Zdroju, Stowarzyszenie Papierników Polskich, firmy papiernicze.
Użytkowanie i Rozwój	Właściciel obiektu, samorząd miasta Duszniki-Zdrój, podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić na obszarze miasta i gminy działalność gospodarczą, mieszkańcy miasta, właściciele oraz użytkownicy wieczyści nieruchomości i podmioty zarządzające nieruchomościami znajdującymi się w sąsiedztwie papierni, w tym spółdzielnie mieszkaniowe i wspólnoty mieszkaniowe.

6.3 WNIOSKI I ZALECENIA

Muzeum Papiernictwa zarządzające młynem papierniczym – dobrem będącym przedmiotem planu zarządzania – współpracuje w każdym ze zidentyfikowanych obszarów z wieloma interesariuszami. Zarządzanie partycypacyjne, przy udziale szeroko rozpoznanych interesariuszy, przynieść powinno korzyści w każdym z ww obszarów współpracy – obszarów istotnych dla realizacji celów Planu Zarządzania młyna papierniczego. W zaprezentowanych poniżej zaleceniach dotyczących rozpoznania, opinii, problemów i możliwości interesariuszy w zakresie ochrony i użytkowania dobra (w szczególności zaleceń dotyczących organizacji konkretnych działań na rzecz dobra we współpracy z interesariuszami) przyjęto ich podział zgodny ze strukturą Planu Zarządzania.

Zalecenia w odniesieniu do poszczególnych zagadnień podejmowanych w ramach Planu Zarządzania:

- Poznanie i badanie dobra – zaleca się rozszerzenie kręgu dotychczasowych interesariuszy w tym obszarze, co przynieść powinno wymierne efekty w zakresie gruntownego, różnokierunkowego, kompletnego poznania dobra i jego wartości, doprecyzowania charakterystyki jego atrybutów oraz oceny stopnia zachowania autentyzmu (w tym oryginalnej substancji) oraz integralności. W perspektywie dążeń Muzeum do nominowania zespołu papierni na Listę UNESCO bardzo ważne jest – obok badań i lepszego poznania dusznickiego młyna – zintensyfikowanie działań dla znalezienia prawnych i profesjonalnych interesariuszy zagranicznych, czyli potencjalnych partnerów dla wpisu seryjnego, jak również profesjonalistów i ekspertów z innych krajów. Ponadto należy podkreślić, że Muzeum jest ważnym ośrodkiem badania dziejów przemysłu papierniczego (m.in. największa w Polsce biblioteka dotycząca historii papiernictwa, a zbiory muzealne są pierwszorzędnym materiałem badawczym. Wyniki badań to ok. 10 monografii i niemal 100 artykułów dotyczących historii polskiego przemysłu papierniczego. W tym kontekście ważnymi interesariuszami jest m.in. Stowarzyszenie Papierników Polskich oraz firmy reprezentujące przemysł papierniczy (m.in. jako sponsorzy badań).
- Stan zachowania dobra i jego otoczenia – ze względu na wyjątkową wartość zabytkową zespołu młyna papierniczego konieczne jest zapewnienie mu jak najlepszej ochrony i najwyższych standardów w zakresie działań remontowych, konserwatorskich, adaptacyjnych w zabytkowych budynkach i ich najbliższym otoczeniu. Wszystkie prace, a zwłaszcza takie działania, które mogą skutkować zmianami oraz ingerencjami w zabytkową substancję powinny być poprzedzone badaniami i oceną, czy nie wpłyną one negatywnie na wskazane w niniejszym planie zarządzania atrybuty miejsca oraz ich autentyzm i integralność. W związku z powyższym wskazane jest, by wszelkie działania przy i w otoczeniu zabytku poprzedzać konsultacjami z szerokim kręgiem tzw. interesariuszy prawnych, do których w przypadku zespołu zabytkowej papierni należą przede wszystkim: Dolnośląski WKZ, Delegatura WUOZ w Wałbrzychu oraz Rada Konserwatorska przy WKZ, Narodowy Instytut Dziedzictwa i jego Oddział Terenowy we Wrocławiu, Samorząd Województwa Dolnośląskiego jako organ założycielski muzeum. Postuluje się, by decyzje, które mogą mieć jakikolwiek negatywny wpływ na zabytkowy zespół i jego wartości, podejmowane były przy udziale – co najmniej wymienionych wyżej interesariuszy. Wskazane jest także powoływanie niezależnych ekspertów zewnętrznych – zarówno w przypadku decyzji kontrowersyjnych oraz takich, które mają zasadnicze znaczenie dla funkcjonowania muzeum i ochrony wartości zabytku, jak również w sytuacjach konfliktowych.
- Krajowy i lokalny system ochrony i zarządzania dobrem – ze względu na niewielki wpływ na krajowy system ochrony, zalecenia odnoszą się do systemu lokalnego. W tym zakresie najistotniejsza jest współpraca z władzami miasta w kontekście przedmiotu i zakresu ochrony wprowadzanej poprzez uchwały Rady Miasta, przede wszystkim w ramach mpzp oraz potencjalnych szans na uchwalenie parku kulturowego. Te lokalne formy ochrony winny wspierać ochronę szerszego kontekstu krajobrazowego, uwzględniając wyjątkowe wartości zespołu papierni.
- Zagrożenia i monitoring – niezbędne dla przeciwdziałania istniejącym i potencjalnym zagrożeniom jest prowadzenie monitoringu – zarówno w zakresie stanu technicznego, jak i zachowania zabytkowej substancji, w odniesieniu do zidentyfikowanych atrybutów. Współudział wskazanych w tabeli interesariuszy jest warunkiem koniecznym dla unikania lub minimalizowania istniejących oraz potencjalnych zagrożeń. Monitoring zespołu powinien być prowadzony systemowo i cyklicznie przez zarządcę

dobra we współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa oraz Oddziałem Terenowym NID we Wrocławiu, instytucją zobowiązaną (zgodnie ze statutem NID) do monitorowania m.in. Pomników Historii.

- Prezentacja, Udostępnianie, Edukacja i Turystyka – w tym obszarze Muzeum Papiernictwa współpracuje z wieloma podmiotami, w których domenie działań pozostają te zagadnienia. Kontynuacja dotychczasowej współpracy oraz uwzględnienie zaleceń sformułowanych w Planie Zarządzania jest wystarczająca dla prawidłowego funkcjonowania dobra w tej sferze działalności.
- Użytkowanie i rozwój – w tym obszarze wskazać można bardzo rozległą grupę interesariuszy. Wydaje się jednak, że szczególny nacisk położyć należy na wypracowanie dobrej współpracy i współdziałania Muzeum Papiernictwa z władzami miasta Duszniki-Zdrój. Duże znaczenie dla ochrony, użytkowania oraz rozwoju dobra, a zwłaszcza jego bliższego i dalszego sąsiedztwa mają działania samorządu lokalnego. Samorząd miasta uchwalił Lokalny Program Rewitalizacji i rozpoczął realizację zawartych w nim zadań, które mają duże znaczenie w kontekście użytkowania i rozwoju dobra oraz obszaru sąsiadującego z zespołem papierni. W tej sytuacji szczególnie istotne wydaje się wypracowanie i wdrożenie (wspólnie przez Muzeum i samorząd miasta), spójnej i podyktowanej wspólnym celom strategii działań.
- Kontynuowanie współpracy z przemysłem papierniczym, jako naturalnym zapleczem merytorycznym muzeum (muzeum zostało stworzone przez polski przemysł papierniczy i przez ponad 20 lat branża finansowała działanie placówki). Wskazane jest jeszcze większe wsparcie ze strony prywatnych firm papierniczych dla muzeum, które bada i popularyzuje tradycje papiernicze.

CZĘŚĆ III

CHARAKTERYSTYKA UŻYTKOWANIA DOBRA

7 Prezentacja, Udostępnianie, Turystyka

7.1 CHARAKTERYSTYKA DZIAŁAŃ ORAZ POTRZEB I MOŻLIWOŚCI W ZAKRESIE PREZENTACJI I UDOSTĘPNIANIA DOBRA

Prezentacja, promocja, edukacja, udostępnianie dobra oraz rozwój turystyki to zagadnienia ściśle ze sobą powiązane, dlatego scharakteryzowane poniżej działania i metody łączą najczęściej wszystkie te aspekty. Działania realizowane w tych obszarach pozwalają na poznawanie historii dobra i jego różnorodnych walorów, mogą stanowić interesującą ofertę edukacyjną, a równocześnie przyciągać turystów. Działania zarządcy dobra oraz szerokiego kręgu interesariuszy w tej sferze powinny wpisywać się w zasady określone dla interpretacji dziedzictwa.

W procesie udostępniania dziedzictwa (...) warto wykorzystać założenia i zasady interpretacji dziedzictwa, które służą jego rzetelnej, ale też ciekawej dla zwiedzających prezentacji. Celem interpretacji nie jest nauka, ale zmiana nastawienia i zachowania, inspiracja i motywacja, uczynienie z informacji sensownego i pasjonującego przekazu. Odpowiednia interpretacja opiera się na sześciu zasadach:

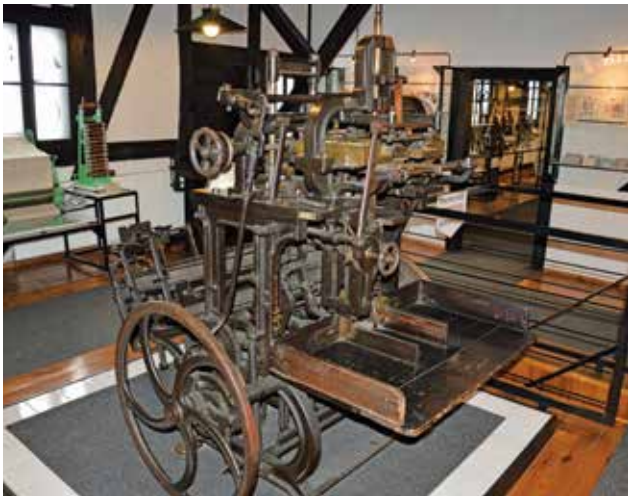
- *Interpretacja powinna być prowokująca (...),*
- *Interpretacja powinna być odkrywcza (...),*
- *Interpretacja powinna odwoływać się do doświadczenia (...),*
- *Interpretacja powinna być kreatywna (...),*
- *Interpretacja powinna być rzetelna (...),*
- *Interpretacja powinna być dostosowana do odbiorcy (...)*[94].

W przypadku zespołu zabytkowych budynków papierni problematyka związana z ich prezentacją i udostępnianiem oraz rozwojem turystyki jest bardzo ważna ze względu na specyfikę aktualnej funkcji dobra oraz jego zarządcy. Oczywistym jest, że zagadnienia te są istotnym elementem działalności każdej jednostki muzealnej, gdyż udostępnianie zabytkowego obiektu – siedziby instytucji oraz zbiorów muzealnych, prezentowanie i eksponowanie kolekcji, skierowane do szerokiego kręgu odbiorców i związany z tym w sposób bezpośredni rozwój turystyki, należy do podstawowych zadań muzeów. Tematyka ta w dużym stopniu uwarunkowana jest ustawowo określonymi zadaniami i celami każdego muzeum. Zgodnie bowiem z *Ustawą o muzeach*, celem muzeum – obok gromadzenia i trwałej ochrony dóbr – jest *informowanie o wartościach i treściach zgromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej i światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów* (Art. 1). Upowszechnianie, prezentacja, edukacja są też trwale wpisane w podstawowe zadania muzeów, które służyć mają realizacji ww. celów. Do tych sformułowanych przez ustawodawcę zadań należą m.in.: *urządzanie wystaw stałych i czasowych, prowadzenie działalności edukacyjnej, popieranie i prowadzenie działalności artystycznej i upowszechniającej kulturę, udostępnianie zbiorów do celów edukacyjnych i naukowych, zapewnianie właściwych warunków zwiedzania oraz korzystania ze zbiorów i zgromadzonych informacji*. (Art. 2) Wszystkie ww zadania i cele związane są wprost z zagadnieniami prezentacji i udostępniania; mają także bezpośrednie przełożenie na inicjatywy muzeum związane z rozwojem turystyki. Równocześnie zadania te realizowane są także (z różnych przyczyn) przez wielu innych interesariuszy procesu zarządzania dobrem.

[94] *Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach*, Warszawa 2016, s. 188.

NAJWAŻNIEJSZE DZIAŁANIA ZWIĄZANE Z PREZENTACJĄ ORAZ UDOSTĘPNIANIEM ZABYTKOWEGO KOMPLEKSU PAPIERNI PODEJMOWANE PRZEZ MUZEUM PAPIERNICTWA:

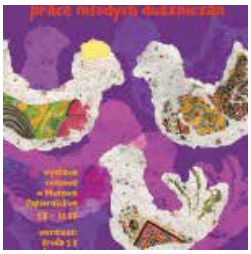
- udostępnianie wystaw stałych, obrazujących historię i rozwój rękodzieła papierniczego na świecie, w Europie, w Polsce i na Śląsku oraz ilustrujących powstanie i rozwój przemysłu papierniczego;
- organizacja licznych wystaw czasowych
  - prowadzenie interesującej, aktualizowanej na bieżąco strony internetowej, zawierającej przede wszystkim – obok historii młyna i muzeum – informacje o zbiorach muzealnych, wystawach i wydarzeniach, ofertę edukacyjną oraz handlową (sprzedaż wyrobów z papieru), a także galerię fotograficzną oraz film o muzeum;
- organizowanie i współorganizowanie konferencji naukowych;
- prowadzenie działalności wydawniczej – informatory i foldery, katalogi wystaw, prace monograficzne, czasopismo naukowe – „Rocznik Muzeum Papiernictwa" (wydawane od 2007 r.);
- organizowanie festiwalu „Święto Papieru" – ważne, cykliczne i rozpoznawalne nie tylko na Dolnym Śląsku, lecz w skali ogólnokrajowej wydarzenie, organizowane rokrocznie od 2001 r. Jego zasadniczym celem jest popularyzowanie wiedzy o papierze, jego historii i znaczeniu dla rozwoju cywilizacji, jak również jego współczesnym wykorzystywaniu. Ponadregionalny charakter tej corocznej imprezy kulturalnej jest też dobrą okazją do prezentacji wiedzy o dusznickiej papierni i jej wybitnych walorach zabytkowych;
- prezentowanie wystaw „wędrujących", popularyzujących wiedzę o dusznickiej papierni poza Muzeum, w instytucjach kultury w kraju i zagranicą, m.in.: *Papiery ręcznie czerpane w Dusznikach Zdroju* (w Hagen w Niemczech); *Dzieje papieru i papiernictwa* (w Kwidzynie, Warszawie, Wrocławiu, Kłodzku, Nysie, Wałbrzychu, Jeleniej Górze, Bielsku Podlaskim, Lwówku Śląskim, Prudniku); *40 lat Muzeum Papiernictwa* (wystawa jubileuszowa, zrealizowana w 2008 r., prezentowana w Warszawie, Wrocławiu, Dusznikach-Zdroju i Hoyi – Niemcy); *Paszporty krajów Unii Europejskiej* (prezentowana w Schengen w Luksemburgu, 2012)
- organizowanie zewnętrznych prelekcji i pokazów czerpania papieru, m.in. w ramach Pikniku Naukowego w Warszawie, festynu ekologicznego

w Gołuchowie oraz licznych imprez turystycznych w kraju i zagranicą, m.in. w Warszawie, Wrocławiu, Jeleniej Górze, Kłodzku, Brukseli, Strasburgu, Novym Meste nad Metują (we współpracy z miastem Duszniki-Zdrój, Starostwem Powiatowym w Kłodzku, partnerami z branży papierniczej);

- organizowanie różnorodnych wydarzeń kulturalnych w ramach Nocy Muzeów oraz Europejskich Dni Dziedzictwa;
- organizowanie plenerów graficznych (we współpracy w Akademią Sztuk Pięknych we Wrocławiu) oraz plenerów, wystaw, warsztatów, spotkań z artystami (z Polski i zagranicy) tworzących dzieła z papieru;
- prowadzenie zajęć edukacyjnych z rękodzieła papierniczego, grafiki, filigranistyki oraz inne, powiązane tematycznie z aktualnie prezentowanymi wystawami czasowymi;
- prowadzenie lekcji muzealnych dla dzieci i młodzieży.

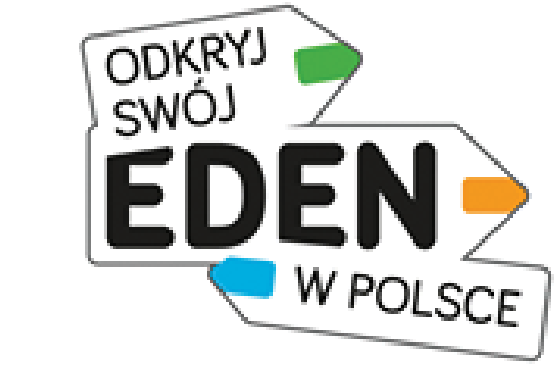
Potwierdzeniem zaangażowania Muzeum na rzecz prezentacji miejsca oraz działalności edukacyjno-kulturalnej o szerokiej tematyce związanej z historią papieru i jego wykorzystaniem są liczne prestiżowe nagrody. Do ważniejszych z nich otrzymanych w ostatnich 10-ciu latach należą m.in.:

- Nagroda Kulturalna Sejmiku Województwa Dolnośląskiego SILESIA 2008, „za uczynienie z rzemiosła sztuki" (2008);
- Zwycięstwo w konkursie Dolnośląskiej Organizacji Turystycznej „Najlepsze Dolnośląskie" w kategorii Atrakcja Turystyczna (2009);
- II nagroda w Konkursie MKiDN Wydarzenie muzealne roku – za wystawę „Drukarskie techniki zdobienia papierów i tkanin" (2009),
- Certyfikat Polskiej Organizacji Turystycznej Turystyczny Produkt Roku 2009.
- Certyfikat Dolnośląskiej Organizacji Turystycznej Produktu Turystycznego Dolnego Śląska (2010);
- Nagroda Starosty Kłodzkiego Róża Kłodzka w kategorii Animator Kultury 2011;
- Wyróżnienie w polskiej edycji konkursu na „Najlepsze Europejskie Destynacje Turystyczne – EDEN" (2013);
- Nominacja do tytułu Strażnika Dziedzictwa Rzeczypospolitej ustanowionego przez Marszałka Senatu RP za konserwację i rewitalizację obiektów

zabytkowych w kategorii „Nagroda krajowa dla instytucji"

- Nominacja w konkursie MKiDN Wydarzenie Muzealne Roku Sybilla 2012 za projekt „Ochrona i zabezpieczenie zabytkowego kompleksu Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju" (2013);
- Nominacja w konkursie MKiDN Wydarzenie Muzealne Roku Sybilla 2012 za wydawnictwo „Papiery wzorzyste. Katalog zbiorów Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju" (2013);
- Nagroda Kulturalna Śląska „Silesia" za ochronę historycznego młyna papierniczego oraz upowszechnianie kultury polskiej w Niemczech i niemieckiej w Polsce (2016).

Odrębnego przedstawienia wymaga zrealizowany przez Muzeum Papiernictwa w latach 2013–2016, projekt pod nazwą: *Renowacja i adaptacja na cele kulturalne zabytkowego budynku suszarni oraz zabezpieczenie przeciwpożarowe kompleksu Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju wraz z konserwacją i digitalizacją zbiorów*[95]. W ostatnich latach zaobserwować można intensywny rozwój działalności muzeum w wielu obszarach jego aktywności i funkcjonowania, w tym w dużej mierze w zakresie dążeń do wzbogacania oferty wystawienniczej, edukacyjnej, warsztatowej itp., przede wszystkim w celu rozwoju turystyki. Dalszy postęp w tym zakresie był jednak utrudniony, głównie ze względu na wielkość obiektu. Ilość turystów zwiedzających papiernię, utrzymująca się od kilku lat na stałym poziomie ok. 60 tysięcy, jest bardzo duża jak na obiekt o tej skali. Dlatego rozwój w tym zakresie był w zasadzie niemożliwy oraz zaczął stwarzać potencjalne zagrożenia dla zabytku. Mając na uwadze te okoliczności Dyrekcja muzeum podjęła się inicjatywy zwiększenia powierzchni użytkowych realizując ww projekt. W jego ramach wykonano adaptację budynku suszarni na potrzeby ekspozycyjne, edukacyjne i magazynowe, uzyskując nowe powierzchnie do prowadzenia działalności statutowej. Głównym celem tej realizacji było zwiększenie stopnia

POLSKA
ORGANIZACJA
TURYSTYCZNA

POMNIK
HISTORII

[95] Projekt dofinansowany w wysokości ok. 3 mln zł ze środków Programu Operacyjnego „Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego", w ramach Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG) 2009–2014 i Norweskiego Mechanizmu Finansowego 2009–2014.

udostępnienia zabytkowego kompleksu młyna papierniczego i uatrakcyjnienie oferty dla zwiedzających. Stwierdzić należy, że adaptacja suszarni niewątpliwie poprawiła codzienne funkcjonowanie instytucji, powiększając powierzchnie wystawiennicze i przeznaczone do prowadzenia warsztatów czerpania papieru, poprawiając warunki pracy i w pewnym stopniu usprawniając obsługę turystów. Inwestycja ta nie rozwiązała jednak wszystkich problemów i nie stworzyła takich perspektyw na rozwój, które byłyby satysfakcjonujące dla zarządcy dobra i optymalne dla turystów. Realizacja projektu przyniosła też w pewnej mierze negatywne zmiany w odniesieniu do zdefiniowanych w części I Planu Zarządzania wartości zabytkowych. W ocenie autorów planu zarządzania projekt adaptacji budynku suszarni do nowych funkcji – choć zasadny ze względów funkcjonalnych (poprawa standardów pracy zatrudnionych w muzeum, usprawnienie obsługi zwiedzających, powiększenie powierzchni wystawienniczej itd.) miał w pewnym stopniu niekorzystne konsekwencje w odniesieniu do zachowania i wyeksponowania wartości tego obiektu oraz jego autentyzmu. W wyniku przeprowadzonych prac remontowych, konserwatorskich i adaptacyjnych do wnętrza budynku wprowadzono szereg rozwiązań – zwłaszcza w zakresie zastosowanych materiałów oraz wewnętrznej formy obiektu, które są niedostosowane do charakteru i pierwotnej funkcji suszarni (m.in. posadzki z wysokiej jakości desek, ścianki kartonowo-gipsowe, szklana ściana, „udziwnione" wewnętrzne szklane osłony otworów okiennych, wtórne podziały wnętrza). Wpłynęło to w dość istotny sposób na zmiany w postrzeganiu wnętrza suszarni i na „zatracenie" odczucia i zrozumienia pierwotnej funkcji tego obiektu. Wydaje się, że ingerencje te uszczupliły w pewnym stopniu wartości reprezentowane przez atrybuty, określone w I części PZ jako *wewnętrzna forma architektoniczna budynku suszarni* oraz *funkcja suszarni*.

Adaptacja suszarni zoptymalizowała współczesne funkcjonowanie instytucji, równocześnie jednak miała w pewnym stopniu niekorzystny wpływ na wartości reprezentowane przez dobro. Wobec powyższego, w trakcie realizacji kolejnych zmian (zwłaszcza planowanego projektu „Inkubator Kultury") w sposobie użytkowania i prezentowania muzeum wskazane jest zachowanie szczególnej dbałości o ochronę wszystkich wartości zabytkowego zespołu reprezentowanych przez atrybuty, w tym także uwzględnianie historycznej funkcji budynków i ich pomieszczeń.

NAJWAŻNIEJSZE DZIAŁANIA ZWIĄZANE Z PREZENTACJĄ ZABYTKOWEGO KOMPLEKSU PAPIERNI PODEJMOWANE PRZEZ INNYCH INTERESARIUSZY:

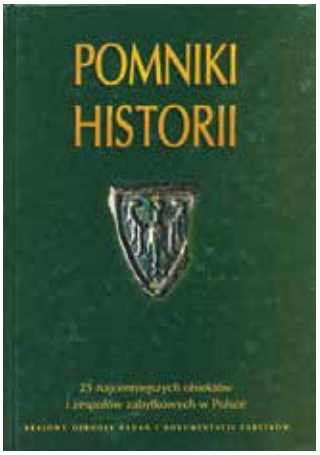
W rozdziale dotyczącym interesariuszy związanych z funkcjonowaniem papierni i Muzeum Papiernictwa ich krąg odnoszący się do zagadnień prezentacji dobra jest bardzo rozległy w sensie terytorialnym i bardzo różnorodny w odniesieniu do kategorii podmiotów, które podejmują się wielorakich działań w tym zakresie. Bez wątpienia ważną rolę w tym względzie pełni samorząd lokalny oraz wojewódzki wraz z podległymi im jednostkami, dla których prezentacja, promocja i popularyzacja znajdujących się na podlegającym im terenie zabytkowych obiektów, stanowiących równocześnie – jak w przypadku Muzeum Papiernictwa – ważny ośrodek o znaczeniu społeczno-kulturalnym, należą do ich obowiązków ustawowych. Muzeum współpracuje w tym zakresie zarówno z Urzędem Miasta (np. współpraca z Miejskim Ośrodkiem Kultury przy organizacji corocznego „Święta Papieru" oraz innych większych wydarzeń kulturalnych), ze Starostwem Powiatowym w Kłodzku, jak również – co oczywiste – ze swoim organem założycielskim czyli Urzędem Marszałkowskim Województwa Dolnośląskiego. Równocześnie obiekty zabytkowe są przedmiotem prezentacji wielu organizacji związanych z rozwojem turystyki oraz stowarzyszeń działających w sferze rozwoju społeczno-kulturalnego miasta i regionu.

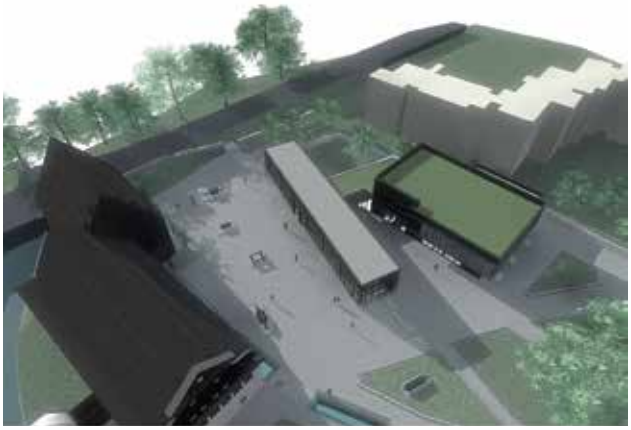
W przypadku papierni w Dusznikach-Zdroju – dobra uznanego za Pomnik Historii, czyli zabytek o wartościach wyróżniających się w skali ogólnokrajowej – istotne znaczenie mają też działania podejmowane przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, instytucję szczebla centralnego, podległą MKiDN, dla której zadania związane z ochroną i zarządzaniem (w tym prezentacją) zabytkami o najwyższej wartości oraz budowanie ich marki ma znaczenie priorytetowe. Realizacji tych zadań służą m.in.: organizowanie rokrocznych (od 2011 r.) spotkań adresowanych do opiekunów Pomników Historii, służb konserwatorskich, przedstawicieli władz samorządowych i centralnych, właścicieli i zarządców zabytków, przedstawicieli organizacji pozarządowych i naukowców, których jednym z celów jest wymiana doświadczeń i budowanie współpracy pomiędzy opiekunami obiektów oraz upowszechnianie wiedzy o potencjale Pomników Historii i ich roli w rozwoju lokalnym. Ponadto NID w ramach prezentacji Pomników Historii podejmuje się także działań sensu stricto promocyjnych i popularyzatorskich, jak np. publikowanie wydawnictw o obiektach uznanych za Pomnik Historii, informacja na stronie internetowej czy przygotowywanie kampanii promocyjnych, w które wpisuje się np. produkcja i emisja filmu o młynie papierniczym (przygotowanego przez NID i TVP Kultura w 2015 r.)

NAJWAŻNIEJSZE POTRZEBY I MOŻLIWOŚCI ZWIĄZANE Z PREZENTACJĄ I UDOSTĘPNIANIEM DOBRA ORAZ ROZWOJEM TURYSTYKI:

Muzeum Papiernictwa pełni przede wszystkim scharakteryzowane powyżej funkcje muzealne, polegające na gromadzeniu, eksponowaniu, udostępnianiu bogatych zbiorów związanych głównie z historią papieru. Ważnym aspektem działalności Muzeum są przedsięwzięcia edukacyjne oraz szereg inicjatyw dotyczących kreowania bogatej oferty kulturalnej nie tylko dla turystów, lecz także dla społeczności lokalnej oraz przebywających w dusznickim uzdrowisku kuracjuszy. Potrzeba prezentacji i udostępniania dobra jest zatem niejako wpisana w istotę działalności Muzeum. Muzeum chcąc pozostać konkurencyjne na rynku usług turystycznych dąży do wzbogacania tej oferty, zwłaszcza związanej z udostępnianiem i rozwojem turystyki. Dalszy rozwój w tym zakresie napotyka jednak na podstawową barierę, jaką jest niewielka skala obiektu i związane z tym trudności z udostępnianiem większej niż dotychczas liczby zwiedzających. Równocześnie specyfika Muzeum Papiernictwa polega też na fakcie, że siedziba muzeum znajduje się w budynkach zabytkowych, o dużej wartości artystycznej, historycznej i naukowej. Młyn papierniczy – obiekt muzealny jest równocześnie zabytkiem o randze i znaczeniu narodowym jako dobro, któremu nadano prestiżowy tytuł Pomnika Historii i który zamierza aplikować – wraz z innymi europejskimi młynami papierniczymi – o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO w ramach wpisu seryjnego, transgranicznego. W związku z tym rozwój dobra związany np. z rozszerzeniem dotychczasowego zakresu i sposobu użytkowania musi być podporządkowany naczelnej zasadzie zachowania i wzbogacenia wartości dobra, jego autentyzmu i integralności.

Poprawie sytuacji w zakresie udostępniania Muzeum i dalszemu rozwojowi turystyki w oparciu o dobro służyć ma przede wszystkim realizacja planowanego projektu „Inkubator Kultury" (w fazie koncepcji). Jest to projekt, który od kilku lat przygotowuje Muzeum Papiernictwa, aplikując o pozyskanie funduszy na ten cel.

Fot. 79 Wizualizacje nowej inwestycji w otoczeniu papierni wg koncepcji funkcjonalno-przestrzennej opracowanej przez SOWA-SZENK s.c.

Projekt pn. *Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju Inkubatorem Kultury* o szacunkowej wartości 22,5 mln zł, planowany do realizacji w latach 2016–2020 zakłada przebudowę, rozbudowę i adaptację dwóch współczesnych budynków pawilonu wystawienniczego i kotłowni usytuowanych na południe od papierni, pomiędzy zabytkowymi budynkami a blokami osiedla. Założeniem opracowanej dla potrzeb przyszłej inwestycji koncepcji było z jednej strony dążenie do powiększenia powierzchni użytkowej muzeum, scalenie funkcjonalne zabytkowych budynków młyna i nowopowstałych obiektów, z drugiej strony estetyzację w odniesieniu do panoram widokowych – zwłaszcza w widokach z młyna i dziedzińca papierni. W koncepcji przeanalizowane zostały dwie propozycje. Propozycja, która nie została zaakceptowana, przewidywała likwidację obecnego pawilonu wystawienniczego, budowę na jego miejscu nowego obiektu oraz jego połączenie z przebudowanym budynkiem kotłowni. Alternatywna koncepcja projektowa (przyjęta) zakłada: adaptację, rozbudowę i przebudowę istniejących budynków dawnej kotłowni i pawilonu wystawienniczego przy zastosowaniu

nowoczesnych form architektonicznych. Przebudowany obiekt miał też (wg koncepcji) zostać połączony z zabytkowym młynem za pomocą szklanych łączników, jednak ostatecznie takie rozwiązanie nie zostało przyjęte. Koncepcja zyskała akceptację Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Wojewódzkiej Rady Konserwatorskiej. Nadal problematyczny pozostaje sposób powiązania przebudowanych obiektów z młynem papierniczym. Rozważana jest budowa podziemnego łącznika. Równocześnie zmianom ulec ma także obecna aranżacja dziedzińca muzealnego w celu dostosowania go do funkcji miejsca oczekiwania na wejście do muzeum. Planowane jest także odtworzenie części młynówki.

Zgodnie z koncepcją użytkową w części przebudowanego pawilonu znalazłoby się centrum obsługi zwiedzających wraz z szatnią i częścią gastronomiczną. Natomiast przebudowaną kotłownię planuje się eksploatować jako część administracyjno-biurową, magazyny zbiorów muzealnych i bibliotecznych, magazyny wyrobów i materiałów, stolarnię, sale do prowadzenia zajęć edukacyjnych i prezentacji wystaw. Jako zasadnicze cele inwestycji wskazywane są: odciążenie młyna papierniczego (poprzez wyprowadzenie z historycznego budynku części pracowników administracji oraz alokację magazynów zbiorów bibliotecznych i muzealiów), usprawnienie obsługi turystów, stworzenie nowych pomieszczeń edukacyjnych i wystawienniczych, poprawę funkcjonalności dziedzińca muzealnego, oddzielenie zabytkowych budynków młyna od blokowiska z lat 80. XX w.

Projekt ten został wpisany, w uchwalony przez samorząd miasta, program rewitalizacji jako jeden z *Listy planowanych, podstawowych projektów i przedsięwzięć rewitalizacyjnych*. Główne założenia projektu – cele, zakres i efekty, w kontekście rewitalizacji miasta Duszniki-Zdrój – obrazuje poniższa tabela.

Tab. 4 Projekt „Inkubator Kultury" jako element programu rewitalizacji miasta

CELE	OPIS PROBLEMU ZAKRES REALIZOWANYCH ZADAŃ	PLANOWANY EFEKT REWITALIZACJI
Poprawa wizerunku miasta i obszaru rewitalizowanego poprzez modernizację i rozwój infrastruktury oraz estetyki otoczenia. *Kompleksowa rewaloryzacja obiektów poprzemysłowych oraz ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne i społeczne.* *Stworzenie ośrodka kultury zajmującego się rękodziełem papierniczym.* *Podniesienie integracji i aktywności społecznej* mieszkańców. jak największej liczby Beneficjentów ostatecznych, różnych grup społecznych w tym osób zagrożonych wykluczeniem. Wspieranie wymiany kulturalnej we wszystkich dziedzinach między *stowarzyszeniami twórców i artystów, instytucjami i organizacjami kulturalnymi.* *Spójność z celami szczegółowymi rewitalizacji:* *3.2 Cel szczegółowy: Rozwój infrastruktury społecznej, która przyczyni się do promowania włączenia społecznego poprzez lepszy dostęp do usług społecznych, kulturalnych i rekreacyjnych.*	*Problem:* *Oferta kulturalna miasta jest jednym z istotnym elementów kształtujących wizerunek miasta uzdrowiskowego i turystycznego oraz kształtującego jakość życia. Konieczne jest podjęcie działań służących podniesieniu jakości i dostępności oferty kulturalnej miasta.* *Zakres realizowanych zadań:* *Adaptacja i rozbudowa zakupionych przez Muzeum zniszczonych, postindustrialnych zabudowań oraz zagospodarowanie przestrzenne otoczenia zabytku.* *Zakres prac:* *– Rozbiórka istniejącego pawilonu i wybudowanie w jego miejsce nowoczesnego pawilonu ekspozycyjno-edukacyjnego.* *– Przebudowa i zmiana sposobu użytkowania budynku dawnej kotłowni w celu adaptacji do nowych funkcji.* *Wybudowanie łącznika scalającego kompleks budynków (obecnej siedziby Muzeum, budynku kotłowni oraz pawilonu). Uzyskanie powierzchni magazynowych, pozwalających na odpowiednie przechowywanie zbiorów oraz ich udostępnianie i gromadzenie.* *Uruchomienie w nowych obiektach nowoczesnego ośrodka kultury o charakterze interaktywnego centrum nauki i techniki, posiadającego zróżnicowane przestrzenie ekspozycyjne oraz studia i warsztaty pracy artystycznej.* *Stworzenie centrum kongresowo-wystawienniczego zapewniającego kompleksową ofertę turystyczną.* *Przygotowanie Muzeum Papiernictwa do wdrożenia rozszerzonej działalności edukacyjnej oraz kulturalno-integracyjnej.* *Dostosowanie oferty Muzeum do standardów europejskich.*	*Zagospodarowanie przestrzeni publicznej terenów i obiektów postindustrialnych. Ożywienie kulturalne i społeczne poprzez wprowadzenie nowych funkcji w zakresie kultury i edukacji do zrewitalizowanych obiektów. Aktywizacja przestrzeni publicznej poprzez niezbędne korekty funkcjonalno-przestrzenno-budowlane budynku i jego otoczenia, w tym zmniejszenie dysproporcji w dostępie do kultury i jej obiektów. Wydłużenie sezonu turystycznego oraz zwiększenie zagranicznej turystyki przyjazdowej. Wzmocnienie roli Muzeum Papiernictwa jako ośrodka podnoszącego atrakcyjność kulturalną miasta*[1].

Projekt „Inkubator Kultury" jest ważną dla Muzeum Papiernictwa oraz dla rozwoju miasta inicjatywą. Analizując obecny sposób użytkowania i udostępniania zabytkowych pomieszczeń papierni nie budzi wątpliwości potrzeba zmian w tym zakresie, zwłaszcza podyktowanych troską o minimalizowanie zagrożeń (np. odciążenie stropów) czy działań związanych z rozwojem oferty turystycznej oraz poprawą w zakresie udostępniania i prezentacji. Wydaje się jednak, że planowana inwestycja budowlana wymaga ponownego przedyskutowania i poszukiwania rozwiązań alternatywnych. Wstępnie sugeruje się, by nową inwestycję oprzeć jedynie na rozbudowie budynku kotłowni, likwidując równocześnie budynek pawilonu wystawienniczego. W tym celu – jako materiał do dyskusji – powinny zostać opracowane nowe, wariantowe koncepcje zakładające rozbudowę budynku kotłowni oraz aranżację i zagospodarowanie terenu otoczenia papierni, z uwzględnieniem miejsca po rozebranym budynku pawilonu. Koncepcje zagospodarowania uwzględniać też powinny optyczne przysłonięcie zabudowy blokowej w widokach od budynków papierni, np. przy wykorzystaniu komponowanej zieleni wysokiej. Podstawowym celem takich propozycji jest maksymalne możliwe oddalenie nowej inwestycji od zabytkowego kompleksu papierni; istnieje bowiem uzasadniona obawa, że planowana rozbudowa – zwłaszcza budynku obecnego pawilonu wystawienniczego (zlokalizowanego zaledwie kilkanaście metrów od młyna i suszarni) może stać się konkurencyjnym, obcym, niezharmonizowanym z zabytkowymi budynkami papierni obiektem (pod względem skali, formy i materiału), który w znacznym stopniu zdominuje zabytkowy zespół młyna papierniczego.

Reasumując Krótka charakterystyka najważniejszych działań Muzeum Papiernictwa i innych podmiotów oraz potrzeb i możliwości w zakresie prezentacji, edukacji i udostępniania papierni wyraźnie pokazuje, że zespół młyna papierniczego i funkcjonujące w nim Muzeum Papiernictwa to dobro o wysokim potencjale społeczno-kulturalnym. Jest ważnym ośrodkiem kulturalnym, którego różnorodna oferta, skierowana do różnych odbiorców, zarówno lokalnych jak i ogólnopolskich, a nawet międzynarodowych stanowi bardzo ważny element w rozwoju miasta. Równocześnie fakt, że jest to jedyne w Polsce muzeum o tak sprofilowanej tematyce, znajdujące się w unikatowym w skali Polski i wyjątkowo cennym w skali europejskiej zabytkowym budynku powoduje, że zasięg jego oddziaływania może i powinien być ponadlokalny. W tym kontekście oraz uwzględniając potencjalne możliwości aplikowania papierni o nominację na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, kwestią zasadniczą wydaje się taki sposób prezentowania oraz udostępniania dobra, w którym dążąc do podnoszenia dostępności do oferty kulturalnej nie spowoduje się żadnego uszczerbku dla wartości zabytkowych. Dostosowanie do uwarunkowań rozwojowych, przy uwzględnieniu rozwoju zrównoważonego, w tym potrzeb i aspiracji wszystkich interesariuszy tego procesu, nie może powodować zagrożeń dla wartości zabytku.

Poddając analizie i ocenie dotychczasowe działania oraz przyszłe zamierzenia Muzeum Papiernictwa stwierdzić należy, że prezentacja, udostępnianie, edukacja jest tym obszarem, który stanowi jeden z jego zasadniczych zrębów działalności. Muzeum jako zarządca dobra realizuje zadania związane z tymi zagadnieniami zarówno poprzez szereg tradycyjnych dla jednostek muzealnych działań, jak i podejmując się wielopłaszczyznowych inicjatyw i różnorodnych metod, przy współpracy z wieloma interesariuszami. Ich celem jest przede wszystkim upowszechnianie wiedzy o obiekcie, jego historii, znaczeniu papieru w rozwoju cywilizacji oraz znaczeniu papierni na przestrzeni kilku stuleci dla rozwoju miasta i regionu, jak również edukacja w tym zakresie. Wszystkie podejmowane w tym przedmiocie przedsięwzięcia służą też w dużym stopniu rozwojowi turystyki.

7.2 CHARAKTERYSTYKA DZIAŁAŃ, MOŻLIWOŚCI I POTRZEB ZWIĄZANYCH Z ROZWOJEM TURYSTYKI OPARTEJ O DOBRO[96]

Dotychczasowe działania związane z obsługą oraz rozwojem turystyki w oparciu o młyn papierniczy, realizowane są przez zarządcę dobra oraz przez wielu interesariuszy – zarówno w skali lokalnej (miasto Duszniki-Zdrój, powiat kłodzki), regionalnej, jak i krajowej. W zasadzie wszystkie działania Muzeum Papiernictwa scharakteryzowane w rozdziale dotyczącym prezentacji i udostępniania służą w dużym stopniu rozszerzeniu oferty turystycznej. Ponadto Muzeum podejmuje też szereg inicjatyw służących wprost rozwojowi turystyki. Te wysiłki przynoszą wymierne efekty. Ilość turystów korzystających z oferty proponowanej przez Muzeum Papiernictwa utrzymuje się od kilku lat na dość stabilnym poziomie ok. 60 tys. zwiedzających, co obrazuje poniższa tabela.

[96] Rozwój turystyki w oparciu o zabytkowy zespół młyna papierniczego leży w sferze zainteresowań bardzo wielu interesariuszy. W poniższej charakterystyce skupiono się na przedstawieniu najważniejszych działań, możliwości i potrzeb zarządcy dobra oraz samorządu miasta Duszniki-Zdrój jako tych podmiotów, których inicjatywy w tym zakresie mają największy wpływ na tworzenie warunków sprzyjających rozwojowi turystyki w oparciu o dobro i kreowaniu oferty turystycznej.

Tab. 5 Frekwencja osób zwiedzających Muzeum Papiernictwa w latach 2010-2016 (na podstawie danych własnych muzeum)
Frekwencja osób zwiedzających Muzeum Papiernictwa w latach 2010-2016 (na podstawie danych własnych muzeum)

ROK	zwiedzający Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju ogółem	w tym lekcje muzealne (zwiedzanie + własnoręczne czerpanie papieru)	warsztaty czerpania papieru
2010	64 279	11 359	2 788
2011	64 691	11 224	3 556
2012	59 319	11 761	3 574
2013	58 420	12 284	4 303
2014	63 368	14 305	4 842
2015	60 459	13 063	4 257
2016	64 138	15 448	4 888

Biorąc pod uwagę niewielką skalę obiektu i związaną z tym przepustowość wydaje się, że obecna liczba turystów, oscylująca w granicach ok. 59–64 tys. rocznie, jest zadowalająca, jednak zarządca dobra dąży do jej wzrostu. Wg oceny Dyrekcji Muzeum optymalny byłby wzrost do ok. 80 tys. osób rocznie (pod warunkiem zmiany systemu udostępniania i zwiedzania po realizacji projektu „Inkubator Kultury"). Taki wzrost przyniósłby Muzeum korzyści finansowe. Przy obecnej cenie biletu 12 zł/16 zł wzrost przychodów z tego tytułu wyniósłby ok. 200 tys. zł, co stanowi ok. 13% obecnego poziomu dotacji podstawowej. Dążenie do wzrostu ruchu turystycznego jest zasadne, należy jednak pamiętać, że wzmożony ruch turystyczny stanowić też może realne zagrożenie dla dobra i jego wartości.

NAJWAŻNIEJSZE DZIAŁANIA MUZEUM PAPIERNICTWA I INNYCH PODMIOTÓW ZWIĄZANE Z ROZWOJEM TURYSTYKI OPARTEJ O DOBRO:

Promocja i reklama Muzeum Papiernictwa i zabytkowego kompleksu młyna papierniczego:

- w ogólnopolskich i lokalnych programach telewizyjnych i radiowych oraz prasie;
- na licznych stronach internetowych; m.in. samorządów lokalnych (Urząd Miasta w Dusznikach-Zdroju, Powiat Kłodzki), w oparciu o szlaki dziedzictwa – młyn papierniczy na Szlaku Obiektów Dziedzictwa Techniki Przemysłowej – szlak turystyczny o znaczeniu regionalnym (decyzja Zarządu Województwa Dolnośląskiego z 2009 r.) http://www.szlakikulturowe.dolnyslask.pl/o-szlakach/szlak-obiektow-dziedzictwa-techniki-przemyslowej/opis-glownych-obiektow-na-szlaku w oparciu o udział Muzeum w targach turystycznych w kraju i za granicą (m.in. Międzynarodowe Targi Dziedzictwa Przemysłowego i Turystyki Podziemnej).

Realizacje przez Muzeum projektów inwestycyjnych w zakresie infrastruktury, polepszające dostępność do obiektu oraz służące zwiększeniu powierzchni użytkowej:

- projekt *Renowacja i adaptacja na cele kulturalne zabytkowego budynku suszarni oraz zabezpieczenie przeciwpożarowe kompleksu Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju wraz z konserwacją i digitalizacją zbiorów* – zrealizowany,
- projekt *Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju Inkubatorem Kultury* – w trakcie realizacji

Rozwój turystyki, postrzeganej jako źródło rozwoju społeczno-gospodarczego miasta, leży także w orbicie zainteresowań i dążeń samorządu lokalnego. W *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego* w kontekście potrzeb i możliwości rozwoju miasta turystyka uznana została za jedną z ważniejszych dziedzin kształtujących gospodarkę miasta: *Gospodarka gminy miejskiej Duszniki-Zdrój nastawiona jest (...) na obsługę ruchu turystycznego związanego przede wszystkim z walorami uzdrowiskowymi miasta oraz walorami krajobrazowo-turystycznymi*. Wskazano też, że: *Potrzeby rozwoju w zakresie ruchu turystycznego można podzielić na dwie grupy*:

a) *ruch turystyczny uzdrowiskowy gdzie potrzeby rozwoju są ograniczone pojemnością miasta w dzielnicy Zdrój i obszaru śródmiejskiego (stare miasto, os. Chopina, Wapienniki),*

b) *ruch turystyczny krajobrazowo-sportowy gdzie potrzeby rozwoju są zarówno w bazie noclegowej jak i w organizacji ruchu turystycznego*[97].

Takie sprofilowanie oferty turystycznej samorządu miasta – ukierunkowane przede wszystkim na rozwój turystyki w oparciu o ofertę uzdrowiskową miasta oraz oferty związanej ze sportami zimowymi w Zieleńcu może i powinno być rozszerzone. W kontekście rozwoju turystyki pożądane jest większe niż dotychczas promowanie miasta także w oparciu o zasób zabytkowy – obiekty i zespoły obiektów zabytkowych ze szczególnym podkreśleniem roli i znaczenia zabytkowej papierni – Pomnika Historii, dobra predestynującego o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz wyjątkowego w skali Polski i Europy muzeum, eksponującego niezwykle rzadkie i bogate zbiory oraz proponującego interesujące i przygotowane na wysokim poziomie merytorycznym wydarzenia kulturalne. Rozszerzy to w znaczący sposób nie tylko ofertę turystyczną miasta, ale też pozwoli na dotarcie do innej kategorii odbiorców, co generować może wzrost liczby turystów.

W kontekście rozwoju turystyki, jak również zagadnień związanych z prezentacją, promocją i udostępnianiem młyna papierniczego i Muzeum Papiernictwa współpraca zarządcy dobra z lokalnym samorządem jest niezwykle istotna.

Młyn papierniczy – uznany zabytek o najwyższym w skali krajowej statusie oraz ważna, znana w Polsce, aktywnie działająca instytucja kultury pełni i pełnić powinna bardzo ważną funkcję w mieście Duszniki-Zdrój. Znaczenie dla miasta istnienia muzeum zlokalizowanego w zabytkowym młynie jest trudne do przecenienia. Po pierwsze młyn usytuowany jest w bliskim sąsiedztwie historycznego centrum miasta, przy historycznej drodze (ul. Kłodzka) prowadzącej z miasta do papierni. Po drugie Muzeum jest obecnie największą, najbardziej aktywną i najbardziej znaną instytucją kultury w mieście oraz znanym celem destynacji turystycznych. Po trzecie Muzeum pełni ważną rolę edukacyjną dla dzieci i młodzieży z miasta, regionu i – szerzej z terenu Polski.

Prawidłowe funkcjonowanie Muzeum, właściwe utrzymanie zabytkowych budynków młyna papierniczego, jego otoczenia służyć powinno rozwojowi miasta Duszniki i jego mieszkańcom. Równocześnie działania samorządu miasta w sąsiedztwie zespołu papierni oraz na terenie zespołu staromiejskiego mogą mieć pozytywny lub negatywny wpływ na rozwój Muzeum i zachowanie wartości zabytkowych papierni. W kontekście zarządzania młynem papierniczym zagadnienia związane z użytkowaniem i rozwojem sąsiedztwa dobra, poza granicami PH (teren będący własnością różnych podmiotów), ze szczególnym uwzględnieniem roli samorządu lokalnego w kreacji przyszłych funkcji oraz docelowego zagospodarowania i aranżacji przestrzeni kulturowej miasta w sąsiedztwie zespołu papierni są bardzo istotne. Dlatego też wizja użytkowania dobra, zakładająca ścisłą współpracę władz lokalnych oraz zarządzających dusznickim muzeum nie powinno budzić żadnych wątpliwości. Takie są też deklaracje obu stron, jak również oceny, analizy i działania przewidywane np. w *Lokalnym Programie Rewitalizacji*. Istotnym dla poprawy wizerunku sąsiedztwa młyna papierniczego będą inwestycje i działania miasta w obszarze wyznaczonym do rewitalizacji. W kontekście funkcjonowania Muzeum dotyczy to w pierwszej kolejności rewitalizacji i rewaloryzacji ulicy Kłodzkiej. Równocześnie nie mniej ważne dla dalszego zrównoważonego rozwoju muzeum są cele, do których samorząd miasta dąży, realizując zadanie określone w Lokalnym Programie Rewitalizacji jako *Rewitalizacja przestrzeni publicznej części staromiejskiej. Są to przede wszystkim następujące cele: Zachowanie dziedzictwa historycznego i kulturowego Dusznik-Zdroju dla obecnych i przyszłych pokoleń; Podniesienie integracji i aktywności społecznej mieszkańców; Rozwój drobnej przedsiębiorczości związanej z obsługą ruchu turystycznego – rozszerzenie profilu działalności o obsługę kuracjuszy; Zwiększenie potencjału gospodarczego i turystycznego; Wsparcie zatrudnienia i powstanie nowych miejsc pracy; Poprawa standardu życia mieszkańców w dwojaki sposób – z jednej strony poprzez poprawę sytuacji materialnej, a z drugiej strony – poprawę jakości życia w wymiarze niematerialnym; Ożywienie kulturalne i społeczne przestrzeni staromiejskiej; Przeciwdziałanie ekskluzji społecznej – m.in. poprzez likwidację barier architektonicznych oraz aktywizację osób niepełnosprawnych; Aktywizacja środowisk dziecięcych, młodzieżowych oraz senioralnych wraz z integracją mieszkańców z kuracjuszami – uruchomienie nowej przestrzeni kulturotwórczej, rekreacyjnej i sportowej; Wspieranie rozwoju drobnej przedsiębiorczości – preferencje podatkowe dla podmiotów skupiających swoją aktywność w części staromiejskiej a ukierunkowanych na rozwój ruchu turystycznego, w tym kuracyjnego.*

[97] *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Duszniki-Zdrój*, s. 104.

7.3 WNIOSKI I ZALECENIA

Młyn papierniczy jako Pomnik Historii – obiekt zabytkowy o najwyższym statusie w hierarchii obiektów zabytkowych w Polsce oraz Muzeum Papiernictwa – prężnie działająca jednostka kultury – jedyne tego typu muzeum w Polsce posiada duży potencjał i możliwości w zakresie tworzenia bogatej oferty kulturalnej oraz rozwoju ruchu turystycznego. Muzeum Papiernictwa prowadzi wieloaspektową działalność związaną z prezentacją, udostępnianiem i edukacją. Obecnie dla zarządcy dobra głównym problemem, związanym z udostępnianiem oraz barierą dla dalszego rozwoju turystyki w oparciu o dobro, jest ograniczona przepustowość obiektu. Zmianie i poprawie tej sytuacji służyć mają przede wszystkim realizowane przez Muzeum projekty adaptacyjne w obiektach zabytkowych oraz inwestycyjne w otoczeniu papierni.

Działania w tych obszarach jako ważne dla rozwoju społeczno-gospodarczego są także podejmowane z różnym skutkiem przez wiele podmiotów, przy czym szczególnie istotne jest silniejsze włączenie w realizację tych zadań samorządu miasta Duszniki-Zdrój, przy udziale wszystkich podległych samorządowi lokalnemu instytucji oraz organizacji, stowarzyszeń i mieszkańców miasta.

ZALECENIA ZWIĄZANE Z PREZENTACJĄ WARTOŚCI DOBRA:

- Przyjęcie jako naczelnej zasady (przy wszystkich działaniach związanych z prezentacją, udostępnianiem oraz wzbogacaniem oferty turystycznej), że ochrona, zachowanie i uczytelnienie wszystkich atrybutów stanowiących o wartościach zabytkowego zespołu oraz zachowanie autentyzmu i integralności dobra jest celem nadrzędnym.
- Uwzględnianie w prezentacji dobra (w większym niż dotychczas stopniu) – obok historii zabytku, historii wytwarzania papieru oraz informowania o ekspozycjach muzealnych – wyjątkowych wartości zespołu papierni, zdefiniowanych w niniejszym opracowaniu.
- Utrzymanie i wzbogacanie oferty w zakresie prezentacji zwiedzającym procesu rękodzielniczego wytwarzania papieru – prezentacja pełnego procesu produkcyjnego (np. z wykorzystaniem multimediów).
- Eksponowanie (w większym niż dotychczas stopniu) elementu atrybutu określonego jako zabytkowe *wyposażenie młyna związane z funkcją produkcyjną – elementy pochodzące z młyna w Dusznikach-Zdroju*. Ze względu na dużą historyczną wartość oraz niewielką zachowaną część tego wyposażenia, elementy te powinny zostać lepiej wyeksponowane, opisane, wyróżnione, jako oryginalne zachowane artefakty, immanentnie związane z funkcjonowaniem papierni.
- Rozważenie zasadności i możliwości wykonania transferu i eksponowania najstarszych polichromii wnętrz, obecnie ukrytych pod polichromowanym stropem tzw. Sali pod kopułą lub eksponowania kopii tych malowideł.
- Odtworzenie (częściowe) biegu młynówki.
- Rozważenie możliwości docelowej zmiany aranżacji bezpośredniego otoczenia papierni, uwzględniającej historyczne elementy zagospodarowania, w oparciu o dostępne materiały ikonograficzne.

ZALECENIA ZWIĄZANE ZE WZBOGACANIEM OFERTY DOTYCZĄCEJ PREZENTACJI DOBRA:

- Budowanie marki Muzeum Papiernictwa w oparciu o status Pomnika Historii, przy udziale wielu interesariuszy.
- Wykorzystanie szans jakie dają starania Muzeum o wpis papierni na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.
- Wykorzystywanie w prezentacji dobra różnorodnych narzędzi i metod, w tym nowoczesnych technologii.
- Przeprowadzenie badań potrzeb i oczekiwań turystów (np. badania ankietowe), w celu sprofilowania oferty kulturalno-edukacyjnej oraz metod prezentacji pod kątem rzeczywistych oczekiwań zwiedzających.
- Kontynuowanie przez Muzeum Papiernictwa dotychczasowych funkcji kulturotwórczych i edukacyjnych jako ważnych dla społeczności lokalnej oraz dla turystów.
- Kontynuowanie dotychczasowej działalności wydawniczej oraz opublikowanie monografii młyna papierniczego, uwzględniającej najnowsze ustalenia i badania naukowe w zakresie historii i architektury obiektu, dekoracji malarskiej wnętrz (także w wersjach obcojęzycznych).
- Zintensyfikowanie wspólnych działań Muzeum i samorządu miasta w uatrakcyjnieniu oferty, w oparciu o budowanie narracji (historia młyna wpisana w historię miasta).

- Skuteczniejsze niż dotychczas powiązanie promocji miasta i Muzeum, np. poprzez utworzenie trasy turystycznej łączącej papiernię z historycznym centrum miasta (miasto jako kontekst historyczny dla młyna, powiązanie narracji).
- Realizowanie planowanego projektu „Inkubator Kultury" oraz ewentualnych kolejnych zmian w sposobie użytkowania i prezentowania dobra powinno uwzględniać zachowanie szczególnej dbałości o ochronę wszystkich wartości zabytkowego zespołu reprezentowanych przez atrybuty, w tym także historycznej funkcji budynków i ich pomieszczeń.

ZALECENIA ZWIĄZANE Z OPTYMALIZACJĄ UDOSTĘPNIANIA DOBRA I ROZWOJEM TURYSTYKI

- Poprawienie obsługi ruchu turystycznego poprzez planowaną docelową zmianę udostępniania i kierunku zwiedzania (obecna kumulacja turystów w holu stanowi niedogodność dla pracy Muzeum oraz dla turystów).
- Poszukiwanie alternatywnych rozwiązań dla planowanego projektu „Inkubator Kultury":
  - opracowanie nowych, wariantowych koncepcji projektowych zakładających likwidację pawilonu wystawienniczego oraz rozbudowę budynku kotłowni;
  - opracowanie nowych wariantowych koncepcji zagospodarowania terenu bezpośredniego otoczenia papierni;
  - wykonanie badań na temat przewidywanego wpływu realizacji projektu na wzrost ruchu turystycznego.
- Dążenie do wzrostu ruchu turystycznego przy założeniu, że działania takie powinny być poprzedzane analizami i ocenami chłonności miejsca, także w kontekście odporności atrybutów wartości dobra na wzmożony ruch turystyczny.
- Przeprowadzenie badań socjologicznych (przez profesjonalną firmę) w celu oceny potencjału Muzeum Papiernictwa w zakresie rozwoju turystyki, preferencji Polaków w zakresie tematyki odwiedzanych muzeów, metod prezentacji oraz preferowanych źródeł informacji oraz oceny obszarów, na których powinna być oparta komunikacja i promocja muzeum.
- Promowanie papierni w trakcie znaczących imprez w mieście i regionie (m.in. Międzynarodowy Festiwal Szopenowski w Dusznikach-Zdroju).
- Tworzenie wspólnej oferty turystycznej oraz promocyjnej miasta i regionu wykorzystującej wartości młyna papierniczego obok innych walorów krajobrazowych i kulturowych (m.in. przez Urząd Marszałkowski, Dolnośląską Organizację Turystyczną, podmioty turystyczne).
- Kreowanie na nowo wizerunku miasta – nie tylko jako znanego uzdrowiska i miejsca sportów zimowych (Zieleniec), lecz również jako miejsce usytuowania jedynego w Polsce tego typu obiektu zabytkowego, jakim jest zespół młyna papierniczego.
- Promowanie papierni (w większym niż dotychczas zakresie) w ofercie turystycznej miasta Duszniki-Zdrój.
- Rozwój i modernizacja Informacji Turystycznej w mieście, także z wykorzystaniem nowoczesnych systemów informacyjnych.
- Realizacja przez samorząd miasta działań rewitalizacyjnych przy ulicy Kłodzkiej jako bezpośredniego sąsiedztwa młyna papierniczego, kierującego turystę z młyna do rynku (i odwrotnie).
- Wspieranie przez samorząd miasta rozwoju przedsiębiorczości lokalnej w bliskim sąsiedztwie młyna – ulica Kłodzka jako potencjalny obszar lokalizacji różnorodnych usług i handlu związanych z obsługą turystów (zwłaszcza rozbudowa oferty gastronomicznej).
- Większa dbałość o estetykę sąsiedztwa młyna – reklamy, nawierzchnie, mała architektura, elewacje budynków, ewentualna nowa zabudowa:
  - konieczna jest likwidacja istniejących słupów z kierunkowskazami, usytuowanych na niewielkim skwerze przy skrzyżowaniu ul. Kłodzkiej z ul. Sprzymierzonych;
  - w ramach prac rewitalizacyjnych wskazane jest: zmiana nawierzchni ul. Kłodzkiej z asfaltowej na bruk kamienny; przeprowadzenie prac remontowych (w odniesieniu do obiektów współczesnych) i remontowo-konserwatorskich (przy obiektach zabytkowych) elewacji budynków usytuowanych przy ul. Kłodzkiej;
- Budowa parkingu zlokalizowanego przy ul. Sprzymierzonych, z możliwością zatrzymywania autokarów.
- Rozważenie możliwości wprowadzenia zmian w ruchu kołowym (przy drodze krajowej) np. poprzez wprowadzenie sygnalizacji świetlnej, a w dalszej perspektywie dążenie do eliminacji ruchu samochodów ciężarowych, w celu poprawy bezpieczeństwa i dostępności dla turystów.

CZĘŚĆ III

CHARAKTERYSTYKA UŻYTKOWANIA DOBRA

8 Koncepcja systemu planów działania

W ochronie i zarządzaniu młynem papierniczym Plan Zarządzania powinien być traktowany jako dokument nadrzędny, który w sposób całościowy obejmuje wszystkie kluczowe kwestie związane z dobrem – charakterystykę i rozumienie jego wartości oraz szeroko pojętą problematykę dotyczącą ochrony, konserwacji, użytkowania i prezentowania miejsca. Plan Zarządzania wyznacza politykę postępowania oraz próbę uporządkowania i ukierunkowania działań zarządczych, których nadrzędnym celem jest zagwarantowanie, że wyjątkowa wartość dobra oraz jego jakość, której świadectwem są integralność i autentyzm zostaną utrzymane lub wzbogacone w czasie.

Plan Zarządzania jest też dokumentem długoterminowym i z założenia jest opracowaniem o pewnym stopniu uogólnienia. *W sferze praktyki wymaga zatem dopełnienia w postaci planów działania, które są krótkoterminowymi szczegółowymi zapisami planów realizacyjnych odnoszących się do sektorów działań zarysowanych w planie zarządzania*[98].

Przyjmuje się następujące założenia związane z opracowaniem i realizacją planów działania dla zespołu młyna papierniczego w Dusznikach-Zdroju:

- Zależność i podrzędność planów działania w stosunku do Planu Zarządzania.
- Korelacja planów działania z zaleceniami Planu Zarządzania. Plany działania powinny w sposób praktyczny odpowiadać na Wnioski i zalecenia sformułowane w poszczególnych częściach Planu Zarządzania (realizować je).
- Plany działania opracowywać i realizować mogą różne podmioty – odpowiedzialne lub zainteresowane danym problemem, lecz rolą Zarządzającego dobrem jest koordynowanie tych działań i piecza nad zgodnością każdego planu działania z Wnioskami i zaleceniami Planu Zarządzania.
- Poszczególne plany działania w stosunku do Planu Zarządzania będą mieć z założenia charakter wycinkowy (choć ich zakres może być różny) – dotyczyć będą konkretnego problemu/problemów, zagadnienia/zagadnień, lecz nie całości problematyki zawartej w Planie Zarządzania. Suma wszystkich planów działania powinna natomiast odpowiadać całemu spectrum zagadnień określonych w Planie Zarządzania. Odpowiedzialność za wypełnienie planami działania wszystkich obszarów (zagadnień) zawartych w Planie Zarządzania spoczywać powinna na Zarządcy dobra.
- Plany Działania mogą mieć różny czas realizacji i harmonogram zależny od rodzaju i charakteru działań, których dotyczą.
- Plany działania jako dokumenty realizacyjne nie powinny mieć rozbudowanej, opisowej struktury. Jako mniej lub bardziej wycinkowe opracowania i służące wykonaniu konkretnych zadań powinny skupiać się na kilku zasadniczych elementach. W planie działania poza wskazaniem (odniesieniem do) wniosków i zaleceń z Planu Zarządzania powinno być zdefiniowane zadanie/zadania, które są przedmiotem konkretnego planu działania oraz należy sformułować sposób jego realizacji, czas (harmonogram), określić podmiot odpowiedzialny, podać źródła finansowania oraz określić wskaźniki, które posłużą ewaluacji planu.
- Należy założyć, że Plany Działania będą to zarówno różnego rodzaju zadania, prace, działania, które realizowane są w ramach istniejącego systemu, struktur i dotychczasowych działań, jak również nowe działania wynikające wprost z wniosków i zaleceń Planu Zarządzania.

[98] A. Fortuna-Marek, A. Siwek, *Plany działania – jako element systemu zarządzania miejscem światowego dziedzictwa*, /w:/ *Wybrane zagadnienia zarządzania dobrami UNESCO w Polsce*, pod red. B. Szmygina, Warszawa 2015, s. 76.

9 BIBLIOGRAFIA – WYBÓR

1. Bałchan J., *Muzeum Papiernictwa pod kierownictwem Władysława Kazimierczaka w latach 1969–1981*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", t, 3, Duszniki Zdrój 2009, s. 19–26;
2. Bałchan J., *Zarys dziejów papierni w Dusznikach-Zdroju w latach 1945–1968 w świetle źródeł archiwalnych*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", t, 1, Duszniki Zdrój 2007, s. 157–164;
3. Eysymontt R. oraz Szeląg A., Eysymontt D. (współpraca), *Młyn papierniczy w Dusznikach Zdroju – ocena wartości historycznej i artystycznej budynku dusznickiego młyna papierniczego wpisanego na listę Pomników Historii wraz z analizą historyczno-ikonograficzną polichromii zdobiących ściany pomieszczeń papierni na trzeciej kondygnacji oraz analizą historyczno-stylistyczną portretów dusznickich papierników ze zbiorów Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju*, mps w zbiorach Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, Wrocław 2016;
4. Eysymontt R. *Przemiany architektoniczne młyna papierniczego w Dusznikach na tle przemian ekonomicznych miasta Duszniki do początku XIX* w. w druku;
5. Grajewski G., *„Um die Erhaltung der Papiermühle in Reinerz" – „O zachowanie młyna papierniczego w Dusznikach*", Rocznik Muzeum Papiernictwa", t. 9, Duszniki-Zdrój 2015, s. 115–126;
6. Grajewski G., *O podejmowanych przed 1945 rokiem próbach ratowania młyna papierniczego w Dusznikach-Zdroju*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa, t. 9, Duszniki Zdrój 2015, s. 9–30;
7. Krąpiec M., *Dendrochronologiczne datowanie drewna z Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju*, Kraków 2015, mps Archiwum Muzeum Papiernictwa;
8. Krąpiec M., *Wyniki analizy dendrochronologicznej prób drewna z siedziby Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju*, Kraków 2007, mps Archiwum Muzeum Papiernictwa;
9. Kutzner M. *Czeska papiernia w Dusznikach*, /w:/ Artem ad vitam. Kniha kpocte Ivo Hlobila, H. Danova, K. Mezihorakova, D. Prix (eds.), Praha 2012;
10. Kwapis K., *Młyn papierniczy z suszarnią i pawilonem wejściowym*, Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa, Archiwum NID, 2007;
11. Maleczyńska K. *Dzieje starego papiernictwa śląskiego*, Wrocław 1961;
12. Marchlewska J., *Z dziejów nowszych i najnowszych Dusznik*, Przegląd Papierniczy", 1971, nr 7;
13. Sarnecki K., *Papiernia w Dusznikach*, „Przegląd Papierniczy", 1964, nr 12;
14. A. Szeląg, *Zespół portretów właścicieli dusznickiej papierni w zbiorach Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", T. X, Duszniki-Zdrój 2016, s. 43–56;
15. Szymczyk M., *Muzeum Papiernictwa u progu XXI wieku*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", t. 3, Duszniki Zdrój 2009, s. 47–58;
16. Szymczyk M., Najnowsze inwestycje w Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, „Muzealnictwo", s. 116–125;
17. Szymczyk M., *Stan badań nad historią papiernictwa na ziemiach polskich*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa, t. 1, Duszniki Zdrój 2007, s. 11–26;
18. Tomaszewska W., *Historia zabytkowej papierni w Dusznikach*, „Przegląd Papierniczy", 1959, nr 11;
19. Tomaszewska W., *O papierze, który zyskał miano wiecznotrwałego*, „Przegląd Papierniczy", 1968, nr 8;
20. Tomaszewska W., *Z dziejów zabytkowej papierni w Dusznikach*, „Przegląd Papierniczy", 1966, nr 5;
21. Windyka T., *Młyn papierniczy w Dusznikach*, „Muzealnictwo", nr 41, 1999;
22. Windyka T., Zbiory Muzeum Papiernictwa, „Rocznik Muzeum Papiernictwa, t. 3;
23. Wniosek o wpis papierni w Dusznikach-Zdroju na listę Pomników Historii, oprac. A. Stefaniszyn, T. Windyka, M. Szymczyk, red. M. Szymczyk, Duszniki-Zdrój 2009;
24. *Źródła do dziejów dusznickiej papierni. Marian Kutzner, Studium historyczno-architektoniczne papierni w Dusznikach, oprac. M. Szymczyk, „Rocznik Muzeum Papiernictwa", t. 5*, Duszniki-Zdrój 2011, s. 79–126.

(Footnotes)

1 *Lokalny Program Rewitalizacji...*, s. 183–184.

Muzeum Papiernictwa
w Dusznikach-Zdroju

INSTYTUCJA KULTURY
SAMORZĄDU
WOJEWÓDZTWA
DOLNOŚLĄSKIEGO

DOLNY ŚLĄSK

ISBN: 978-83-60990-35-3